

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
OROSZ NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI TANSZÉK

FÁBRICZ KÁROLY: KÉRDŐ PARTIKULÁK A MAI OROSZ NYELVBEN
ÉS MAGYAR MEGFELELŐIK

BÖLCSESZDOKTORI ÉRTEKEZÉS

SZEGED, 1979.

KÉRDŐ PARTIKULÁK A MAI OROSZ NYELVBEN
ÉS MAGYAR MEGFELELŐIK

1. BEVEZETÉS

A kérdő partikulák vizsgálatát az orosz nyelv partikula-állományából kiindulva végezzük. Az orosz nyelvészeti szakirodalomban a partikulákra /s ezen belül a kérdő partikulákra/ vonatkozó tényanyag lényegesen gazdagabb az ilyen irányú magyar leíró nyelvészeti munkák eredményeinél.

A kérdő partikulákat az ún. s z u b j e k t i v m o d a l i t á s kifejezésére szolgáló eszköztár szerves részének tekintjük.

Az egybevetés /konfrontáció/ alapját a N. N. RAJEVSZKAJA által megfogalmazott elméleti indíttatás képezi: "Межъязыковая сопоставительная грамматика выявляет различия в формах выражения, используемых разными языками для передачи аналогичного содержания. Другими словами, сопоставление разносистемных языков показывает, какими средствами выражаются в различных языках одни и те же элементы плана содержания." (Раевская 1977:10).^x

^x A hivatkozások részletes ismertetése a dolgozat végén található. Az idézett szakirodalom összeállításánál egyéb szempontok /betürendes, tematikus stb./ helyett a munkák első előfordulását vettük figyelembe.

A konfrontációnak vagy egybevetésnek számos módzata lehetséges. R. ZIMEK a legmegfelelőbbnek a rendszerszerű-funkcionális módszert tekinti: "Кажется, что наиболее подходящим для эффективного применения конфронтации является системно-функциональный метод." (Зимек 1972:18).

A partikulák tanulmányozásának mind módszerét, mind pedig lehetséges irányultságát nagymértékben meghatározza a segédszók ezen csoportjának sajátos szemantikai és szintaktikai arculata. A szubjektív modális jelentésárnyalatok közvetítését szolgáló mondatnyi funkció rendszerint nehezen interpretálható. A potenciális jelentésbeli variánsok széles skálája megnehezíti az adott kontextusból kiragadott partikula pontos jellemzését. Talán ennél is bonyolultabb feladat egy partikula többszemponútú, teljesnek mondható leírása akkor, amikor a vizsgálódás egy adott nyelv keretein belül történik.

Egyrészt ez a körülmény teszi indokolttá két nyelv párhuzamos mondatainak szembeállítását: egy másik nyelv /jelen esetben a magyar/ megfelelő mondatai pontos fordításban hű képet adnak egy bizonyos partikula adott mondaton belüli, aktualizált szerepére és jelentésére vonatkozóan. Így módon a fordítás segítséget nyújt a szóban forgó partikula jellegzetességeinek adekvát és egy más nyelvvel is bizonyított, azaz objektívebb értelmezéséhez.

Másrészt az indokolja az egybevetés módszerének alkalmazását, hogy a magyar nyelvi megfeleléseket is figyelembe véve lehetőség nyílik az adott kommunikatív-tartalmi azonosságok révén általánosabb tendenciák megállapítására is. A konfrontatív módszer célja szempontjából a dolgozat a V. G. GAK és Je. B. ROJZENBLIT nyelvészek által kialakított felosztás harmadik csoportjába sorolható: "В третьей группе работ исследуются ряды параллельных форм выражения единого значения в обоих языках. Этот метод мы назовем семантико-структурным сопоставительным

методом." (Гак - Ройзенболит 1965:4).

A módszer kiválasztásában - konfrontációról lévén szó - gyakorlati szempontok is közrejátszottak: a partikulák bemutatására éppen sajátos viselkedésük és jelentésük miatt legkézenfekvőbb az egybevetés alkalmazása. Ugy tűnik, a magyarországi nyelvoktatás tökéletesítésében - legalábbis az orosz nyelv oktatása terén - az egyik lehetséges tendencia a partikulák tanítása lehetne. Ezt elsősorban nem rendkívüli gyakoriságuk indokolja, mint inkább az a tény, hogy a partikulák megértése és megfelelő használata révén feltétlenül csökkenni fog a különbség a magyar hallgatók nyelvhasználata és a mai orosz beszélt nyelv között.

A továbbiakban a dolgozat a következő kérdésekre keres választ:

1. Hogyan merült föl a partikuláknak mint önálló szófajnak a kérdése? Mely szavakat tekinti a modern szovjet nyelvészet partikulának? Mik a mai partikula-kutatás legégetőbb problémái?
2. Hogyan illeszkednek a kérdő partikulák a módális partikulák csoportjába? Milyen a kérdő partikulák és a kérdő mondatok viszonya? Mely szavak sorolhatók a kérdő partikulák közé?
3. Az egyes kérdő partikulák milyen jelentésárnyalatok kifejezésére képesek?
4. Az elemzés alapján hogyan csoportosíthatók a kérdő partikulák jelentésük alapján?

2. A PARTIKULÁK MINT ÖNÁLLÓ SZÓFAJ

2.1. A partikulák kutatásának kezdetei

A partikuláknak mint önálló szófajnak a vizsgálata viszonylag újkeletű. Ennek okát mindenekelőtt abban kell keresnünk, hogy a korábbi grammatikák szerzői főként a könnyebben leírható szófajokra összpontosították figyelmüket, a partikulákat a segédszókkal^x együtt a nyelv periferááján levő jelenségnek tekintették. Másrészt magyarázatot ad erre az a tény is, hogy a partikulák származástani szempontból más szófajok szervetlen, gyakran alakilag változást szenvedett, jelentésük és funkciójuk tekintetében módosult morfémai, melyek csak hosszas nyelvhasználat során specializálódtak sajátos szerepkörükre.

Orosz grammatikai munkákban maga a "частица" szó már M. V. LOMONOSZOV /1952:566, §527. és §528./ illetve A. I. SZOBOLÉVSZKIJ /1892-1893:10-12/ írásaiban fellelhető. Ezeknél a szerzőknél ezt a szóhasználatot azonban egyes morfémaalkalmankénti, kézenfekvő megnevezéseként kell inkább értelmezni.

Az orosz nyelvészeti szakirodalomban A. A. DOBIAS 1897-ben megjelent tanulmánya foglalkozik először a mai értelemben vett partikulákkal. Ebben a szerző kijelenti, hogy a partikulákat önálló szófajnak kell elismerni, olyan szófajnak, amely különálló lezárt rendszert alkot:

^x Segédszó terminussal neveztük el azt a szóosztályt, amelyet az orosz nyelvű grammatikák "служебные слова", "служебные части речи" kifejezésekkel jelölnek. Ezzel a magyar terminussal egyre gyakrabban találkozunk más, pl. francia, spanyol stb. magyar nyelven megjelent nyelvta-nokban is, mintegy kiszorítva a ritkábban használatos viszonyszó szakkifejezést.

" 'Частицы' нужно признавать как отдельную часть речи." "Они выведены из насущной потребности языка и представляют в этом отношении отдельную законченную систему." (Добиаш 1897:512;510).

A. A. DOBIAS útmutatása azonban még jó ideig nem talált visszhangra a nyelvészek körében. Ez mutatkozik meg pl. abban, hogy V. A. BOGOROGYICKIJ 1935-ben közzétett munkájában a szófaji hovatartozás kérdéseivel foglalkozva voľtaképpen DOBIAS észrevételét és javaslatát ismétli meg: "Некоторые словечки с пониженной знаменательностью не подходят ни под ту, ни под другую из указанных групп, а поэтому могут быть просто называемы частицами или частичками, напр.: ли, же, бы и т.п." (Богородицкий 1935:105-106).

Az orosz nyelv partikuláira vonatkozó kutatások kezdeti szakasza A. A. SAHMATOV munkásságával ér véget. "Az orosz nyelv szintakszisa" című tanulmányában a partikulákat a segédszók osztályába sorolja, önálló szófajnak tekinti, sőt, az ő nevéhez fűződik az első átfogó partikula-definíció is: "В русском языке синтаксически различаются следующие части речи: существительное, глагол, прилагательное, наречие (знаменательные части речи); местоимение, числительное, местоименное наречие (незнаменательные части речи); предлог, союз, префикс, частица (служебные части речи); междометие (как эквивалент слова). (...) Частица означает ту служебную часть речи, которая включает в себя слова, усиливающие или оттеняющие в том или ином отношении грамматические формы или предикат." (Шахматов 1941:422;506).

A magyar grammatikák szófaji felosztásaiban partikulát mint önálló szófajt nem találunk. A magyar terminológiát figyelembe véve a partikulákat az ún. módosítószók egy csoportjának kell tekinteni. Az orosz leíró nyelvészeti hagyományokat figyelembe véve a módosítószók meg-
egyeznek azzal a szófaji körrel, amely magába foglalja a partikulákon kívül a modális szavakat és a közbevetett /parentetikus/ szavak egy részét.

A magyar nyelvészetben nem használatos a "segédszó" elnevezés sem. A módosítószókat a határozószók egyik csoportjába sorolják, ami nyelvtörténeti szempontból is csak félig-meddig tekinthető megalapozottnak, hiszen a módosítószóknak csupán egy része határozószói eredetű /V.ö. Bencédy - Fábján - Rácz - Velcsovne 1968:63-65; MMNyR 1970:260-262/.

Ezen okok miatt a partikulák kutatásának, leírásának a kezdeteit az egyes partikulák konkrét említésénél és elemzésénél kell keresnünk.

Az első mű, amely a magyar nyelv partikuláinak egyikevel foglalkozik, SIMONYI Zsigmond A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete című könyvének 1882-ben megjelent második kötete. E könyv XXXIV. fejezete az -e "kötőszó" származását és használati sajátosságait írja le. A szerző a kötőszó elnevezés mellett alkalmazza a kérdő szócska terminust is, ld. /Simonyi 1882:184/.

ZOLNAI Gyula Mondattani bűvárlatok című 1893-ban közzétett értekezésében a határozószóknál tárgyalja a biz partikulát /Zolnai 1893:35-59/. A továbbiakban részletesen foglalkozik az igei eredetű partikulák etimológiájával: "Pusztá állitmányból, igéből álló főmondatok voltak eredetileg az ám, talán, hiszen vagy hisz, sőt 'sz határozók, melyek a talán kivételével kötőszóul is használhatók." /Zolnai 1893:152/.

ZOLNAI hosszasan foglalkozik a vajon partikula eredetével, miközben "kérdő szócska" elnevezést használ, ld. i.m. 159-161.o. Ezt követően magyarázatot próbál adni a határozószók /s ezen belül a partikulák/ alak-, jelentés- és funkcióváltozására: "Legkülönbözőbb szerepváltozáson mentek át a különben is legtömegesebben szereplő h a t á r o z ó k . Ugyszólván mindenféle mondatrész válhat belőlük. Köztük találjuk a legrenegátabb szóalakokat, a mennyiben némely határozó alakjaink és szavaink a nyelvtörténet folyamán egészen elhagyták eredeti jelentésüket, illetőleg egészen új szófajjá változtak át." /I.m. 162.o./.

S mindennek okát ZOLNAI többek között a következőkben látja: "Egy harmadik ok, mely tüneményünknek olykor magyarázatot adhat, az a l a k e l h o m á l y o s o - d á s á v a l j á r ó n y e l v é r z é k c s a l ó - d á s , illetőleg az é s z j á r á s m e g v á l - t o z á s a , a mint a valjon, illetőleg a bennünket és benneteket történeténél észlelhettük." /I.m. 166./.

Nem sokkal ezután jelenik meg SIMONYI Zsigmond A magyar határozók című monográfiája, amely a magyar nyelv partikula-kutatásának kezdetén a legrészletesebb elemzést nyújtja a szóban forgó szófajról.

SIMONYI a határozószókat jelentésük és funkciójuk alapján több nagy csoportra osztja. Az 5. csoport az ún. "módhatározó szók" csoportja, mely címszó alatt az "általános" és "vegyes" módhatározó szókon kívül találunk két olyan alcsoportot, ahol tömegével fordulnak elő a magyar partikulák.

Ezen két alcsoport egyike a "fokhatározók" csoportja, ahol többek között olyan partikulák fedezhetők fel, mint a majdnem, csaknem, szinte, alig, csupán, csak stb., v.ö.: i.m. 364-368.o.

A módhatározó szók negyedik csoportjába az "állítás módját jelölő szavak" tartoznak: "Az eddigi szók mind a cselekvés módját jelölték, de vannak olyanok is, melyekkel az állítás módját fejezzük ki: igen és nem, talán és aligha, stb." /Simonyi 1895:368/. Az ebben a csoportban felsorolt szavak a mai magyar nyelvészeti köztudatban szinte kivétel nélkül a m ó d o s i t ó s z ó k közé tartoznak. A szovjet nyelvészeti szakirodalom tanúsága szerint ezen szavak egy része partikulának, más része modális és közbevetett szónak minősül: igen, ne, nem, igazán, valóban, voltaképp, tulajdonképp, bizony, biz, bezzeg, ugyan, csakugyan, persze, egyáltalán, alkalmasint, talán, tán, netalán, netalántán, alig, aligha, alighanem, bajjal, bajosan, nehezen /i.m. 368-369.o./.

Ezt a meglehetősen heterogén szócsoporthat SIMONYI feltétlenül helyesen a minden egyes tagjára érvényes ál-

talános funkció szempontjából jellemzi: "Végre szintén külön fajta módhatározók azok, melyekkel az állítás módjait határozzuk meg közelebbről, vagyis a bizonyosság kisebb-nagyobb fokát: az igenlést és tagadást, a valószínűséget és kételkedést." /Simonyi 1895:376/.

Mindebből kitűnik, hogy SIMONYI a "módhatározók" különválasztásával, **egy** szemantikailag és funkcionálisan együvé tartozó szóhalmaz felismerésével megteremtette az alapot a módosítószók önálló szófajként /de legalábbis szófaji csoportként/ történő kezeléséhez.

Összehasonlítva az orosz és a magyar leíró nyelvészeti irodalomban a partikulák kezdeti kutatásaira vonatkozó ismeretanyagot, szembetűnő, hogy míg az orosz nyelvészek a partikulákat már kutatásaik kezdetén önálló szófaji egységnek tekintették, a magyar nyelvészeti tudatban /mindmáig/ ezek a szavak egy nagyobb csoport alkotóelemei, mely csoport szavait hasonló szintaktikai és szemantikai jellegük következtében homogén entitásként tartanak számon. Végso soron ezzel magyarázható, hogy a magyar partikulákat a többi módosítószótól függetlenül ezidáig nem vizsgálták. Ebből adódóan célszerű jelen esetben a magyar kérdő partikulákat az orosz nyelv adatai alapján kijelölni és leírni.

A partikula terminus használata egyéb világnyelvek vonatkozásában bizonyos leíró nyelvtani tradíciók miatt /mint pl. egyedi szófajfelosztás, már meglévő vagy kialakuló sajátos terminológia miatt/ meglehetősen tarka képet mutat.

A magyar szerzők tollából származó grammatikák egyrészt a magyar nyelvészeti hagyományokat tükrözik, másrészt adaptálják az adott világnyelv leírásában honos terminológiát. Így például HERCZEG Gyula a kötőszóknál /Herczeg 1970:363-442/, valamint "Az indulatszók és hangfestő szók" /466-469/ című fejezetben tárgyal néhány olasz partikulát, hasonlóképpen SOBIESKI Artúr - VÁRADY László spanyol nyelvtana a kötőszók /Sobieski - Várady 1964:211-213/ és az ún. másodlagos indulatszók /214-215/

között elvétele egy-egy partikulát is tárgyal. Szintén csak nyomokban, egyéb szófajok alatt találhatók partikulák ECKHARDT Sándor francia nyelvтанában /v.ö. pl. "-ti", Eckhardt 1965:410/.

Az angol nyelvészek nem használják a partikula-terminust, amint arról például Randolph QUIRK - Sidney GREENBAUM nyelvтana tanúskodik /Quirk - Greenbaum, "Parts of Speech, 1973:18/. Pavao TEKAVČIĆ olasz történeti nyelvтанában arról ír, hogy az újlatin nyelvben még léteztek kérdő partikulák /"particelle interrogative", v.ö. Tekavčić 1972:584-585/, melyek az olasz nyelvben már nem találhatók meg. Igaz, a szerző a partikula szót alkalmazza LOMONOSZOV és SZOBOLEVSKIJ példájával megegyezően szóképző morfémák kézenfekvő megnevezéseként is /v.ö. "particelle avverbiali", 564-566/.

Az orosz nyelvi hagyományokhoz hasonlóan a német grammatikák is külön szófajként kezelik a partikulákat, ld. pl.:/ Die Deutsche Sprache, "Die Partikeln" 1970:896-898/. A német nyelvészek partikula-konceptiójáról a továbbiakban még esik szó.

2.2. A partikulák definíciója, állománya

A partikulák definíciójáról szólva mindenekelőtt V. V. VINOGRADOV meghatározását idézzük, annál is inkább, mivel a mai szovjet partikula-konceptiók kialakulásában fő szerepet a vinogradovi nézetek elfogadása illetve elvetése játszik: "Частицами называются классы таких слов, которые обычно не имеют вполне самостоятельного или материального значения, а вносят главным образом дополнительные оттенки в значения других слов, групп слов, предложений или же служат для выражения разного рода грамматических (а следовательно, и логических, и экспрессивных) отношений." (Виноградов, 1947:633).

Ez a meghatározás mind a mai napig a legelfogadottabbnak tekinthető, ugyanis számos grammatika /köztük a Magyarországon megjelent orosz nyelvtanok is/ partikula-definícióját lényegében azonos a vinogradovival /v.ö. pl.: Баскаков 1952:477, Покровская 1964:283, СТАЛЯ 1969:339, СРЯ 1976:331, ГСРЛЯ 1970:313, Болла - Палл - Папп 1977:419, Тóvölgyi 1972:194/.

Azonban az eltelt mintegy 20 év alatt egyre erősebben jelentkezik egy olyan tendencia, amely nem csupán a meghatározást igyekszik megcáfolni, hanem az egész partikula-konceptiót tartja elnagyoltnak, inadekvátnak.

Mielőtt röviden áttekintenénk a bírálatokat, s ezáltal bepillantást nyernénk a partikulák szerepére, jelentésére vonatkozó felfogások kusza halmazába, célszerűnek tűnik egy mai szovjet grammatika alapján bemutatni a partikulák állományát.

A D. E. ROZENTAL szerkesztette nyelvtan mutatkozik e célra a legalkalmasabbnak, mivel a hasonló, átfogó igényű mai grammatikák /Köztük a N. Ju. SVEDOVA által szerkesztett akadémiai nyelvtan is/ a partikuláknak rendkívül kevés helyet szentelnek.

Ezen nyelvtanban a következő jelentéstani felosztás tükrözi a különféle szócsoportok hovatartozását:

I. частицы, выражающие смысловые оттенки

- а) указательные : вот, вон, это, оно,
во;
- б) определительные : именно, как раз,
почти, приблизительно, ровно, точно, чуть не,
чисто, просто, прямо;
- в) выделительно-ограничительные : все, единственно, исключительно, лишь,
разве лишь, только, только лишь, хоть (бы),
хотя бы, просто, всего, всего-навсего;
- г) усилительные : даже, даже и, же, и,
уже (уж), ну, еще, то, просто, положительно,
решительно, определенно;

2. частицы, вносящие эмоционально-экспрессивные оттенки:

о, ведь, ну и, как, то-то, что за, страсть;

3. модальные частицы

- а) модально-волевые : бы, ну, дай,
давай, пускай, пусть, да, -ка;
- б) модальные частицы, выражающие отношение к достоверности явлений действительности : было, будто, как будто, будто бы,
едва ли, едва ли не, словно и др.;
- в) утвердительные : да, так, ага;
- г) отрицательные : не, ни, нет;
- д) вопросительные : ли (ль), а, да,
да ну, разве, неужели, ужели, ужель, ужли;
- е) частицы, выражающие оценку чужой речи : де, дескать, мол,
якобы;

4. словообразующие и формообразующие частицы:

-то, -либо, кое-, -нибуль, да, бы, было, бывало,
-ся.

Áttekintve a partikulák illetén felosztását, főként pedig az egyes szavak partikulának tekintését és besorolását, elkerülhetetlenül A. M. PESKOVSKIJ szavai jutnak eszünkbe: "...создались особые свалочные места, куда сбрасывается все, что не удастся никуда пристроить. Таким свалочным местом является для морфологии "наречие", куда относятся и такие слова, как: "вчера", "прямо", "так", "столько" (хотя "сколько" считается местоимением), и такие, как: "конечно", "может быть", "да", "нет", и такие, как: "не" и "ни", и такие, как: "разве", "неужели". (Пешковский 1923:50).

Amellett, hogy a fenti idézet világosan mutatja, hogy az orosz leíró nyelvészetben is egy ideig a partikulákat a határozószók közé sorolták, a mai szófaji felosztásoknak a partikulák kijelölésében elkövetett hibáira is felhívja a figyelmet.

Annak ellenére, hogy a szovjet nyelvészek az egyes partikulák leírásában jelentős eredményeket értek el, ma-guknak a partikuláknak mint önálló szófajnak a megfelelő leírása még várat magára.

A továbbiakban röviden felvillantjuk mindazokat a kardinális kérdéseket, melyek megoldása nélkül a partikulák valós értékelése és a nyelv rendszerébe történő adekvát beillesztése elképzelhetetlen.

A legelső és nézetünk szerint az általános következtetések levonásának első sorban gátat szabó kérdés: mely szavak tekintendők partikuláknak?

Annak az okát, hogy a partikulák közé egyfelől szó- és formaképző formánsok illetve morfémák, másfelől különféle határozószók is szép számmal bekerültek, főként a vinogradovi partikula-definícióban kell keresnünk. Ennek a meghatározásnak túlzottan általános jellegét teljes joggal éri bírálat N. Je. PETROV részéről: "Из служебных слов в качестве самостоятельных лексико-грамматических разрядов четко выделяются предлоги (послелogi), союзы, служебные глаголы и связки, за остальными оставшимися после исключения этих разрядов служебными словами закреп-

пился термин "частицы" в узком значении. В результате такого остаточного выделения частицы представляют собою набор разных групп служебных слов с довольно разнообразными значениями и функциями, объединяемых под таким весьма общим и расплывчатым определением (ez a meghatározás az iménti /10.o./ vinogradovi - F. K.)... Под это определение в принципе вполне могут быть подведены и предлоги, и союзы, и служебные глаголы, и модальные слова, которые тоже не имеют материального значения, вносят дополнительные оттенки в значения других слов, словосочетаний и предложений и выражают различные грамматические отношения." (Петров, 1978:35).

PETROV helyes következtetéseket von le a vinogradovi, szükségszerűen túl általános definícióból: a partikulák ezen meghatározása sem határozott funkció, sem pedig konkrét szemantikai tulajdonságok alapján történő elkülönítésre nem ad lehetőséget.

Ezen fogyatékokosságok következtében minden nyelvész tetszése szerint értelmezi a partikulákat, sok esetben munkájának irányultsága, egyes grammatikai kategóriák /pl. modalitás, segédszók jelentése, funkciója stb./ értelmezésében kialakult álláspontja, esetleg csupán nyelvérzéke dönti el, végső soron mit tekint partikulának.

A partikulák kutatásában az igazán komoly akadályt nem annyira az egyes nyelvészek szubjektivitása okozza, mint inkább az a körülmény, hogy még a viszonylag könnyen leválasztható szócsoporthoz /affixumok, formánsok, határozószók/ kívül létezik egy a partikulák számához viszonyítva meglehetősen nagy szócsoporthoz, a modális szavak csoportja, amely mind jelentését, mind funkcióját tekintve nagyfokú azonosságot mutat a partikulák egy részével. Erről részletesebben a "Modális partikulák" című fejezetben szólnunk.

A mai grammatikák tanúsága szerint tehát a partikulák egy rendkívül heterogén szófajt alkotnak, éppen ez a heterogenitás teszi úgyszólván lehetetlenné morfolo-szintaktikai leírásukat.

Ezzel a nehézséggel néz szembe maga PETROV is: "Неоднородность состава частиц осложняет определение их категориального значения, порождает непоследовательность и оговорки в характеристике их общих признаков, как отдельной части речи." (Петров 1978:47).

Ennek a problémának a leküzdésében munkájának a természete az irányadó: a jakut nyelvet vizsgálva csak a posztfixális morféákat tekinti partikuláknak, tagadja a partikulák lexikai jelentését, a grammatikai jelentést - úgy tűnik - a funkcióval azonosítja: "Категориальное значение частиц в целом характеризуется тем, что частицы придают оттенки значению знаменательных слов, к которым они примыкают в качестве постпозитивного компонента. Уязвимость и неконкретность этого определения в том, что и аффиксы, и послелogi, и служебные глаголы и другие также вносят дополнительные значения и оттенки в основное значение самостоятельного слова. Конечно, с этим приходится мириться, принимая во внимание то, что в результате остаточного выделения частиц, в их состав входят группы служебных слов, представляющих собою различные грамматические уровни." (Петров 1978:49).

Annak ellenére, hogy PETROV a jakut nyelv partikuláira koncentrálva az orosz nyelv partikuláit helytelenül az előzőkhöz igyekszik igazítani, észrevételei mindenképpen figyelemre méltóak, problémafelvetése utal a meglevő igen nagy fogyatékokra.

Ahelyett, hogy ismertetnénk az eddig megjelent ide illő szakirodalomnak a partikulák jelentésére, funkciójára vonatkozó eredményeit, a különféle álláspontokat szembe állítanánk egymással, jelenleg megelégszünk egy munka ismertetésével, annál is inkább, mivel ez a tanulmány is tartalmaz egy vázlatos egybevetést, az eddigi nézetek nagy vonalakban történő összefoglalását.

A röviden ismertetendő munka I. A. KISZELJOV tollából származik. Fő erényének azt tartjuk, hogy a nem-partikulák többségének kiszűrésén túlmenően sikeres kísérletet tesz a partikulák jelentésének és funkciójának

átfogó, minden partikulát magába foglaló felvázolására.

Alapvető fontosságú ennek a vázlatos felosztásnak az elkészítésében, hogy I. A. KISZELJOV határozottan állítja, hogy a partikulák rendelkeznek lexikai jelentéssel: "Все дело в том, что частицы имеют такое лексическое значение, которое не совпадает с общим понятием лексического значения знаменательных слов..." (Киселев, 1976:8).

Kétségtelen, hogy ez a szemlélet a partikulák lexikai jelentését illetően nem egyedülálló az adott szófaj kutatásában /ld. pl.: Колегуезньев 1970:127, Labutisz 1965:8, Cserkaszova 1967:9/, a KISZELJOV által elért eredmények előfeltétele azonban a lexikai jelentés elismerése volt.

A partikulák módosult, etimonjaiktól /hiszen csekély kivétellel a partikulák más szófajok elemeiből deriválódtak/ eltérő lexikai jelentését KISZELJOV egy hierarchikus rendszerben tárgyalja: "Рассматривая лексическое значение частиц, мы выделяем следующие уровни (типы) их лексической знаменательности: лексическая знаменательность высшего (ЛЗВП), среднего (ЛЗСП) и низшего (ЛЗНП) порядка." (Киселев 1976:9).

KISZELJOV a legnagyobb fokú lexikai jelentéstartalommal rendelkező partikulákat ekképpen jellemzi: "Частицы, характеризующиеся ЛЗВП, по своей полнотности приближаются к так называемым самостоятельным (знаменательным) словам: их значение вполне самостоятельно и выясняется без контекста, они обычно ударяемы (и даже могут быть носителями логического ударения), выступают в качестве отдельного члена предложения или самостоятельно образуют предложение, в словосочетаниях могут выступать в качестве опорного слова, управляя знаменательными словами, к ним в некоторых случаях возможна постановка логических вопросов (например, где?), они могут иметь при себе уточняющие члены предложения, эти частицы являются структурно обязательными компонентами, с изъятием которых разрушается все постро

ение." (Киселев 1976:9).

Ebbe a csoportba sorolja a szerző pl. a то-то, вот то-то, ай да, ну и, что за, неужели stb. szavakat.

Ezen csoporttól különbözik lexika-szemantikai terheltsége tekintetében a közepes jelentéstartalommal rendelkező partikulacsoporthoz, melyet KISZELJOV így jellemez: "ЛЗСП характеризуется тем, что частицы, хотя и могут приближаться по своему значению к членам предложения, таковыми в полном смысле не являются, они образуют новое понятие, создают новое значение в сочетании со знаменательным словом, вместе с которым они и конструируют член предложения. (...) Во всех случаях частицы, обладающие ЛЗСП, также являются структурно необходимым компонентом, изъятие которого невозможно." (pl. хоть, лишь бы, вот /v.ö. 10. s./).

Minimális, ennél fogva nehezen meghatározható jelentéstartalommal rendelkeznek a következő csoport szavai: "ЛЗНП отличается тем, что значение частиц обнаруживается лишь из контекста, в структуре предложения, а само их употребление, как правило, факультативно (усилительные частицы да, ведь, же, и, так и др., указательные это, оно, модальные ну, -ка, мол, де, дескать, чай, небошь и др.), хотя с их изъятием и происходят некоторые семантические сдвиги, может меняться в какой-то мере экспрессивная и модальная окраска предложения." (Киселев 1976:10).

A felosztás előnyös oldala abban mutatkozik meg, hogy igyekszik rendet teremteni a partikulák jelentéséről szóló, egymásnak gyakran ellentmondó álláspontok között. Amennyiben ezt a vázlatos felosztást nem az egyes partikulákra vonatkozó örök érvényű sémának fogjuk fel, hanem inkább egy olyan keretnek tekintjük, amely alkalmas arra, hogy minden egyes partikulát annak bármely használata során a három csoport valamelyikébe beillesztjük, úgy KISZELJOV tanulmányát alkalmasnak, használhatónak tekinthetjük az adott szófaj egzaktabb leírása szempontjából.

A merev értelmezéstől maga a szerző is óv minket:

"...одна и та же частица в различных случаях ее употребления, при различных лексико-грамматических условиях может иметь ЛЗВП, ЛЗСП, ЛЗНП." (Киселев 1976:10).

Hasonló következetességgel viszi tovább KISZELJÖV a partikulák szintaktikai funkciójának taglalását is, melyet a rövidegség kedvéért összefüggően idézünk.

"Способность некоторых частиц самостоятельно, без участия знаменательных слов, конструировать член предложения будем именовать синтаксической значимостью высшего порядка (СЗВП). (...) Многие частицы могут оформлять высказывание самостоятельно, вне сочетания со знаменательным словом, образуя синтаксически нерасчлененные предложения (нефразеологического характера), что следует признать разновидностью СЗВП: Да!, Нет., Неужели?, Разве?, Пусть!, Пускай! и т.п. (...) Свидетельством СЗВП является также весьма продуктивная роль частиц в конструировании фразеологизмов, многие из которых образуются исключительно из частиц (Вот еще!, То-то и оно!). (...)

Во многих случаях частица оформляет член предложения не самостоятельно, а в совокупности со знаменательным словом, образуя с ним единое смысловое и синтаксическое целое и являясь структурно обязательным компонентом, с изъятием которого разрушается все построение (пусть пишут, хоть кто). Назовем это синтаксической значимостью среднего порядка (СЗСП). (...)

Наконец, ряд частиц, (обычно усилительные, а также некоторые частицы других разрядов) могут образовывать член предложения в совокупности со знаменательным словом в обоих случаях не являясь структурно обязательным компонентом. Изъятие их не разрушает конструкции, хотя и ведет иногда к некоторой трансформации семантики высказывания, несколько меняет в некоторых случаях модальный и экспрессивный рисунок предложения. Здесь имеет место синтаксическая значимость низшего порядка (СЗНП), (Да садись же, именно тогда, точно так же). (Киселев 1976:15-16).

A funkció hármas tagolása révén egy olyan szerkezeti sémát nyújt KISZELJOV, amely segítségével a partikulák könnyen besorolhatóvá válnak. Ez még nem jelenti azonban azt, hogy minden egyes partikula számára állandó helyeket jelölhetünk ki. Itt is, akárcsak a lexikai jelentés esetében, a partikula mindenkori használata, mondatba ágyazódásának jellege, vagy akár szómondatként történő használata szabja meg, a három funkcionális szint melyikén helyezkedik el adott esetben a szóban forgó partikula.

A lexikai jelentés és a szintaktikai funkció különböző szintjeit vizsgálva KISZELJOV helyesen látja meg a közöttük fennálló összefüggéseket, megfeleléseket: "Сопоставляя лексическую знаменательность и синтаксическую значимость частиц, можно прийти к выводу, что уровень синтаксической значимости зависит от уровня их лексической знаменательности. И, таким образом, как правило, СЗВП соотносится с ЛЗВП, СЗСП - с ЛЗСП, СЗНП - с ЛЗНП." (Киселев 1976:17).

A KISZELJOV nyújtotta megoldás hasznos útmutatónak ígérkezik, de sajnos sok olyan kérdésre nem ad a szerző választ, amely ezen felosztást egyértelműen használhatóvá formálná, olyan kritériumok felállításához adna segítséget, melyek alapján magukat a partikulákat elkülöníthetnénk egyéb szófajoktól.

Igy a partikulákról általánosságban megállapítható, hogy mindmáig a leíró nyelvészet egyik legelhanyagoltabb szófaját alkotják, s annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedek során irántuk az érdeklődés nagymértékben megnőtt /ami elsősorban más diszciplinák létrejöttének köszönhető/, továbbra is szembetűnő, hogy a nyelvtudományi tudatban a partikulák holmi minimális méretű, nehezen meghatározható jelentéssel és funkcióval rendelkező szavak, melyek eredetüket illetően más szófajok megkövesedett elemei, afféle töltelékszók, melyek kijelölésénél nincsenek olyan kézzel fogható

kritériumok, amelyek szavatolnák a partikulák egzakt, "tisztá" elkülönítését.

Egy időben úgy tűnt, hogy ilyen kritérium - legalábbis a partikulák egy csoportját illetően - már rendelkezésre áll. A nyelvészek a g r a m m a t i - k a i m o d a l i t á s nyelvi kifejezőeszközei közé sorolták az úgynevezett modális partikulákat.

Sajnálatos módon a modalitás mibenlétének, megnyilvánulási formáinak interpretálása az egyes nyelvészek koncepciójának tanúsága szerint nélkülöz mindenfajta egységességet. A modális partikuláknak mint a kérdő partikulákat magukba foglaló szavaknak a bemutatása a fejezet elején található.

A továbbiakban röviden a modális partikulákkal, majd ezen belül a kérdő partikulákkal foglalkozunk.

2.3. A modális partikulák

A mai szovjet grammatikák a modális partikulák csoportját hat alcsoportra osztják fel /ld. 11.o./. Ide tartoznak a modális-akarati, állító, tagadó, kérdő, idegen beszédet értékelő és a valóság jelenségeinek hitelességéhez való viszonyt kifejező partikulák. A felosztás alapján rendkívül nehéz lenne akárcsak megközelítőleg is fogalmat alkotni arról, az egyes felosztások szerzői mit is értenek modalitáson, milyen válfajait különítik el stb.

Napjainkban a kérdés egyre bonyolultabbá válik, mivel a partikulák nem csak modálisak lehetnek, illetve a modális partikulák jó része más funkciókat is ellát a modalitás közvetítésén túl /pl. a preszuppozíció kifejezését/. Így egyes nyelvészek vagy kizárnak bizonyos partikulákat a modálisak köréből, vagy, ami gyakoribb, újabb és újabb jelenségeket vonnak a modalitás körébe.

A modalitás és a modális partikulák kapcsán állapítja meg PETROV: "Одним из еще неразрешенных вопросов изучения частиц является их отношение к категории модальности. В последних исследованиях и грамматиках выделяются группы модальных частиц: вопросительные, отрицательные, повелительные, утвердительные, предположительные и т. п. Однако и тут нет единства позиций и принципов, отражается разное понимание лингвистической модальности. Одни ученые круг модальных значений (следовательно, модальных слов и частиц) ограничивают рамками теории о трех наклонениях, разработанной под влиянием кантианского учения о трех видах модальности суждения. Другие придерживаются широкого понимания модальности, включая служебные слова с эмоционально-экспрессивным значением в состав модальных слов и частиц, что берет свое начало от В. В. Виноградова." (Петров 1978:24).

A modális partikulák szempontjából nem csak a modalitás mibenlétének tisztázatlan volta jelent nehézségeket ezen szófaji csoport leírásában. A modalitáskonceptiók között a jelentős eltérések ellenére is körvonalazódik egy tendencia, amely a modalitás különféle szintjeivel operálva /mint pl. objektív, szubjektív, grammatikai, lexikai stb. modalitástípus/ a modális partikulákat is egyfajta modalitástípus kifejezőeszközének tekinti. Egyre gyakrabban találkozunk olyan véleményekkel, melyek szerint a modalitás grammatikai viszonykategória, amely minden mondatban kötelezően jelen van; ezen belül pedig egyik válfaja, amely a mondat tartalmának a valóságra vonatkoztatottságát fejezi ki, az úgynevezett objektív vagy elsődleges modalitás, s mint ilyen minden mondatban kötelezően jelen van, míg másik típusa a szubjektív modalitás, vagy másodlagos, kisegítő, fakultatív modalitás, amely a beszélőnek a mondat tartalma iránti szubjektív viszonyulását közvetíti, s így nem minden mondat szükségszerű velejárója /ld. pl.: Szalamin 1967, H. Molnár 1968, Zimek 1973, Popela 1973, Bondarenko 1977/. A szubjektív modalitás és a modális partikulák közötti kapcsolat tanulmányozásának a fontosságát nem lehet elvitatni, mégis ez a kérdés háttérbe szorul egy másik problémakörhöz képest: mi a modális szavak és a modális partikulák között a hasonlóság és még inkább a különbség.

Walter ARNDT nagy figyelmet fordított az orosz és a német nyelv modális partikuláinak és modális szavainak a vizsgálatára. A magyar nyelvészeti tradíció szerint módosítószó terminussal illetett szóosztályt, mint arról már korábban esett szó, a mai szovjet nyelvészet három csoportra bontja, mindegyik csoportot külön szófajként kezeli. ARNDT azonban nem talál olyan kritériumokat, amelyek ezt az elkülönítést indokolttá teszik: "The lexical area involved is that which modern Russian grammarians have variously circumscribed by terms like modal particles /modal'nye časticy/, modal words /mo-

dal'nye slova/, parenthetic words /vvodnye slova/, and others. No convincing functional divisions or tangible criteria appear to be available in existing literature which would set these categories off from one another or from theoretically better established categories like conjunctions /sojuzy/, adverbs /narečija/, and interjections /meždometija/." /Arndt 1960: 323/.

Ezen szavak - és itt elsősorban a modális szavakra és modális partikulákra gondolunk - mind funkcionális, mind jelentéstani tekintetben nagy mértékben hasonlítanak egymásra, ezért differenciálásuk, s egyáltalán szintaktikai és szemantikai megítélésük rendkívüli nehézségekbe ütközik: "The fact that the classifications in use for modals are controversial, and the subject area is something of a grammatical no-man's-land, makes it difficult to stake it out and to set forth, either by accepted class names or by individual listing, the words to be dealt with." /Arndt 1960:323/.

Ismeretes, hogy a szovjet nyelvészetben a modális szavak és modális partikulák elkülönítése VINOGRADOV nevéhez fűződik. ARNDT pedig őt bírálja ezen elkülönítés kapcsán: "These modal words, he /i.e. Vinogradov - F. K./ warns, must not be confused, on account of "external similarities" with adverbs, conjunctions, interjections, or particles, nor, on account of "functional similarities", with parenthetic words or phrases. One looks in vain, however, for palpable criteria which clearly assign a given word to the class of "modal-adverbative particles" or "modal words", respectively, or to "parenthetic words or phrases", for that matter; nor is the membership of these classes sampled sufficiently to permit clear deductions." /Arndt 1960:325/.

ARNDT helyesen látja VINOGRADOV felosztásának gyenge oldalát. Ugyancsak ezt a megalapozatlanságot

véli felfedezni a VINOGRADOV szerkesztette akadémiai nyelvtanban: "The standard grammar of the Soviet Academy offers no new approach to the problem. Its scheme of classification, like the others, is guilty of mixing criteria from different levels of linguistic analysis, of tacitly permitting overlapping categories, and of failing to justify or even state basic operating concepts. The favorite solution is to posit a large class of non-adverbs, non-conjunctions, and, usually, non-parentheses, call them Modal Words, and set up within them, on vague morphological grounds a sub-class of Modal Particles." /Arndt 1960:325/.

Ezt követően az amerikai nyelvész megkísérel olyan kritériumokat felállítani, melyek alapján a modális partikulák világosan elkülönülnek a többi szófajtól és szófaji csoporttól. Ilyen kritériumnak tartja a rövidséget /egyszótagúság/, a hangsúly hiányát, azt, hogy önálló mondatként nem szerepelhetnek, grammatikai elemző kérdések útján eliminálhatók nem lehetnek, a határozószókhoz mérten korlátozott, a kötőszókhoz képest pedig szabad elhelyezkedésűek, az egész kijelentést, s nem csak egy részét módosítják, a mondatból, annak objektív tartalmát nem csökkentve kihagyhatók. Azonban ARNDT bármelyik kritériuma megcáfolható, így maga az ismertetőjegyek rendszere alkalmatlannak bizonyul a modális partikulák kiszűrésére.

Ezen túl feltétlenül negativumként kell értékelni ARNDT dolgozatában, hogy az orosz és a német partikulákat inadekvát fordításban mutatja be /v.ö. 327.o./ Pozitív kritikai megjegyzésein kívül a szerző pontos megfigyeléseket tesz a partikulák jelentésére vonatkozóan: "Semantically, these minimal morphemes are additives which complement communication and ease interpretation of the message beyond its cognitive range... Representing, as they do, subjective shorthand signals of speaker's attitude to referent and/or interlocutor, they have some functional resemblance, not to tradi-

tional "parts of speech", but to phonemes of intonations and to gestures such as the French and Mediterranean concessive or remonstrative gesture complexes. /.../ Omission of the particle from its context does not change the objective message content, though an element of the message does disappear. Characteristically, attempts to convey the full content without use of the particle result in substitution of gesture complexes or unusual intonation patterns." /Arndt 1960, 327, 332/.

Voltaképpen ezen utóbbi, szemléletes magyarázatok támasztják alá azt a hipotézist, mely szerint a partikulák többsége, s ezen belül a modális partikulák mindegyike a szubjektív modális árnyalatok egyik nyelvi kifejezőeszközét alkotják. /Meg kell azonban jegyezni, hogy a modális partikulák csoportja sem egy homogén csoport. A legfeltűnőbb az állítást és tagadást kifejező partikulák meglehetősen indokolatlan szereplése. Mivel azonban egyes esetekben képesek szubjektív modális árnyalatok közvetítésére, másrésről pedig egyéb partikulákat is /pl. mutató, erősítő vagy nyomatékosító partikulákat/ egyes használatukban szubjektív modális partikuláknak kellene tekintenünk, a kérdés tisztázatlan volta miatt megmaradunk az orosz nyelvészeti hagyomány terminológiájánál és besorolásánál./

A modális szavak és a modális partikulák funkcionális szétválasztása nem kivitelezhető, ugyanis mindkét szócsoporthoz általános funkciója a szubjektív modális árnyalatok kifejezése. Ebből következik, hogy vizsgálatukat jelentésük felől kell megközelíteni.

A modális szavak és a modális partikulák között jelentésbeli egyezések is akadnak szép számmal. Amennyiben a különbségekre koncentrálnunk, szembeötlő, hogy a modális szavak sokkal markánsabb, könnyebben interpretálható jelentéssel rendelkeznek, mint a partikulák. Etimonjaik jelentésének nagy részét magukban hordozzák, rendszerint a két szó közötti jelentésbeli

kapocs világosan rekonstruálható. A magyar nyelvből hozva példákat láthatjuk, hogy a jelentésbeli módosulás, az etimonjelentésétől való eltérés mértéke modális szó esetében sokkal kisebb, mint a modális partikula etimonjához viszonyított szemantikai transzpozíciója:

- I. Természetesen viselkedik.
- II. Természetesen meglátogat bennünket.

- I. Kétségtelenül /kétségek nélkül/ ítélkezett.
- II. Kétségtelenül ő az esélyes.

Ezekben a mondatokban az összekötő kapocs a határozószó és a modális szó között valaminek a természetes, illetve valaminek a kétséget nélkülöző volta.

Ezzel szemben a modális partikula jelentésfejlődésének nyomkövetése csak a nyelvtörténész számára lehetséges:

- 1. Ő is ott volt.
- 2. Miért is nem mentél el?

- 1. Csak ő volt már ott.
- 2. Ő már csak ott volt!

A modális szó viszonylag könnyen rekonstruálható jelentése következtében általában egyfajta interpretációra ad lehetőséget. Ezzel szemben a modális partikula jelentése sokkal elvontabb, nehezebben kihámozható, értelmezése rendszerint a mondat, esetenként egy bővebb kontextus kommunikativ jelentésének ismeretében kap pontos szemantikai értelmet.

Akárcsak az orosz nyelvben, a magyarban is a partikulák gyakran frazeológiai kapcsolatok létrehozásában vesznek részt: csak nem, csakugyan stb., amelyek tagolatlan önálló mondatokként funkcionálhatnak. A modális szavak nem csak testesebbek, de határozott

jelentésük és a mondat szerkezetébe való sajátos beépülésük is megakadályozza a modális szavakat abban, hogy frazeológiai szókapcsolatokban vegyenek részt. A modális szavak, a közbevetett szavak és a modális partikuláknak a mondatba való beépülése a mondat tartalmát újabb mondanivalóval gazdagítja.

Számos kísérlet /pl. a magyar nyelvészek közül Szalamin 1967, H. Molnár 1968/ történt arra vonatkozóan, hogy ezen három szófaj sajátos mondattani arculatát, az úgynevezett "vinogradovi polipredikativitást" bemutassák.

Mind a modális szavak esetében, mind a közbevetett szavak vizsgálatakor a mondat objektív tartalmán /ARNDT megfogalmazásában az "objective message"-en/ kívül világosan mutatkozik egy másik, szubjektív közlés is, amely az objektív tartalmat az egyénnek a mondat tartalmába való beleszólásával egészíti ki. Ezek a mondatok polipredikativak abban az értelemben, hogy egy mondatban sűrítve benne van az objektív valóságra vonatkoztatott állítás és az ezt minősítő-kommentáló állítás is, mely segítségével a beszélő az előző állítást valamilyen szempontból /pl. a mondat tartalma iránti szubjektív állásfoglalása, az előző vagy az ezt követő mondat közötti értelmi-logikai összefüggés stb. szempontjából/ kiegészíti.

A modális vagy közbevetett szavakkal formált mondatok könnyen átalakíthatók összetett mondatokká, ahol a polipredikativ szerkezetet két önálló predikativ egységre bonthatjuk:

1. Igaz, Péter nem tudott erről. -- Igaznak tartom /emellett/, hogy Péter nem tudott erről; vagy: Péter nem tudott erről, és ez /is/ igaz.
2. Biztos mindenki itt lesz. -- Biztosan tudom/ biztos vagyok benne, hogy mindenki itt lesz.

A modális és a közbevetett szavak esetében a polipredikativ viszonyt írott nyelvben a központosítás is mutatja /a magyarban ez kevésbé következetes, mint az oroszban, feltehetőleg a modális szó intonációs egybeeséséért miatt/.

A partikulák esetében a polipredikativ viszony nehezebben tárható fel. A nyelvfejlődés során a partikula létrejöttét megelőzően sok esetben nyilvánvaló, hogy egy állítmányt vetettek közbe, amely a későbbi időkben alaki és jelentésbeli változást szenvedett, majd fokozatosan mostani szerepkörére specializálódott. Ezt az etimológiai utat járták be például a következő partikulák: vajon, ugye, hiszen /hisz/, bizony /biz/, talán /tán/, nemde, ugyan.

Az az adalék, amellyel a partikula a mondat jelentéséhez hozzájárul, a közlést szintén polipredikativvá teszi. Ennek a polipredikativ viszonnak a kifejtése már nagyobb erőfeszítést kíván, mivel a partikula jelentése a modális szóéhoz viszonyítva elvontabb, komplexebb. Ráadásul szűkebb mondatkörnyezetben egy partikula is több értelmezést kaphat, például:

Ö Ma nem kaptunk újságot.

- De hiszen ma hétfő van!

1. Az a természetes, hogy nem kaptunk, mivel ma hétfő van. Hétfőn nem jelenik meg!

2. Mi az, hogy nem kaptunk?! Pedig nekünk jár a Hétfői Hírek.

Ahhoz, hogy egy partikula pontos jelentését megállapíthassuk, gyakran az egész beszédhelyzet ismerete szükséges.

A modális partikulák rendszerint az egész mondat tartalmát minősítik a beszélő szemszögéből. Nem minden partikula vonatkozik azonban az egész mondatra, például a kiemelő és nyomatékosító partikulák csak mondatrészekre, esetenként egyes szavakra vonatkoznak.

Ha tehát a modális partikulák és a modális szavak közötti különbséget kutatjuk, megállapítható, hogy a modális partikulák elvontabb jelentésük, poliszémikus voltak, ennél fogva tágabb használati körük alapján különülnek el a modális szavaktól.

A modális partikulák szemantikai és szintaktikai arculata rendkívül bonyolult. A fellelhető szakirodalomban mindössze egy kandidátusi értekezés szerzői ismertetésében olvashatunk egy olyan kísérletről, amelyben a szerző a modális partikulák szemantikai és szintaktikai sajátosságait komplex módon igyekszik feltárni.

K. E. STAJN abból indul ki, hogy a modális partikulák nem csupán poliszémikusak, de polifunkcionálisak is /Stajn 1977/. A szerző meglátása szerint a különféle funkciók egyazon partikulán belül bizonyos értékrendet alkotnak, hierarchikusak. A hierarchia három kritériumon alapul:

1. a partikula származékszó / nem-származékszó;
2. a partikula szintaktikai terheltségének a foka;
3. a partikula képes-e hordani a csoportjára jellemző jegyeket? /Stajn 1977:6-8/

Ezen kritériumok alapján STAJN a modális partikulák szintaktikai funkcióját elsődleges, másodlagos, alapvető, másodfokú és domináns funkcióra bontja.

A szintaktikai funkciók elsődlegesek, ha megfelelően realizálják a partikula eredeti jelentését, és emellett a szintaktikai kontextusnak nincs rájuk hatása. Másodlagosak, ha hatáskörük a szintaktikai kontextus által meghatározott. A modális partikula alapvető funkciójának azt kell tekinteni, amely a legkövetkezősebben realizálja a partikula eredeti jelentését. A másodlagos funkciók változó jellegűek és periférikusak. STAJN dominánsnak azt a funkciót nevezi, amely egyike az alapvető funkcióknak és amely a partikula használatának rendeltetését és specifikumát megadja.

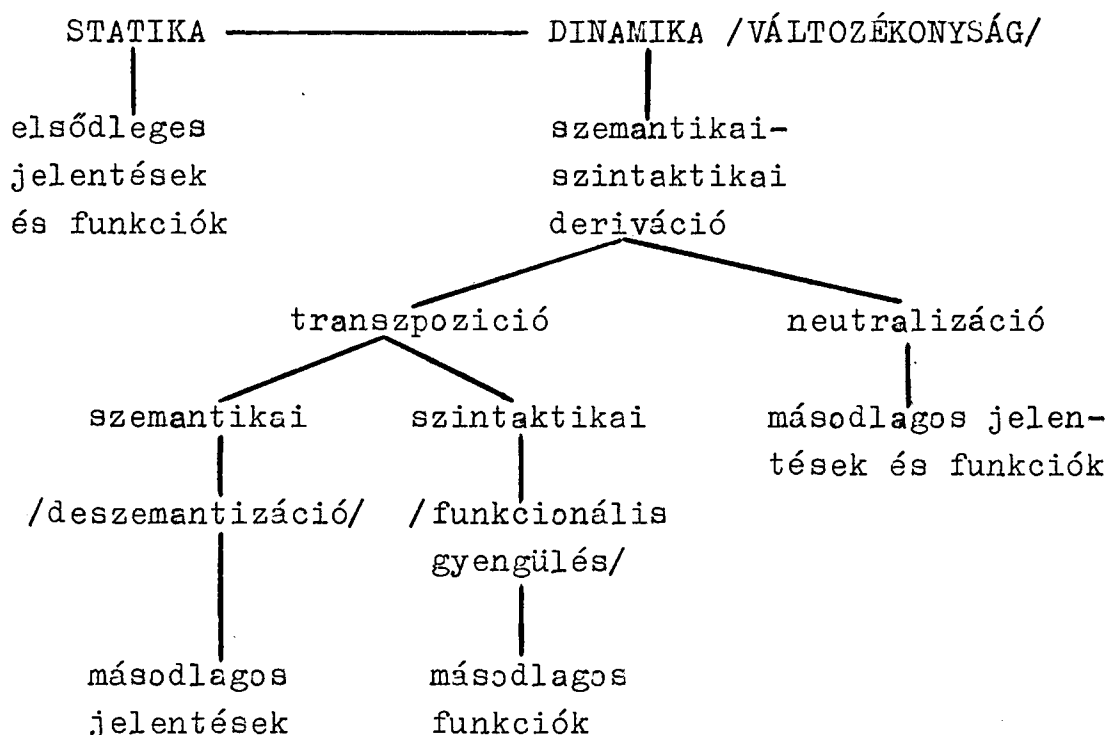
A szerző alapvető funkcióknak a szemantikai és kommunikativ funkciókat tekinti, nevezetesen:

- a szubjektív modális jelentés kifejezése;
- az aktuális mondattagolásban játszott szerep;
- célirányos mondatformálás;
- emphatikus szerkezetek létrehozása.

Másodlagos funkciókként különíti el K. E. STAJN mindazon funkciókat, amelyek a mondatban strukturális szerepet kapnak:

- a mondatstruktúra megformálása;
- kötőszói funkció;
- előljárószói funkció. /v.ö. Stajn 1977:10-12/

Ezt követően az értekezés szerzője a modális partikulák szemantikai-kommunikatív és szintaktikai funkcionálását egyesíti, s a két aspektus által meghatározott működés keresztmetszetét a következő módon ábrázolja:

K. E. STAJN helyesen látja a modális partikulák funkcionálását, jelentésbeli módosulásait, következtetései helytállónak és hasznosithatónak tűnnek. Arról

azonban sem a szerzői ismertetés, sem pedig STAJN egy valamivel később megjelent cikke /Stajn 1977/2/ nem ad felvilágosítást, mindezen pontos és a partikulák szempontjából rendkívül lényeges észrevételeket hogyan sikerült a szerzőnek az egyes partikulákra vonatkoztatva a gyakorlatba átültetni, a világos elméleti következtetések hogyan állják ki a gyakorlati leírás nehézségeinek próbáját.

Ennek ellenére megállapítható, hogy a partikulák kutatásában egy új irányvonal van kialakulóban, mely a partikulák komplex leírásához az elméleti megalapozottságot tűzte ki célul, s mely irányvonalat minde- . nekelőtt I. A. KISZELJOV és K. E. STAJN neve fémjelez.

3. AZ OROSZ ÉS A MAGYAR NYELV KÉRDŐ PARTIKULÁI

3.1. Modális partikula és kérdő partikula

A szubjektív modalitás kifejezését szolgáló eszköztár igen sokrétű. Elsőrendű szerepet játszik az intonáció, amely képes más szubjektív modális eszközök helyettesítésére. Az intonációs megformáltságon kívül azonban számos egyéb eszköz is rendelkezésre áll az egyéni állásfoglalás, a beszélőnek a mondat tartalmába való "beleszólásának" a kifejezésére. Példaként kiragadhatjuk például az orosz nyelvben a tagadó alakú felszólításnál az ige befejezett formájának a használatát féltés, óvakodás kifejezésekor:

Не простудись!
Не поскользнись!

vagy a magyarból idézhetjük a felszólítást nyomatékosító, némileg deszemantizálódott "nekem" személyes névmási alakot:

Meg ne fázz nekem!
Nehogy nekem édességre költsd a pénzedet!

A szubjektív modalitás lexikai kifejezőeszközei között első helyen kell említeni a partikulákat és a modális szavakat. Gyakoriságuk tekintetében a partikulák megelőzik a modális szavakat. Ju. MARKOV és T. VISNYAKOVA nyelvstatisztikai vizsgálatának tanúsága szerint az orosz nyelv 1200 leggyakrabban használt szava között 59 modális szót és partikulát találunk. Ez a

szám annál is inkább figyelemre méltó, mivel a két szófajt összesen mintegy 120-150 szó képviseli /ez a szám azért sem határozható meg pontosan, mert a különféle statisztikát végző nyelvészek más-más szavakat sorolnak a partikulák és a modális szavak közé, D. Sz. SZVETLISEV /1955:8/, hogy az egyik végletet említsük, 138 partikulát tart számon/.

Az 59 szó közül 42 partikula, 17 pedig modális szó. A 42 partikulából 32 rendelkezett 15-nél magasabb előfordulási mutatóval /76%/, míg a 17 modális szóból csak 8 /47%/. A frekvencia-mutató számarányos értéket ad 1 000 szóhasználatra kivetítve, a maximális előfordulás 100 lehet, lévén, hogy a szerzők 100 000 szóhasználatnyi terjedelmű szöveget vizsgáltak.

A 42 partikula gyakorisági indexeinek összege 2 239, ami egy partikulára kivetítve mintegy 53-nak felel meg; ezek az adatok a modális szavak esetében 351 összes előfordulást és kb. 20-as indexet adnak.

A fenti adatok alapján leszűrhető az a következtetés, hogy a partikulák 2,65-szor gyakrabban fordulnak elő, mint a modális szavak /v.ö. Markov - Visnyakova 1965:29-34/.

Megállapítható tehát, hogy a szuperszegmentális eszközöktől eltekintve a partikulákat kell a szubjektív modalitás leglényegesebb kifejezőeszközének tekinteni. Ezt alátámasztják egyéb statisztikák is, ld. pl. Stejnfeldt 1963:31, Kiszeljov 1976:5.

A szubjektív modalitás kifejezésénél főként a modális partikulák jönnek számba. A MARKOV és VISNYAKOVA által közölt eredmények szerint a modális partikulák a következő mutatókat kapták:

1. а (77)
2. будто (13)
3. он, -о (74)
4. ведь (59)
5. ли, ль (59)
6. да (97)

7. давай (37)
8. не (100)
9. не(=нет) (9)
10. нет (94)
11. нет (безлич.) (71)
12. нету (24)
13. ну (99)
14. пускай (9)
15. пусть (16)
16. разве (13)
17. -ка (15)

A modális partikulákra ezen adatok szerint 866 előfordulás jut összesen, ami egy partikulára kivetítve kb. 51-es előfordulást jelent. Az öt kérdő partikula esetében /а, да, ли (ль), ну, разве/ ezek a számok a következők: 335 előfordulás, 67-es átlagos index.

A kérdő partikulák fontosságát ezen a rendkívüli gyakoriságon kívül csak fokozza az a tény, hogy ezek az adatok a mindennapi beszédben feljegyzett dialógusokra épülnek, tehát a számérték abszolút, nem csak a kérdő mondatokon belüli előfordulásra vonatkozik.

A dolgozat elkövetkező része a kérdő partikulák előrejelzett fontosságát igyekszik bizonyítani.

Ezen dolgozatban k é r d ő p a r t i k u -
l a k é n t a következő szavakat tárgyaljuk: ли,
разве, неужели, а, да, да ну, ась, ой ли, что ли,
ну; -е, vajon, hát, talán /tán/, csak nem, csakugyan,
vagy mi /a szösz, a csuda/, igen, ugye /nemde/, hm,
mi, ugyan, ahol a magyar szavak közül egyik-másik nem tekinthető kérdő partikulának /a hát és a talán /tán/ szavakra gondolunk/, mivel azonban az orosz kérdő partikulák megfelelőit keressük, ilyen megközelítésű besorolásuk indokolt. Az orosz partikulák között nem tűntük fel a kérdő névmási eredetű, a szovjet leíró nyelvészetben kérdő partikulának tekintett szavakat, az érvelést a kérdő partikulák tárgyalása után ejtjük meg.

Mindezen szavakról, azaz az itt tárgyalandó par-

tikulákról biztosan állíthatjuk, hogy kérdő partikulákkal van dolgunk.

Sokkal körülményesebb azonban érveket találni arra, milyen alapon /milyen modalitás-értelmezés mellett/ lehetséges egy csoportba sorolni a kérdő partikulákon kívül olyanokat, mint a modális-akarati partikulák, amelyeket indokoltabb lenne formánsoknak tekinteni, vagy az állító és tagadó partikulákat, amelyek viszont bizonyos kivételektől eltekintve aligha szolgálnak a szubjektív modalitás kifejezését.

A különféle grammatikák nem is kísérlik meg magyarázatát adni ennek a felosztásnak. Mi a szubjektív modalitást úgy értelmezzük, mint a beszélőnek a mondat tartalma iránti értelmi és/vagy érzelmi és/vagy akarati viszonyulását. A partikulák felosztásánál ennél a szempontnál is fontosabb, hogy ez a viszonyulás nem manifeszt módon jut kifejezésre. Igaz, hogy az úgynevezett modális-akarati partikulák a szubjektum részéről jövő akaratnyilvánítást fejeznek ki, mindezt azonban explicit módon teszik, a mondat egész tartalmát viszonyítják az objektív valósághoz, következésképpen elveszik /vagy létre sem jön/ a polipredikatív viszony, a kettős állítás, melynek egyik része a mondatnak a valóságra vonatkoztatottságát, másik része a beszélőnek a mondatban foglaltak iránti gondolati-érzelmi-akarati viszonyulását fejezi ki.

A szubjektív modalitás tehát polipredikatív viszonyulás, kettős állítás eredménye. A polipredikatív viszony kifejeződik explicit formában, mint például a modális szavak esetében, és megjelenhet implicit formában, mint például az intonáció vagy a partikulák egy részének esetén. Explicite nyilvánul meg a szubjektív modális viszony a következő példában:

Ezt természetesen nem vártam tőle!

Ugyanez a mondat partikulával megfogalmazva a

beszélő állásfoglalását implicit vagy nem manifeszt módon mutatja meg:

Ezt azért nem vártam tőle!

Nem ~~időzve~~ a "modális partikulák" terminussal jelölt szófaji csoport modális jelzőjének inadekvát voltán, valamint azon, hogy a csoportot képviselő egyes szótípusok mennyire heterogén s modális alapon egymás mellé nem állítható "egységet" alkotnak, röviden annyit jegyzünk meg, hogy a kérdő partikulák joggal mondhatók modális partikuláknak. Mind funkciójuk, mind jelentésük, mind pedig a nyelvi rendszerben elfoglalt helyük alapján egységes csoportot alkotnak.

3.2. Kérdő mondat és kérdő partikula

A kérdő mondatokat általános nyelvészeti szempontból KÁROLY Sándor a következő szavakkal jellemzi: "A kérdő mondat a beszélő egyéni indítékai felől nézve akaratí és értelmi tevékenység kifejező eszköze: a tudás bizonytalansága és kielégítésének a vágya hozza létre, s van benne felszólító mozzanat is, feleletadásra hívja fel a hallgatót. Több-kevesebb érzelem is kíséri, elsősorban a kíváncsiság logikai érzelme. Így lelki indítékait tekintve a kérdő mondat a legbonyolultabb mondatfajta." /Károly 1964:76/.

Amennyiben lelki indíttatását tekintve a kérdő mondat a legbonyolultabb mondatfajta, feltételezhető, hogy benne a többi mondatfajtától eltérően a szubjektív modális terheltség eredendően nagymértékű. Ezen feltételezést látszik bizonyítani a következő két tényező is.

A modalitás eszköztárának egyik fontos eleme a mondatfajták transzponálása. A kérdő mondat a többi mondatfajta közül egyrészt ezen transzpozícióra való nagyfokú potenciális képességével tűnik ki. Mint ismeretes, a kérdő mondat az egyetlen olyan mondatfajta, amely képes az összes többi mondatfajta /azaz: nyomatékos kijelentő, óhajtó, felszólító, felkiáltó/ funkcióját betölteni /v.ö. Károly 1963, 1964/.

A transzponált kérdő mondatok /álkérdő mondatok/ jellegzetességéről KÁROLY Sándor a következőket írja: "A más funkciójában használt kérdő mondatok sajátosságát az adja meg, hogy habár valóságosan nem is, formailag mégis feleletadásra szólítják fel a hallgatót: a kérdő mondatnak itt nincs meg a kérdő-kommunikatív szerepe, de megtartotta kérdő-émocionális

szerepét, a kérdés felhívó jellege a hallgató aktivitását jobban felkelti, a hallgató mintegy átéli azt, hogy feleletet ad..." /Károly 1964:86/.

A másik bizonyíték arra, hogy a kérdő mondatok rendkívül alkalmasak a beszélő szubjektív modális viszonyulásának a kifejezésére, az, hogy a kérdő mondatok funkcionális sokoldalúságuk mellett az egyetlen típust képviselik abban a tekintetben is, hogy a nyelvből "kisajátítottak", szubjektív modális tartalmak kifejezésére kifejlesztettek olyan lexikai elemeket, amelyek kizárólag erre a mondat típusra jellemzőek. Ezek az elemek a k é r d ő p a r t i k u l á k . Mind az orosz, mind a magyar nyelvben /és más nyelvekben is/ találunk olyan partikulákat, amelyek speciálisan kérdő partikulák.

A továbbiakban az egyes orosz kérdő partikulák és magyar megfelelőik kerülnek a vizsgálódás középpontjába. A kérdő partikulák jelentésének és funkcionálásának lehetőleg teljes leírásával arra a kérdésre keresünk választ, hogy különféle kérdő mondat típusokban milyen szubjektív modális tartalmak kifejezésére képesek az egyes kérdő partikulák.

Az egyes kérdő partikulákat az orosz nyelv partikula-állományából kiindulva vizsgáljuk, külön-külön mutatjuk be ezek viselkedését különféle irodalmi művek magyar vagy orosz nyelvű műfordításainak a segítségével. Célunk továbbá az is, hogy ily módon a magyar nyelvben még kevésbé kutatott kérdő partikulákról is képet adjunk /a magyar nyelvészeti szakirodalomban mindössze egy esetben találkoztunk a kérdő partikula terminussal, v.ö. Ladányi 1962/.

A későbbiek folyamán az egyes partikulák tárgyalásánál tett részmegállapításainkat összegezzük oly módon, hogy az összes kérdő partikula által kifejezett szubjektív modális árnyalatokat csoportosítjuk, minek eredményeként nemcsak a szubjektív modális kérdő partikulákkal kifejezhető szinképet kapjuk meg,

hanem összefoglaljuk az egyes árnyalatok kifejezésére szolgáló kérdő partikulákat is.

x

x

x

A kérdő partikulák vizsgálatához egy rövid statisztikai kimutatást készítettünk annak kiderítésére, hogy milyen a partikulák gyakorisága, és, közvetett módon, milyen az egyes kérdő mondat típusok megoszlása. A partikulát tartalmazó kérdő mondatok mintegy 40 orosz nyelvű irodalmi alkotás /prózai művek, főként drámák és regények/ és magyar fordítása, illetve kb. 15 magyar mű és orosz fordítása alapján kerültek példatárunkba.

Statisztikai elemzésre két drámai művet választottunk ki /Gorkij: Kispolgárok, Osztrovszkij: Kéz kezét mos!/, mindenekelőtt azért, mert a drámai művek nyelvezete áll legközelebb a mindennapi beszélt nyelvhez.

Az itt közlendő adatok csekély kerekítés révén jöttek létre, ezáltal az eredeti és a fordított szöveg közötti különbséget igyekeztünk áthidalni; gyakran a fordítók nem a formai, hanem a kommunikatív-tartalmi jegyek alapján választották meg a fordítandó mondat típusát/ az ebből adódó torzulás nem tekinthető szignifikánsnak/.

A két műben előforduló kérdő mondatokat kommunikatív-funkcionális alapon két nagy csoportra osztottuk: valódi kérdő és álkérdő mondatokra.

Az elnevezések egyértelműek, csupán három kérdő

mondattípust szükséges röviden megmagyarázni, mivel ezen típusoknak a szakirodalom(ban) többféle értelmezésével találkozhatunk:

1. viSSzakérdezés: általa a beszélő arra szólítja fel a hallgatót, hogy ismételje meg az elmondottakat?
2. echó-kérdés: a feltett kérdés különféle célokból /pl. időnyerés, értetlenség stb./ történő megismétlése.
3. viszontkérdezés: a feltett kérdésre a felelő egy másik kérdéssel reagál.

Mindezeket figyelembe véve a következő megoszlást jegyeztük fel:

Összes kérdő mondatok száma: 1 130

<u>Mondattípus</u>	<u>mondatok száma</u>	<u>az 1 130-hoz mért %-os arány</u>
<u>Valódi kérdő mondat</u>	<u>921</u>	<u>82%</u>
Kiegészítendő kérdés	530	47%
Eldöntendő "	315	28%
Egyéb "	76	7%
Választó "	28	
Felszólítást váró kérdés	23	
Visszakérdezés	20	
Viszontkérdezés	5	
<u>Álkérdő mondat</u>	<u>209</u>	<u>18%</u>
Felszólító kérdés	25	

Echó-kérdés	22
Óhajtó kérdés	0
Felkiáltó kérdés	162

A partikulák gyakoriságának megállapításánál a következő szempontot vettük figyelembe: a partikulák előfordulásuk alapján három típusba sorolhatók:

1. csak eldöntendő kérdésben előforduló partikulák,
2. mind eldöntendő, mind kiegészítendő kérdés végén előforduló partikulák /orosz a, magyar mi, hm/,
3. mind eldöntendő, mind kiegészítendő kérdésbe beépülő partikulák /magyar vajon, ugyan/.

Ennek megfelelően a kérdő partikulák túlnyomó többsége csak egy gyakorisági adattal rendelkezik, ami eldöntendő kérdő mondati frekvenciára utal. A partikulát a többi partikula gyakoriságához viszonyított adatokkal jellemezzük. Így például az orosz a kérdő partikula bemutatásakor a következő adatokat tüntetjük fel: /14, 8%; 7/, ami a következőt jelenti: az a partikula 14-szer fordult elő az általunk vizsgált eldöntendő kérdő mondatokban, ami az összes partikulát tartalmazó mondat /ez esetben a 170 orosz eldöntendő kérdő mondat/ 8%-át teszi ki; emellett ez a partikula 7 alkalommal szerepelt kiegészítendő kérdő mondat végén, és mivel ez az egyetlen partikula az oroszban, amely kiegészítendő kérdésben előfordulhat, a százalékos arány /100%/ feltüntetése felesleges. Ugyanígy a magyar csak nem kérdő partikula adatai /11, 7,7%/ azt mutatják, hogy az adott partikula 11-szer fordult elő, ami az összes magyar kérdő partikulát tartalmazó eldöntendő kérdésnek a 7,7%-át teszi ki, tekintve, hogy ilyen kérdés összesen 145 volt.

3.3. Az egyes kérdő partikulák

3.3.1. ЛИ (ЛЪ) /47, 27%/ - -e (-é/régies/,
-i/tájnyelvi/)/10, 7%/

Mind az orosz, mind a magyar nyelvben ezek a partikulák némileg eltérnek az összes többi kérdő partikulától. Ez a különбözés mind a kérdő mondati intonáció módosulásában, mind pedig rendkívül elvont és nehezen leírható szemantikai és funkcionális sajátságokban megnyilvánul. Ez a két partikula nem csak az összes többi-től való elkülönülés révén érdemel megkülönböztetett figyelmet, hanem abban a tekintetben is, hogy ezek a partikulák egymáshoz viszonyítva meglepően nagy egyezést mutatnak.

Ezen egyezés, valamint az apróbb eltérések néhány aspektusát a következő módon foglaljuk össze.

1. Intonációs hasonlóságok. A kérdő partikula nélkül formált kérdő mondatok eldöntendő típusánál a mondat kérdő jellegének alapvető mutatója a speciális eldöntendő kérdő mondati intonáció, amelyet a logikailag kiemelt szó hangsúlyos részén bekövetkező éles, meredeken felfelé ívelő, majd meredeken eső hanglejtés jellemez.

Ezt a tipikus hanglejtési formát KÁROLY Sándor a következő szavakkal hozza kapcsolatba a vizsgálandó két partikulával: "Az eldöntendő kérdő mondat intonációja elég határozott és jellegzetes ahhoz, hogy egy mondatfajta pontos meghatározásának az eszköze lehessen. Ez az intonáció határozottan grammatikai jellegű, s egy kérdőszócska funkcióját tölti be /magyar -e,

orosz ли/" /Károly 1964:80/.

Ez a megállapítás utal arra, hogy a két partikulával szerkesztett eldöntendő kérdő mondatok hanglegjtésük szempontjából ezen szavak jelenléte miatt bizonyos változásokon mennek át.

Mind az orosz, mind a magyar nyelvészeti szakirodalomban fellelhetők ezen módosulásokra vonatkozó megfigyelések.

Az orosz nyelv rendkívül bonyolult intonációs rendszerének Je. A. BRIZGUNOVA a szakértője. A ли partikula intonációs szerepét, a jelenlétéből és a mondat egyéb terheltségéből fakadó sajátosságokat BRIZGUNOVA két részre bontja, s a következő szavakkal jellemzi: "Вопросительные предложения с частицей ли могут выражать кроме вопроса сомнение, неуверенность, догадку, то есть то, что несет в себе элемент эмоций. Поэтому предложения с частицей ли дают варианты перехода интонации от вопроса к эмоциям. Частица ли указывает на слово, выделенное вопросом или эмоцией.

Рассмотрим случай, когда преобладает значение вопроса. Интонация таких предложений почти не отличается от вопросительных предложений без вопросительного слова..

Второй интонационный тип вопросительного предложения с частицей ли характеризует предложения, в которых возможно логическое выделение другого слова не с частицей ли... Интонация таких предложений близка к интонации вопросительных предложений с вопросительным словом, в которых логическое ударение выделяет последнее слово...

В тех случаях, когда в вопросительных предложениях с частицей ли преобладает эмоция, ударный слог характеризуется удлинением гласной и ровным повышением тона." (Брызгунова 1963:278-279; ср. еще, она же, 1977:155).

Ez a hosszias idézet kimerítő magyarázatot ad ezen partikula intonációs jellegzetességeiről. BRIZGUNOVA szavai alapján megállapítható, hogy az ezen partikulával szerkesztett eldöntendő kérdő mondatok intonációja függ a kérdés emocionális terheltségétől valamint a partikulának a mondatban elfoglalt helyétől.

A BRIZGUNOVA által kijelölt intonációs típusok szerint a szóban forgó partikula "IK-3", azaz az eldöntendő kérdési intonációs konstrukciónak megfelelő mondatokban szerepel /ennek eklatáns példája a vissza-kérdezés/, vagy pedig "IK-2"-vel ejtjük, ami pedig a kiegészítendő kérdések intonációs típusa.

A magyar -e kérdő partikulával szerkesztett eldöntendő kérdő mondatok intonációs jellegéről számos nyelvész írta le megfigyeléseit. KLEMM Antal szerint "A közönséges kiegészítendő kérdésben egy szótag magashangú, az utána következő leesik az alaphangra, mely a kérdés többi részeiben egyenletesen tart az utolsó szótag végéig. Ugyanilyen ereszkedő hangmenete van az oly eldöntendő kérdésnek is, amelyben -e kérdőszócska van." /Klemm 1942:16/.

Lényegében véve ez az álláspont tükröződik a magyar akadémiai nyelvtanban is: "A kérdő mondatok közül az -e kérdőszócskával ellátott eldöntendőik teljesen az előbbiekhöz /a kiegészítendő kérdő mondatok hanglejtéséhez - F. K./ hasonlóan viselkednek, vagyis ezek is ereszkedő, helyesebben elül eső hanglejtésűek." /MMNyR 1970, 505/.

Ebben a grammatikában ezen jelenség magyarázatáról a következőt olvashatjuk: "Az -e kérdőszós és az -e kérdőszó nélküli kérdés között formailag nagy különbség van az intonáció tekintetében. Az -e kérdőszós kérdés esetében a kérdőszó már meghatározza a mondatfajta jellegét, s ezért különösebb hanglejtésformája nincs. Az -e kérdőszó nélküli eldöntendő kérdő mondatban semmilyen lexikai vagy morfológiai elem nem jelöli a mondatfajta jellegét; ezt a sajátos eldöntendő kérdő mondati emelkedő-ereszkedő hanglejtés határozza meg." /MMNyR 1970:38-39/.

Ezt a gondolatmenetet folytatja FÓNAGY Iván és MAGDICS Klára: "A nyelv ökonómiájával magyarázható,

hogy az -e kérdőszócskával jelzett kérdő mondatok dallamformája nem tér el lényegesen a kijelentő mondatokétól." /Fónagy - Magdics 1963:93/.

Mindezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a JM és az -e kérdő partikulák hasonlóságot kiváltképpen abban mutatnak, hogy a mondatba való beillesztésük révén lehetőség nyílik egy egyszerűbb hanglejtési forma alkalmazására.

2. Szórendi és funkcionális hasonlóságok. Ezen hasonlóságokról legszembetűnőbben az árulkodik, hogy mindkét partikula posztpozicionális helyzetű. Ebben az egyezésben azonban benne foglaltatik alapvető különbségük is: az orosz JM elvileg bármely mondatrészhez simulhat, míg a magyar -e szórendje /legalábbis az irodalmi nyelvhasználatban, a művelt köznyelvben/ szigorúan megszabott.

Az -e kérdő partikula szórendi szabályait a fentebb idézett akadémiai nyelvtan így summázza: "Az -e kérdőszócska elhelyezkedési törvényei pedig azonosak a megengedő is-éivel; azaz mindig az egyszerű állítvány, illetőleg a nem egyszerűnek ragozott része mögött áll; a volna elemmel összetettnek pedig egésze után." /MMNyR 1970:496/.

Ezt a szabályt ki kell egészíteni két megjegyzéssel. Egyrészt az -e kérdő partikula állhat "Rövidebb alakban megismételt kérdésben vagy visszakérdezésben a megismételt igekötő, tagadó szó, alany..., tárgy..., határozószó után, pl.:

- Eljössz-e?
- El-e? de mennyire!
- Nem ismered?
- Nem-e?" /ÉrtSz. 1960:3-4/.

Másrészt az -e partikula használati szabályai bizonyos tendencia eredményeként alakultak ki: "Az -e-nek szórendi szerepe régi nyelvelméleinkben úgy látszik nincs még annyira megállapodva, mint újabb nyelvünkben." /Simonyi 1882:186-187/. Mindezen körülmények mintegy sugallják azt a feltételezést, mi-

szerint az -e kérdő partikula valamikor szabadabb elhelyezkedése következtében részt vehetett a logikailag hangsúlyos mondatrész kiemelésében.

Az -e partikulának az állítmányhoz kötődésére D. L. BOLINGER szavait idézhetjük magyarázatul: "In questions, as much as in statements, it is the verb and its object that are primarily questioned; the subject carries over." /Bolinger 1957:23./.

Az orosz ли partikula esetében, amelynek a szórendi elhelyezkedése sokkal szabadabb, az elhelyezkedés szabályai nem tárgyalhatók a partikula funkciójától elszakítva.

Az orosz nyelv 17-kötetes értelmező szótára szerint a ли funkciója a mondat kérdő jellegének a nyomósítása /v.ö. SzSzRLJa-6 1957:206-207/, míg K. E. STAJN az adott partikulát a kérdés jelentésének aktualizátoraként értelmezi /Stajn 1977:19/.

I. P. RASZPOPOV azonban nem ebben a funkcióban látja a ли alapfunkcióját: "Основное назначение частицы ли состоит в выделении, подчеркивании в вопросительном предложении того слова, которое обозначает непосредственно интересующий говорящего предмет, признак, явление и т.п." (Распопов 1955:17).

Ennek megfelelően tehát a ли partikula legjellegzetesebb funkciója a logikai hangsúly jelölése.

Ezzel az állásponttal száll szembe Per RESTAN: "Например, в указанном предложении можно интонационно выделить любое знаменательное слово, несмотря на то, что частица ЛИ находится при предикате (пойдет ли). Ср.:

Пойдет ли МАША сегодня в театр?

Пойдет ли Маша СЕГОДНЯ в театр?

Пойдет ли Маша сегодня В ТЕАТР?

Следовательно, частица ЛИ не является верным показателем логического ударения в предложениях данного типа." (Рестан 1972:87).

Ez az állítás igaz ugyan, de a másik végletet mutatja. A három példamondat közül az utóbbi csak nehezen elképzelhető beszédshituációban hangozhatik el, de a többi példa sem a tipikus esetet tükrözi. Elismerjük, hogy a partikula kiemelő funkciója nem minden alkalommal mutatkozik meg, a tendenciaszerűséget figyelembe véve azonban a fenti példamondatok a partikula szokásos használatát eltorzítják. A mindennapi beszédshituációk tanúsága szerint a példamondatok nagybetűs szavai feltehetően a mondat elejére kerülnének.

Ha pedig ezt a körülményt vesszük figyelembe, kidomborodik az eldöntendő kérdő mondat és a kiegészítendő kérdő mondat közötti egyfajta azonosság: a logikai kiemelés során az eldöntendő kérdés elejére került hangsúlyos mondatrész megfelel a kiegészítendő kérdés valamely kérdőszava behelyettesítésének.

Ez pedig - látszatra RESTAN szavait igazolva - némileg feleslegessé teszi egy másik logikai kiemelést szolgáló eszköz, azaz a partikulának a logikailag hangsúlyos szó mellé állítását. Csakhogy a valóságban a partikula minden látszólagos feleslegessége ellenére az esetek túlnyomó többségében /és itt azon esetekről van szó, amikor a partikula nem az állítmányi rész után áll/ mégiscsak követi az egyéb mondatrészeket a mondatteleji helyzetbe.

Igazat kell adni RESTAN következő kitételének, amely BOLINGER fentebb idézett szavaival egybevág: "Тяготение этой частицы именно к предикату вряд ли случайно. Объясняется этот факт, по-видимому, смысловой весомостью предиката." (Рестан 1972:84).

Az állítmány rendkívüli fontosságára viszont maga RASZPOPOV is felfigyelt. Ha az iménti RESTAN állásfogalását reprezentáló kijelentéseket vesszük tekintetbe, az orosz kérdő partikulának az állítmányhoz való nagyfokú affinitását éppen kiemelő-nyomatékosító funk-

ciója alapján magyarázhatjuk.

Ha az egyéb mondatrészek kiemelésének említésekor a kiegészítendő és az eldöntendő kérdő mondatok bizonyos egyezésére hívtuk fel a figyelmet, az állítvány kiemelésének kapcsán a két mondat típus közötti különbség ötlük szembe, amint arra RASZPOPOV is utal: "Так, вопрос о реальности, возможности, или необходимости определенного действия выражается только при помощи неместоименного вопроса. Подобный вопрос не может быть выражен в форме местоименного вопросительного предложения (поскольку местоимения, соответствующего глаголу, в языке не существует)." (Распопов 1958:35).

A kiemelő funkció meglétének vagy hiányának a kérdését RESTAN egy kompromisszumos javaslattal akarja megoldani: "Если частица ЛИ закреплена за препозитивным предикатом (или за препозитивным обобщающим словом, то она ничего не говорит о том, где находится логическое ударение, не указывает, какие слова входят в ядро вопроса..Но в других словах препозитивное слово + ли обязательно выделяется интонацией; следовательно, частица ЛИ имеет тогда выделительную функцию, эксплицитно показывая, где находится логическое ударение, т.е. подчеркивая, что является истинным ядром вопроса." (Рестан 1972:91).

A végző állásfoglalást illetően RESTAN a raszpovovi állásfoglalást veti el, s csatlakozik a szóban forgó partikula kérdő funkcióját alapvető funkcióként megnevező nyelvészek táborához: "Точно так же, как интонация сигнализирует модальность предложения, так и частица ЛИ, имея функцию знака, сигнализирует модальность, а именно вопросительную." (Рестан 1972:30).

A '60-as évek végéig, a '70-es évek elejéig igen közkedvelt volt az a modalitás-konceptió, amely ezt a grammatikai viszonykategóriát a mondat típusoknak megfelelő felosztás szerint értelmezte. Ma már ez a nézet

teljesen háttérbe szorult /Egyébként, amilyen kategorikusan nyilatkozik RESTAN az adott partikula modaltásjelző voltáról, ugyanolyan kategorikussággal vehetjük el a fentieket, amennyiben a partikula voltaképpen - a restani értelmezésben - az intonáció szerepét tölti be, s mivel az intonáció maga képes jelezni a mondat "modalitását", a partikula felszabadul ezen kötelezettsége alól, s éppenséggel lehetővé válik számára a logikai kiemelés./.

A két partikula /a magyar -e és az orosz / alapvető funkciójaként a k é r d ő f u n k c i ó t szem előtt tartó nyelvészek - úgy tűnik - megdönthetetlen bizonyítékkal rendelkeznek: az eldöntendő, függő kérdésben ezek a partikulák nem hiányozhatnak. Csakhogy még ez a körülmény sem ad tökéletes cáfolatot a logikai kiemelő funkció másodlagosságát illetően, hiszen ha összehasonlítjuk a következő mondatokat, könnyűszerrel belátható, hogy a kiemelő funkció továbbra is szerepet játszik:

Он не знал, приехал ли вчера отец.
Он не знал, отец ли вчера приехал.
Он не знал, вчера ли отец приехал.

A magyar nyelvészeti szakirodalomban az -e kérdő partikula szerepére vonatkozó megjegyzések nyelvtörténeti indíttatásúak: "Az -e kérdőszócska eredetileg indulatszó, mely az érdeklődés felkeltésére szolgált..." /Klemm 1942:17/, "Indulatszóból fejlődött kérdőszó az -e /talán már finnugor kori?/" /Berrár 1957:70/.

Amint arról már esett szó az előzőekben, a magyar -e elhelyezkedési ~~kérdő~~ kisebb kivételektől eltekintve szigorúan megszabott, s az állítmány nagyfokú terheltségéből adódóan feltehetőleg éppen az állítmányhoz

váló affinitását ez a súlyozottság idézi elő.

Az -e kérdő partikula, a logikai kiemelésben csak közvetett szerepet játszik. Ez is csupán egy esetben nyilvánul meg, amikor igekötős igei állítmányhoz kapcsolódik /Mindennek okát és működési szabályait tökéletesen megvilágítja É. KISS Katalin újonnan megjelent cikke, ezért itt eltekintünk ezen kérdés részletezésétől./: az -e közvetve annyiban lehet mutatója a logikailag kiemelt mondatrésznek, hogy ha az igei állítmány és az igekötő közé ékelődik, akkor a mondatnak nem az állítmány lesz a logikailag hangsúlyos, kiemelt része, és fordítva. Pl.:

Megjött-e apa? - A mondat fókusza: megjött-e

Apa jött-e meg? - A mondat fókusza: apa

Figyelmet érdemel az -e funkciójának tárgyalásánál egy rendkívül sajátos jelenség. Általában a magyar nyelvészek egy kézlegyintéssel elintézik az -e dialektális és népnyelvi használatát, megállapítva, hogy ez a használat kerülendő, hibás.

Észrevételünk szerint itt egyfajta kiemeléssel van dolgunk, ami azonban nem egyezik a partikula posztfixális helyzetével. Sok esetben a partikula a logikailag hangsúlyos részt közvetlenül megelőző szóhoz /lett legyen az akár egy igekötő!/ simul, pl. Nem-e apa jött meg?, Meg-e jött apa stb. Természetesen az -e nem irodalmi használata sokkal bonyolultabb annál, semhogy ezt a jelenséget örökérvényűnek tekintsük. Mindenesetre ez a megelőző kiemelés a népnyelvben aktívan hat, és ugyanúgy a téma-réma megkülönböztetés, az aktuális mondattagolás, a mondat logikai centrumának hangsúlyozása váltja ki, mint az is partikula esetében, amely az irodalmi nyelvben is egyre elterjedtebben szakad el az

állitmánytól. /Megfigyeléseink szerint az utóbbi félév során a televízióban és a rádióban a "bármí" szó mindig magához vonzotta az is partikulát az olyan szerkezetekben, mint például "Bármí történik is..." helyett "Bármí is történik..." stb. Nem általánosan ugyan, de az esetek nagy többségében hallhattunk olyan mondatokat, amelyekben a megengedő értelmű is az igekötőt követte, pl. "Még ha kikapunk is..." helyett a sportriporter, a "Még ha ki is kapunk..." kezdetű mondatot használta./

3. Jelentésbeli hasonlóságok. A bevezetőrészben megállapítottak vonatkoznak a ли partikulára is. A nyelvészek egy része a lexikai jelentés teljes hiányáról beszél, mint például RESTAN: "Среди них (вопросительных частиц - К. Ф.) выделяется частица ЛИ, которая сама по себе не имеет никакого лексического значения, но выполняет в предложении функцию чисто грамматической морфемы, а вне предложения фигурирует только в словарях ("идеальная частица")." /См. также сноску: "О несамостоятельности частицы ли свидетельствует также ее энклитическая природа (ср. же, он, -ка, -то)." (Рестан 1972:29).

A bevezetőben a KOLOGYEZNJEV és KISZELJOV által kialakított jelentés-koncepciót tartottuk alkalmaznak a partikulák jelentésének a leírása szempontjából.

Ennek megfelelően RESTAN álláspontja helyett A. N. VASZILJEVA véleményét támogatjuk; ő ugyanis nem tagadja a partikula jelentését, hanem elvontságában is képes azt interpretálni: "... its principal meaning is assumption of an alternative, doubt or uncertainty." /Vasilyeva 1962:163/.

A magyar -e kérdő partikula vonatkozásában még ma is a SIMONYI Zsigmond által csaknem száz éve közzétett tanulmány tekintendő útmutatónak. Némileg más megközelítésben, de végső soron hasonló eredményre jut a magyar -e kérdő partikula jelentését illetően: "Csakis olyan kérdésekben élünk az -e szócskával, melyekre igen vagy nem a felelet. Eredeti jelentéséhez legközelebb

áll az a használata, hogy a kérdő főnévi mellékmondat, vagyis a f ü g g ő k é r d é s kötőszava." /.../ "Ha ö n á l l ó k é r d é s b e n látjuk az -e-t, voltaképpen kihagyásos a szerkezet, s főmondatul ilyesmit értünk hozzá: "kérdelek", "mondjátok meg", "szeretném tudni", "nem tudom"." /Simonyi 1882:184; 185-186/.

Amint azt a későbbi példák is bizonyítani fogják, mindkét tárgyalandó partikula alapvető jelentése egy feltevést takar, amely feltevással szemben a beszélőnek kételyei támadnak. Felmerül a kérdés: vajon az eldöntendő kérdő mondatok önmagukban nem feltevést és az ehhez fűződő kételyt fejezik ki? A válasz egyértelműen csak igenlő lehet.

Csakhogy feltevés és feltevés, kételkedés és kételkedés nagyon gyakran jellegükben különböznek a partikula nélküli és a partikulával szerkesztett eldöntendő kérdő mondatokban. Ellenkező esetben a partikulák használata /mint sajátos jelentéstartalmat kifejező lexémák használata/ feleslegessé válna. Közismert, hogy például az angol nyelv, amely nem rendelkezik hasonló kérdő partikulával, a következő mondatpárokat rendszerint egyetlen mondatral adja vissza:

→ Он умеет плавать?

→ Умеет ли он плавать?

- Can he swim?

- Tud úszni?

- Tude úszni?

Megfelelő terjedelmű szövegkörnyezet vagy az adott mondat elhangzásának /≠ intonációjának/ ismerete nyilvánalóvá teszik az egyes mondatok közötti különbségeket. Míg a partikula nélkül szerkesztett eldöntendő kérdő mondatok az esetek nagy részében szubjektív módális tekintetben színezetlenek, a partikulákat tartalmazók magukba foglalják a beszélő különféle viszo-

nyulásait; attól függően, hogy ezek a viszonyulások milyen minőségűek és mennyire intenzíven fejeződnek ki a mondatban, az angol fordítás ennek megfelelően módosulhat, pl. "I wonder if he can swim.", "I'm afraid he cannot swim.", "The matter/trouble is I don't know if he can swim.", "Why, can he swim?" stb.

A lehetséges jelentésbeli árnyalatok megállapításához számba kell vennünk az egyes partikulák használatának sajátosságait. A szóban forgó kérdő partikulákat tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok potenciális jelentésspektruma lényegesen kisebb, mint a partikulát nem tartalmazó kérdéseké /ezt maga RESTAN is elismeri, ezzel viszont éppenséggel nem támasztja alá azon nézetét, miszerint az orosz ли főfunkciója a modalitás "kérdő" válfajának a képviselése, nincs semmilyen lexikai jelentése stb.: "... вопрос без ЛИ, взятый отдельно, вне контекста, допускает больше возможностей для толкования, чем вопрос, построенный с помощью ЛИ." (Рестан 1972:332)/.

A ли és az -e kérdő partikulák használati körének összefoglalása fogja megmutatni, milyen funkció és milyen jelentés kifejezésére szolgálnak ezek a szavak.

4. A két partikula használati köre. A ли és az -e partikulák használati körét három csoportra osztottuk:

- 4.1. A ли és az -e használata kötelező.
- 4.2. A ли és az -e használata lehetséges.
- 4.3. A ли és az -e nem használható.

Ennek a felosztásnak megfelelően kérdő mondattipusok különülnek el egymástól.

4.1. A ли és az -e használata kötelező. Ezen két partikula kötelező használatának egyik esete a függő kérdés. Az eldöntendő kérdő mondatok függő kérdéssé alakításának a specifikumát mindkét nyelvben /de már az angolban is, v.ö. "if", "whether" / az adott partikulák kötelező beiktatása jelenti.

A kötelező használat következtében a partikulák

összeférhetetlensége miatt /mely alól a magyar vajon + -e partikula-kapcsolat kivétel/ transzformációs nehézségekbe ütközünk. Hogyha az eredeti kérdő mondatban más eldöntendő kérdő mondati partikula szerepelt, annak szubjektív modális jelentése csak bizonyos bővítések révén rekonstruálható, pl.

- Неужели ты разбил окно? - Он спросил, разбил ли я окно. - Он спросил с удивлением/неверием и т.д. разбил ли я окно.

- Csak nem törted be az ablakot? - Megkérdezte, hogy betörtem-e az ablakot. - Csodálkozva/hitetlenkedve kérdezte...

Határozottan előtérbe kerül a ли és az -e partikula előfeltevésees funkciója azon esetekben, amikor nem kérdő mondatok függő kérdéssé történő átalakításáról van szó, hanem a beszélő belső lehetőség-látogatását érzékelteti. Az efféle mondatokban a két partikula kötelező használata választó értelmű kötőszószerű jellegüket domborítja ki, pl.:

- Он замаялся, не зная, прилично ли назвать умирающего графом... - ... zavarba esett, mert nem tudta, hogy illik-e grófnak titulálni a haldoklót...

/Л. Толстой/

/L. Tolsztoj/

- Он подождал, не ответит - Várt egy ideig, nem válasz-
ли что-нибудь корнет. szol-e valamit a zászlós.
/Л. Толстой/ /L. Tolsztoj/

Mint arra fentebb is utaltunk, a két partikula kiemelő funkciója az említett megkötések mellett továbbra is érezhetően jelen van.

Nézetünk szerint éppen a kötelező használat vizsgálata adja meg a választ ezen partikulák alapvető jelentésére, s az ebből adódó funkcióra. Ugyanis jelenlétük a mondatban *e x p l i c i t e* *k i f e - j e z e t t* *p r e s z u p p o z i c i ó* t jelent. A preszuppozíció /előfeltevés/ tartalma pedig nem más, mint két egyenértékű lehetőség feltételezése. Ezen egyenértékű lehetőségek a beszélő számára grammatikailag kérdő mondatok formájában fogalmazódnak meg. Így a fent idézett példák tulajdonképpen rejtett kérdések: a főmondat alanya számára ezek kérdésként jelentkeznek. Ezért a fenti magyar megfelelőket a következő kérdésekre vezethetjük vissza: "Válaszol-e valamit a zászlós?", illetve, "Illik-e grófnak titulálni a haldoklót?".

Lényegében ezek a megállapítások vonatkoztathatók mind az orosz, mind a magyar kérdő partikula kötelező használatának másik esetére is, az ismétlő kérdésre.

Az álkérdő mondatok ezen válfaja a párbeszédes beszélt nyelvre jellemző, s azt a mozzanatot jelöli, amikor a hallgató a beszélő egész mondatát megismétli, függetlenül attól, kérdés volt-e az elhangzott mondat, avagy más mondatfajta.

Mindkét nyelvben az effajta kérdést sajátos kérdő intonáció különbözteti meg más kérdő mondatoktól: "Все вопросительные предложения повторяются с ИК-3... при повторении вопросительного предложения без вопросительного слова употребляется частица ли, рема обычно выносится в начало предложения, центр ИК-3 перемещается в конец." (Брызгунова 1977:147).

Az ismétléses kérdések vagy echó-kérdések intonációs színezettsége eltérő mértékben módosulhat annak megfelelően, milyen motívumok rejlenek a kérdés feltevése mögött. Ilyen motívumoknak tekinti KLEMM Antal és KÁROLY Sándor a következőket: "Ez utóbbi kétfajta kérdést, a kiegészítendő és az -e kérdőszós eldöntendő kérdést... emelkedő hangmenettel ejtjük, ha valakinek a szavait megismételjük, mintha megfontolnók, vagy nem értettük volna, vagy fenyegetni akarnánk." /Klemm 1942:17/ "A kiegészítendő és az -e kérdőszós eldöntendő kérdő mondat néha az -e kérdőszó nélküli kérdő mondat hanglejtését veszi át. Ilyen a beszédelőzményre vonatkozó olyan kérdés, amely kétkezdést, fenyegetést vagy nem jól értést fejez ki." /Károly 1964:85/.

Az echó-kérdések funkcióját Per RESTAN a kérdést megelőző mondat milyensége alapján választja ketté: "Основные функции вопросительных повторов — эмоциональная и уясняющая: первая из них наиболее характерна для повторов, вызванных утверждением, вторая — для повторов, вызванных вопросом.." (Рестан 433).

RESTAN megállapításának utolsó részét helyesbithetjük Je. A. BRIZGUNOVA szavaival: "Повторение вопроса — это средство осмысления вопроса, а не средство выяснения неизвестного в ситуации." (Брызгунова 147)

Ugyanezen a helyen BRIZGUNOVA példákkal illusztrálja a kérdést megismétlő echó-kérdés kommunikatív irányultságát. Mechanizmusa nagyjából a következő: a beszélő a neki feltett kérdést megismétli, önmagának teszi fel, az echó-kérdést s az utána következő paúzárt a válasz megfontolására használja fel, fő célja tehát az időnyerés /nem pedig vonakodás a válaszadás-tól/:

- Вы видели эти карти- - Ön látta ezeket a képeket?
ны?
Видел ли я эти кар- - Láttam-e ezeket a képeket?
тины? Еще нет. Még nem.

- Вас раздражает уличный шум? - Önt idegesíti az utcái zaj?
Раздражает ли меня уличный шум? Иногда. - Idegesít-e engem az utcái zaj? Néha.

Mi indokolja az ilyen típusú példákban a két partikula kötelező megjelenését? Erre vonatkozóan pontos megfigyelést kapunk Per RESTAN tanulmányából:

"Отдельно стоит характерная для диалогической речи разновидность переспроса. Имеются в виду случаи, когда А обращается к Б с вопросом и Б полностью повторяет вопрос перед тем, как ответить на него. Здесь частица ЛИ обязательна. Мотивируется это тем, что подобные предложения находятся как будто на грани между прямым и косвенным вопросом..." (Рестан 1972:121).

Az echó-kérdésnek a függő kérdéshez való közelsége mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy az előző kérdéstípus tulajdonképpen nem más, mint egy főmondat nélküli függő kérdés. Ha tehát ezen echó-kérdések elé a függő kérdésekre jellemző főmondatokat illesztünk /pl. "Azt kérdezi,...", "Nem tudja,..."/ ugyanazt az összetételt kapjuk, mint a függő kérdések esetében.

Az echó-kérdések használata nem az egyes nyelvet beszélők sajátja, az echó-kérdés minden nyelvben azonos kommunikatív irányultsággal rendelkezik, mely elsősorban gondolati-értelmi indíttatású. A nyelvek egy tekintélyes része rendelkezik sajátos ismétléses kérdő mondati szerkezettel, amely meg egyezik a függő kérdésével: "Mention may here be made of the phenomenon which I have termed 'questions raised to the second power'. One person asks 'Is that true?' but instead of answering this, the other returns 'Is that true?' - meaning 'How can

you ask?'. Here most languages use the same form as in indirect questions: 'Om det er sandt? / Od das wahr ist? / Si c'est vrai?'. " /Jespersen 1955, 304/.

4.2. A *ja* és az *-e* partikula használata lehetséges: Lehetségesnek az adott partikulák esetében azt a használatot tekintjük, amely révén a potenciálisan felcserélhető és többé-kevésbé egyenlő értékű expresszivitással rendelkező eldöntendő kérdő mondatok között fakultatíve ezek a partikulás kérdések is szerepelhetnek.

A tárgyalandó partikulák részt vehetnek informatív /valódi/ kérdő mondatok és álkérdő mondatok felépítésében egyaránt. A túlzottan differenciált felosztást elkerülendő, a kérdő partikulákat tartalmazó mondatokat *i n f o r m a t í v , f e l k i á l t ó* és *f e l s z ó l í t ó* eldöntendő kérdő mondatokra osztottuk.

Az informatív eldöntendő és kiegészítendő kérdő mondatok /ez utóbbiak csak három magyar és egy orosz partikulát érintenek, ld. később/ közé soroltuk mindazokat, amelyek felölelik a beszélőnek a kérdezett dologra adandó válasz milyensége felőli teljes bizonytalanságától a válaszra vonatkozó feltételezés minimális határozatlanságáig terjedő területet. Más szavakkal: ide soroltunk minden olyan kérdést, amely - bármennyire előre látja is a kérdező a rá adandó választ, - még utal a kérdezőnek a válasz milyensége iránti bizonytalanságára, amely még kérdés marad, azaz, amely még válaszáadásra szólítja fel a hallgatót.

Az informatív kérdéseket nem csak a válasz feltételezésének a hiánya vagy mértéke alapján lehet jellemezni; fontos sajátosságuk emellett az is, hogy a feltételezés hiányakor az állító és a tagadó alakban feltett kérdés között a különbség szemantikailag

semlegesítődik, míg a feltételezés növekedtével a tagadó és állító alak közötti különbség transzponálódik, a tagadó alakban feltett kérdés állító alakú értelmet kap, és fordítva.

Először vegyük szemügyre a szemantikai semlegesülés kérdését. Ezen jelenség alapját RESTAN a következőkben látja: "... смысл чисто-информативного вопроса таков: ~~Я~~ не знаю - но хотел бы знать - так ли это или нет.". Отсюда характерная семантическая н е й т р а л и з а ц и я положительной и отрицательной формы: положительная форма ничего не утверждает, отрицательная форма ничего не отрицает." (Там же, 505).

Ezen szemantikai semlegesülés alapján véve csak akkor jön létre, ha a tagadás vagy állítás a mondat állítmányára vonatkozik. Magának a neutralizációnak a kérdése sokkal bonyolultabb annál, mint hogy ezen dolgotban részletesen kitérhessünk erre az izgalmas jelenségre. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy még abban az esetben is, amikor a tagadás a kérdés állítmányára vonatkozik, az állító és a tagadó forma jelentése között kisebb-nagyobb eltérések adódnak. Így a fenti restani "tisztán informativ kérdés" terminus a nyelvi tényeknek megfelelően csak akkor tekinthető relevánsnak, ha a szerző következő megjegyzésével kiegészítjük: "Наиболее употребительной для чисто-информативных вопросов является положительная форма." (Рестан 1972:505).

A "tisztán informativ kérdés" elnevezés tehát arra utal, hogy a kérdezőnek a válasz milyensége felel a legkisebb feltételezése sincs. Ilyen kérdésekre hozunk példát /De egyben megjegyezzük, hogy maguknak a kérdő partikuláknak a jelenléte további magyarázatra szorul, v.ö. a fejezet végén leírt fejtegetésekkel./:

ледный долг, князь?	kötelességét a gróf?
/Л. Толстой/	/L. Tolsztoj/

- ... есть <u>ли</u> у пчел	- ... van-e a méheknek
индивидуумы?	egyéniségük?
/И. Шаркади/	/Sarkadi I./

Ezek az informatív kérdések gyakran különféle érzelmi telítettséggel társulhatnak, melyek közül leginkább a félsz /félelem, féltés/ és a kételkedés érzelme gyakori. Az ilyesfajta kérdések használatára sok esetben jellemző, hogy a felsorolt szubjektív modális jelentéstartalmak kerülnek előtérbe, következésképpen módosul a mondat kommunikatív funkciója, esetenként a kérdező a kérdést önmagához intézi, kifejezve tanácstalanságát, kétségbeesését stb.

Érezhetően az ilyen típusú kérdések "kedvezőek" a két nyelv ezen partikuláinak a használata szempontjából. Az orosz ли partikula gyakoriságára I. P. RASZPOPOV is felhívja a figyelmet: "Чаще всего эта частица используется при вопросах, возникающих в ходе размышления, внутреннего раздумья, вопросах, обращенных к самому себе и не имеющих в виду собеседника. Такого рода вопросы обычно вызываются тем, что "говорящий" относится к какому-то факту с сомнением, неуверенностью в его реальности или возможности." (Распопов 1955:18).

A kételkedés és/vagy félelem kifejezése a kérdező mondatok szubjektív modális hangoltságát tekintve az egyik legfontosabb jelentéstartalom. A magyar nyelvben az ilyen árnyalatok kifejezésekor az -e kérdező partikula használatában egy érdekes változásra figyelhetünk fel: a szubjektív modális jelentés teljesebb, hangsúlyozottabb átadása érdekében újabb partikula kapcsolódik az -e-hez, a vajon. Igaz ugyan,

hogy ez a partikula gyakran önmagában szerepel, ilyenkor azonban inkább a tanácstalanság, töprengés, tündődés árnyalatát viszi a mondatba, s nem közvetít oly mértékű kételkedést, mint amikor az -e partikulával együtt szerepel: "A Vajon játszott volna? mondat kérdőszócska /értse: -e kérdő partikula - F. K./ nélkül inkább a magában töprengő embernek a kíváncsiságát fejezi ki, nincs olyan határozott irányulása, többnyire valakihez intézett jellege, mint ennek: Vajon játszott volna-e? Ez következik is az -e kérdőszócska eredetéből: kezdetben figyelemébresztő indulatszó volt." /Ferenczy 1964, 246-247/.

A vajon és az -e kérdő partikulák együttes használata olyannyira gyakori, hogy a magyar nyelv értelmező szótárai együtt tárgyalják a két szót, v.ö. ÉrtSz 1960:3-4.

Nagyfokú bizonytalanságot, kételyt, félést illusztrálnak a következő mondatok:

- Верил ли он? Раскался
ли он в своем неверии?
Там ли он теперь? Там
ли, в обители вечного
спокойствия и блаженства?

/Л. Толстой/

- Vajon hitt-e? Megbánta-e
hitetlenségét? Vajon ott
van-e most, ott, az örök
nyugalom és boldogság
honában?

/L. Tolsztoj/

A ли és az -e kérdő partikulákkal szerkesztett tagadó alakú eldöntendő kérdő mondatok többnyire feltételezést fejeznek ki. Ez esetben viszont az eldöntendő kérdések másik szemantikai jellemzőjével kerülünk szembe, amennyiben itt már nem a tagadó és állító alakok közötti különbség elmosódásáról van szó, hanem jelen esetekben a tagadó jelentés transzpozí-

ciója lép fel, aminek lényege, hogy a negatív alakban feltett kérdés állító alakú feltételezést jelöl.

Mint láttuk, a szemantikai neutralizáció leginkább az állító alakú kérdések sajátja, legalábbis annak tiszta, feltételezéstől mentes válfajában. A helyzet a transzpozíció esetén éppen fordított, ha a kérdő mondat informatív jellege megmarad, elsősorban a negatív jelentés az, amely ritkán jut kifejezésre.^x

A transzpozíció további eseteiben a kérdő mondatok elvesztik informatív jellegüket, létrejönnek az álkérdő mondatok. Az álkérdő és a tisztán informatív mondatok között a negatív alakú transzponált kérdések alkotják az átmenetet. Az alábbi példamondatokat szemügyre véve megállapítható, hogy a tagadó alakban feltett kérdésekben foglalt feltételezés ezen mondat-szerkezetek állítóvá alakításakor tényként értelmezendő lehetőségek latolgatását jelenti, ahol a szemantikai transzpozíció lehetősége ki van zárva:

- Я думаю, не поздно ли
соборовать?

/Л. Толстой/

- Nem késtek még el az
utolsó kenettel?

/L. Tolsztoj/

- Не нужно ли чего?

/Л. Толстой/

- Nem kellene valami?

/L. Tolsztoj/

A fenti mondatokban nem találkozunk az -e parti-

^x Negatív feltételezésre példa az angol nyelvben a "Must I go there?" - "Need I go there?" oppozíció, vagy a magyarban a "Muszáj elmennem?" típusú mondatok.

kulával. Elvben azonban ezen mondatokba is behelyezhető az -e. A különbség a kétfajta megoldás között főként abban nyilvánul meg, hogy az -e-t tartalmazó mondatok jóval határozottabb feltételezésre utalnak, a mondat megformáltságával ellentétes jelentés immár a beszélő bizonyosságához áll közel: "Nem késtek-e még el az utolsó kenettel?", "Nem kellene-e valami?".

A feltételezés egyre nagyobb foka felé haladva a következő állomás, amikor a feltételezéshez egyéb szubjektív módális árnyalatok társulnak, mint például a félés, óvakodás.

Ezen árnyalatok kifejezésére újabb partikulák társulhatnak a ли és az -e kérdő partikulákhoz. A magyar fordításokban rendszerint más kérdő partikulák is előfordulnak. Mind az orosz, mind a magyar nyelvben a ли és az -e partikulával szerkesztett kérdések némileg állandósult partikula-kapcsolatok révén juttatják a beszélő félését, óvakodását kifejezésre. A szókapcsolat jellemző elemei az ellentétes értelmű kötőszók vagy az oroszban a nyomatékosító ли partikula. RESTAN idevágó megfogalmazásának első részével egyet lehet érteni, a mondat második része azonban korrigálásra szorul: "С прибавлением слова "уж" отрицание означает внезапную дотадку, предположение чего-нибудь невероятного..." (Рестан 1972:315).

Itt nem valami "hihetetlen dolog feltételezéséről" van szó, hanem olyasmiről, ami a beszélő számára valamikor hihetetlen, valószínűtlen lehetett, most viszont a beszéd elhangzásakor nagyon is valóságos, tényszerű lehetőségként vagy megállapításként merül fel.

Éppen ezért az adott kérdéstípust a RESTAN monográfiájában is nagy szerepet játszó ún. emocionális-konstatáló kérdések közé soroljuk. Ezen kérdések kommunikatív szerepe rendkívül sokrétű, alapjában véve a beszélő félelmét hivatott eloszlatni és kifejezni, pontosabban, kifejezni és eloszlatni, ezen struktúrával:

"Опасение, предположение неприятного, нежелательного обозначают предложения с частицей уж, начинающей собою предложение, с обязательным отрицанием в составе предложения с частицей ли." (Шведова 1960:198).

A SVEDOVA által leírt partikula-kapcsolat magyar megfelelői a következő / a de kivételével csak partikulát tartalmazó/ szókapcsolatok: de + nem + -e, csak nem, vajon + nem /+ -e/, melyek expresszivitásuk tekintetében különböznek egymástól, például:

- Но не слишком ли я
холодна с ним?

/Л. Толстой/

- De nem vagyok-e túlságosan
hideg vele szemben?

/L. Tolsztoj/

- Уже не дурное ли что-
нибудь случилось со
мною?

/Л. Толстой/

- Csak nem történt velem
valami baj?

/L. Tolsztoj/

- Уж не забыл ли я?

/Л. Толстой/

- Vajon nem felejtettem
el adadugni?

/L. Tolsztoj/

Ez utóbbi példa is mutatja, hogy az -e használata nem túl gyakori a vajon partikulával történő kapcsolódásának ilyen eseteiben. Ennek oka főként abban keresendő, hogy az -e partikula egyes esetekben nem kívánatos stiláris mellékizzel rendelkezik / familiáris, bizalmaskodó-leereszkedő hangvétel/, aminek a félés, óvakodás kifejezésekor nincs helye, másrészt pedig némileg fölöslegessé válik azáltal, hogy az eredeti modális jelentést önmagában is kifejezni képes kapcsolatba beépülve a mondat expresszivitását túlzottan felerősíti. Az orosz ли viszont ezen szere-

pében állandósult szókapcsolat tagja, ezért jelenléte kötelező.

A felkiáltó /reterikus/ eldöntendő kérdő mondatok már csak formailag tekinthetők kérdő mondatnak. Az állító és tagadó alakok jelentése minden esetben transzponálódik. Ezen álkérdő mondatok kommunikatív célja információ átadása felkiáltó vagy nyomatékos kijelentő mondatnak megfelelő jelentéssel:

"Риторический вопрос – это облеченная в вопросительную форму экспрессивная констатация обратного; говорящий ни о чем не спрашивает, а сообщает о своей уверенности в противоположном." (Рестан 1972:509).

A reterikus típusú, formailag állító alakú álkérdő mondatok az orosz nyelvben számos állandósult vagy állandósuló szerkezettel vannak képviselve, például:

МОЧЬ + ЛИ, МОЖНО + ЛИ, МНОГО + ЛИ, МАЛО + ЛИ, СТОИТ + ЛИ, прилагательное + ЛИ + ДЕЛО + ИНФИНИТИВ.

A magyar nyelvben hasonló szókapcsolatok nem fordultak egybe, ezért a fordítások inkább a mondat értelmét megragadva igyekeznek az orosz eredeti tartalmát visszaadni, ami akár az eredeti mondattypustól való elszakadáshoz vezethet, amint azt az alábbi példamondatok egyike példázza:

- Соня! что с тобой? -

МОЖНО ЛИ это?

/Л. Толстой/

- Szonya! Mi lelt? Hát

szabad ezt?

/L. Tolsztoj/

- Он, наверно, давно уже забыл меня, мало ли случайных встреч на дорогах?

/Д. Айтматов/

- Bizonyára régen elfelejtette az egészet. Hiszen a sofőrök annyi emberrel találkoznak útközben.

/Dzs. Ajtmatov/

A magyar fordításokban az átlátszó partikulák az orosz mondatok partikuláihoz hasonlóan a beszélő meggyőződését, illetve a hát partikulával a beszélő felháborodását közvetítik.

A szórendi szabályok tárgyalásánál a ли partikula használatában elkülönítettük azt az esetet, amikor ez a szó nem az állítmányt, hanem a mondat logikailag hangsúlyos részét emeli ki. A tagadó alakban feltett retorikus kérdésekben gyakran ez az eszköz segít az állító alakú értelmezés elérésében.

Példatárunkban nincs olyan mondat, amely a fordításban a magyar -e partikulát tartalmazza:

- Не это ли сушит мою
душу? Не это ли уби-
вает во мне смех и
радость?

/М. Горький/

- Vajon nem ez szikkaszt-
ja ki a lelkemet? Vajon
nem ez irtja ki belőlem
a nevetést meg az örömet?

/М. Горький/

- Я ли ее не любила? Я
ли не берегла?

/М. Горький/

- Hát nem szerettem? Nem
vigyáztam rá?

/М. Горький/

Mindez azonban nem bizonyítja, hogy az -e kérdő partikula nem szerepelhet negatív alakú retorikus kérdésekben.

A magyar eredeti műveket vizsgálva bőven találunk erre példát. Az -e retorikus használata során ismét találkozunk a fentebb tárgyalt partikula-kapcsolatokkal, amelyek aktív szerepet játszanak az erős feltételezés kifejezésében /vajon + nem + -e, de + nem + -e/.

Érdekes módon az orosz fordításokban nem szerepel a ли kérdő partikula, helyette a később tárgyalandó разве partikulát találjuk. Ez a körülmény utal arra a jelenségre, hogy egy bizonyos szubjektív modális tar-

tományon belül az árnyalatok többé-kevésbé egyen-
értékű kifejezése több partikulával is lehetséges.
Az alábbi példákban is a logikai hangsúly a mondat
nem-állitmányi részére esik:

- Но разве не в том пер- - De Atlasz legelső fel-
вейшая задача Атланта, аdata не аз-е, hogy
чтобы стоять неподвижно? mozdulatlanul álljon? ^x
/Д. Ийеш/ /Illyés Gy./

- Ведь разве не святого - Mert vajon не Szent Jó-
Иосифа упоминала тетя zsefet амлеgette-е Mária
Мари, когда бросила в néni akkor is, amikor a
кружку с водой три bögre vízbe három darab
раскаленных уголька? parazsat dobott?
/Д. Ийеш/ /Illyés Gy./

A felszólító jellegű eldöntendő álkérdő mondatok
körét három csoportra osztottuk a mondatok kommunika-
tív funkciója alapján. Ez a három csoport megglehető-
sen heterogén a közlés irányultságát illetően, funkci-
ójuk alapján azonban jól elkülöníthetők.

Az első csoportba soroltuk azokat a kérdéseket,
amelyekben nyilvánvalóan jelen van a felszólítás mo-
zanata, emellett azonban ez a típus átmeneti jellegű,
amennyiben a kérdés valódi vagy álkérdő mondati volta
attól függ, hogy a beszélő mennyire szilárd ismeretek-
kel rendelkezik a kérdezett dolog felől. Ezek a kérdé-

^x Ebben az esetben az -e partikula elhagyása már je-
lentős mértékben megváltoztatja a kérdés jelentését:

1. De Atlasz legelső feladata nem az-e, hogy mozdul-
latlanul álljon? = De igen, ez Atlasz legelső fel-
adata.
2. De Atlasz legelső feladata nem az, hogy... = pl.
Valaki másként gondolja? A második kérdés infor-
matív, ebben az értelemben az -e állandósult szó-
kapcsolat részének tekintendő, tehát kötelező.

sek a hallgatótól beleegyezést sürgetnek, ennyiben tekinthetők felszólító kérdéseknek. A mondatok valódi kérdő jellege abban nyilvánul meg, hogy a kérdező feltételezését a hallgató ellenőrzésére bizza, annak véleményére kíváncsi.

Az ilyen felszólító kérdések másik jellemzője, hogy a partikulát tartalmazó szerkezet a mondatba /amely a feltevést foglalja magában/ nem épül be, hanem annak végén - ritkábban beékelődve, vagy a mondat kezdetén -, intonációsán is elkülönülve helyezkedik el.

Ezek a szerkezetek voltaképpen megegyeznek az angol nyelv "question tag" terminussal illetett jelenségével, az orosz és a magyar megfelelők azonban mutatnak egy apró eltérést: az állító és a tagadó alakok közötti különbség elmosódik, a neutralizációból következően maga a szerkezet tisztán informatív, v.ö. ugye-vs. nemde, vagy az orosz ТАК ЛИ - НЕ ТАК ЛИ, ПРАВДА ЛИ - НЕ ПРАВДА ЛИ.

Az orosz alakok magyar megfelelői léteznek és a beszélt nyelvben gyakran használatosak /igaz-e, nem igaz/, a magyar tagadó alak viszont nem tartalmazza az -e-t, aminek oka a negatív alakú feltételezésekre vezethető vissza.

Izgalmasabb ezzel szemben a magyar nyelv poliszémikus "ugye" szava. A nemde szóval azonos értelemben használatos kérdő partikulaként, de míg az előző lényegesen ritkábban használatos, esetenként finomkodónak tűnik, addig az ugye rendkívül gyakori, s keletkezése az orosz ТАК ЛИ kapcsolathoz hasonló: "...mondattani tapadással forrt össze a helyeslést, bizonygatást jelölő, 'igen', 'valóban' jelentésű úgy módosítószóból és az -e kérdőszóból. Az állítás helyességének, az abba való beleegyezésnek megerősítését sürgető kérdő mondatokban keletkezhetett. Eredetileg kérdő mondatzó. A kérdő hangsúly tompulásával, a kérdő hanglejtés fokozatos csökkenésével vált nyomatékosító módosítószóvá, majd jelentés nélküli töl-

telékszóvá." /EtSz. 1967:1027/.

Az orosz mondatokat figyelembe véve példáinkat úgy válogattuk össze a fentiek illusztrálására, hogy a tagadó alakú szerkezetek mellett egy-egy állító alakú is szerepeljen:

- Вот вас, я думаю, в детстве не стесняли, не правда ли?

/И. Тургенев/

- Magát úgy gondolom, bizonyára nem korlátozták gyermekkorában?

/I. Turgenyev/

- Прекрасный вечер. Не правда ли, прекрасный?

/Л. Толстой/

- Ez az estély meg gyönyörű, ugye, gyönyörű?

/L. Tolsztoj/

- Алексей Николаич, правда ли, говорят, вы от нас уезжаете?

/И. Тургенев/

- Alekszej Nyikolajics, igaz, amit beszélnek, hogy itt akar hagyni bennünket? ^x

/I. Turgenyev/

- Свобода - ведь это оди-
ночество, не так ли?

/М. Горький/

- Hisz a szabadság nem más, mint egyedüllét. Így van?

/М. Горький/

- Нам не за что благода-
рить друг друга, не так ли?

/М. Горький/

- Nekünk nincs mit megköszönnünk egymásnak. Nem igaz?

/М. Горький/

- Положим, что мы не нем-
цы, а христиане право-
славные, да тоже пироги-
то с начинкой едим. Так ли? А?

/А. Островский/

- Igaz, mi nem németek va-
gyunk, hanem igazhitű ke-
resztények, de azért mi
is értjük a dürgést. Így
van? Mi?

/А. Островский/

^xA fordítás pontatlan.

A partikulák ezen használata szintén kidomborítja preszuppozíciót kifejező funkciójukat.

A felszólító álkérdő eldöntendő mondatok egy másik köre az, amikor ezen partikulák segítségével a beszélő a hallgató figyelmét igyekszik felkelteni.

A felszólítás mezzanata tehát a figyelemkeltés, miközben a kérdés informatív volta teljességgel megszűnik. A szerkezeti séma a következő: az orosz vagy a magyar partikula egy érzékelést vagy értelmi tevékenységet jelölő igealakhoz kapcsolódik, s a mondatban bevezető vagy közbevetett mondatrészlet jön létre. Az igealak a hallgató/k/ra irányul /egyes vagy többes szám második személy/. Ilyen igealaknak jelöli meg RESTAN a következő igékből képzett konstrukciókat:

"Выполняя функцию вводных слов, сочетания веришь ли, знаешь ли, видишь ли, понимаешь ли лишены всякой вопросительной информативности." (Рестан 1972:119).

K. E. STAJN a ли partikula esetén használatában abszolút deszemantizációra hívja fel a figyelmet /v.ö. Stajn 1977:25/.

A magyar nyelvben ebben a szerepben csak a "hallani" igéből képzett alakok tekinthetők állandósult szerkezetnek. Megjegyzendő azonban, hogy amíg az orosz nyelvi variánsok a mondatnak familiáris-kedveskedő, vagy éppen semleges színezetet adnak, addig a magyar "megfelelő" talán sűrűbben használtatik fejegetés kifejezésére, mint a figyelem felkeltésére.

A két nyelvben állandósult igék különbözősége tükröződik a fordításokban is:

- Видишь ли, Лена... это - Látod, Lena... ez vá-
случилось неожиданно... ratlanul történt...
/М. Горький/ /М. Gorkij/

- Видишь ли... если она - Nézd,... ha Olga el-
уезжает, я останусь utazik... akkor én

лучше, а?	inkább maradok, jó?
/М. Горький/	/М. Gorkij/
- Матяш, а Матяш!	- <u>Hallja-e</u> , Mátvás?
/Л. Надь/	/Nagy L./
- ... послушайте! Брось-	- <u>Hallja-e</u> ?! Nagyja már
те, это... это чертов	abba ezt a pokoli ka-
звон!	limpálást!
/М. Горький/	/М. Gorkij/

Udvarias kérdés vagy javaslatkérés a felszólító kérdések harmadik típusa. A kérdés formájában feltett udvarias kérdés mindkét nyelvben közkedvelt.

Ezek a mondatok szintén sajátos kommunikatív célt szolgálnak, amennyiben kérdés alakjában tartalmaznak enyhe felszólítást. RESTAN véleménye szerint ez a mondat típus is egy átmeneti kérdésfajta: "С функциональной точки зрения мы имеем здесь дело с своего рода полупросами, находящимися как будто в "ничейной" полосе, на грани между вопросительными и побудительными предложениями." (Рестан 1972:319).

A magyar nyelvben az udvarias kérdés kifejezhető mind állító, mind pedig tagadó alakú formulák segítségével, jóllehet, az esetek többségében a tagadó alak udvariasabbnak hat. Ezzel szemben az oroszban a tagadó alak dominál, olyannyira, hogy általános használata alapján A. N. GVOZGJEV a következő megállapítást teszi: "Деликатно высказываемые или нерешительные просьбы и предложения облекаются в форму вопроса к собеседнику; они выражаются вопросительными предложениями с отрицательной частицей не, а также с частицей ли, которая в разговорной речи может отсутствовать..." (Гвоздев 1958:45).

Ami az állító alakú és az а́зонаs funkciójú mondatokat illeti, ezekben a partikula szereplése idegennek hat: "При переводе на русский язык английских, немецких, французских, итальянских вопросительных предложений нередко встречается искусственное употребление частицы ли:"

Хотите ли вы чаю?

Обычно русские говорят: Вы хотите чаю? или: Не хотите ли вы чаю? (Брызгунова 1977:155).

A magyar nyelvben az ilyen distinkció nem ismeretes, egyrészt azért, mert az ilyen típusú kérdésekben az -e kérdő partikulát nem használjuk a már többször említett feltételezés és az esetleges mellékárnyalatok /pajtáskodás, bizalmaskodás/ miatt, másrészt pedig, igaz ugyan, hogy a tagadó alakú kérdések udvariasabbnak hatnak, azért az állító alakúak is jól "elmennek".

Még a magyar nyelvi felszólító kérdéseknél maradván fontos megjegyezni, hogy a magyar nyelvben az állító és tagadó alakok neutralizációja mellett igen lényeges és általánosan elterjedt az udvarias hangnem kifejezésére az állítmány feltételes módban történő használata. Ha tehát valamilyen udvariassági sorrendet kellene megállapítani, a lefelé egyre növekvő udvariassági hierarchia képe a következő lenne:

1. Iszol egy csésze teát?
2. Nem iszol egy csésze teát?
3. Innál egy csésze teát?
4. Nem innál egy csésze teát?

/Más kérdés, hogy a lehetséges változatok kiválasztása a beszédshituáció által determinált, illetve, hogy a nyelvészek mennyire tekintik finomkodónak a feltételes alakok használatát./

Az orosz nyelvben ez a kérdés jóval bonyolultabb magyar szemmel nézve. Az orosz felszólító kérdésekben nem fokozhatjuk az udvariasságot a kijelentő módnak a feltételes módra való felcserélésével, sőt,

az állító és a tagadó alak közötti neutralizáció is a magyartól eltérő módon realizálódik.

A kérdés formájában történő felszólítás leg-egyértelműbb esete, amikor a mondatban foglaltak jelentése eleve tartalmaz lexikailag kifejezésre juttatott felszólítást vagy javaslattételt /pl. "Akar egy csésze teát?", vagy az összes deliberatív kérdő mondat/. A magyar nyelvben ezen esetek, valamint bizonyos a beszédhelyzetek által egyértelművé tett helyzetek számba vételével ki is merül a felszólító kérdő mondatok ezen köre. Ezen túl a magyar nyelv már egyfajta körülíráshoz folyamodik az enyhe felszólítás kifejezésekor, például: "Vólna kedved...", "Mit szólnál..." stb., ahol a feltételes mód csak tovább fokozza a javaslat vagy felszólítás udvarias voltát. Az orosz nyelvben nem ismeretes a magyarhoz hasonló rendkívül árnyalt lexiko-grammatikai eszköztár, amely a mindennapi nyelvhasználat során állandóan felszínre van és szituációról szituációra alkalmazásra kerül.

Az orosz felszólítás kérdés formájában történő kifejezése annyiban tűnik bonyolultnak, hogy - mivel az oroszban a magyarhoz hasonló eszközöket nem használunk - könnyen megtanulható ugyan az a szabály, mely szerint az állító alakú kérdés "mindössze" informatív kérdés, míg a tagadó alakú potenciálisan felszólítás is lehet, ez utóbbi hatáskörét a magyar oroszul beszélő csak nagy számú beszédhelyzet előzetes ismerete, esetleg keserű tapasztalatok árán jut el odáig, hogy kellő biztossággal tud eligazodni kérdés és kérdés dolgában.

Néhány példával szeretnénk megvilágítani a két nyelv kérdő mondatban kifejezett felszólítása közötti különbséget.

Egy osztályterembe belépve a tanár más-más választ vár attól függően, milyen alakban teszi fel a kérdést, például:

- У вас есть карандаш? — У вас нет карандаша?
— Да, есть. — Пожалуйста.

Vagy például az utcán egy magyar ember szájából elhangzó igen egyértelmű célzást is félreérthetnek, mint például:

- У вас есть спички? — У вас нет спичек?
— Да, есть. (А что?) — Закурите. ^х

Ugyancsak ezt a különbségtételt példázza az igen gyakran használt állító, s a még gyakoribb tagadó alakú kérdés közötti jelentésbeli eltérés:

- Вы скажете, где музей?
— Да, (потом, тогда) скажу.
— Вы не скажете, где музей?
— Вон, напротив.

Az irodalmi művekben az orosz felszólító vagy felszólítást váró kérdések fordításaiban rendszerint nem szerepel a magyar -e kérdő partikula, lévén hogy szerepeltetése révén a mondat tartalma további, nem kívánatos jelentésárnyalatokkal egészülne ki, mint például a sürgetés, eltökéltség, túlzottan magabiztos prepozíció és az ebből adódó bizalmas-pajtásoskodó hangvétel árnyalata. Mindez zavaró lenne az orosz mondatok kommunikatív irányultságának adekvát tolmácsolása szempontjából:

- Отец! не пора ли обедать? - Nem kéne már ebédelni,
/М. Горький/ apjuk?
/М. Gorkij/

- Не съездить ли, ваше
превосходительство?

/Л. Толстой/

- Ne lovagoljak le,
kegyelmes uram?

/L. Tolsztoj/

- Слушай, брат, - нет
ли целкового дня на
три?

/М. Горький/

- Idehallgass, komám,
nem tudsz kölcsönadni
egy rubelt három napra?

/М. Горький/

4.3. A ли és az -e partikula nem használható.

Ez a két partikula azért érdemel vizsgálódásunkban megkülönböztetett figyelmet, hosszasan tűnő leírást, mert szemantikájukat és funkcionálásukat a nyelv és a gondolkodás nagyon mélyen található mozgatóerői irányítják. Mindannak, amit ezen partikulák használatai köréről ismertetünk, leglényegesebb pontja annak megállapítása, mely esetekben és miért nem használhatók ezek a kérdő partikulák.

Az akadémiai grammatikáktól kezdve egészen a speciálisan kérdő partikuláknak szentelt dolgozatokig rendkívül kevés orosz illetve magyar nyelvű utalást találunk erre a kulcskérdésre vonatkozóan.

Még a kérdő partikulák kutatásával foglalkozó nyelvészek között is egészen az utóbbi évtizedig uralkodó volt az a nézet, miszerint ezen partikulák /vagy csak valamelyikük/ az orosz vagy a magyar eldöntendő kérdő mondatok általános kérdő partikulái, melyek használata fakultatív.

Tudomásunk szerint a ли partikula használhatóságának a kérdésével átfogó igénnyel csak Per RESTAN foglalkozott. Ennek feltételét a szerző azzal teremtette meg, hogy a kérdő mondatokról írt monográfiájának alapelvét a kommunikatív funkciót jelölte meg.

A ли partikulát nem tartalmazó kérdő mondatok egyikének az ún. emocionális-konstatáló kérdéseket

tekinti: "Первичная функция эмоционально-констатирующих вопросов - это не приобретение какой-либо информации, а выражение эмоциональной реакции говорящего на какой-то замеченный им факт, положительный или отрицательный. Отсюда соответствие между формой и содержанием в плане положительности/отрицательности." (Рестан 1972:510) "Характерным для подавляющего большинства эмоциональных вопросов-констатаций... с эксплицитно выраженными главными членами является прямой порядок слов и невозможность употребления частицы "ли"." (Там же, с. 307).

Az emocionális-konstatáló kérdő mondatok voltaképpen álkérdő felkiáltó mondatok. Létrejöttüket többféle, a beszélő pszichikai állapota utaló tényező idézheti elő, mint például a csodálkozás, meglepettség, ijedtség, hitetlenség stb.

Amint arra az idézetben is történt utalás, ezen mondatok körében is talál olyan kivételt RESTAN, amikor az erős partikula használatos: "Частица ЛИ может присутствовать в случаях, когда эмоциональность, в частности удивление, сливается с модальным значением сомнения, например: Ты ли это, Коля?!" (Рестан 1972:511).

Kérdés marad azonban, hogy a fenti példában a valódi értelemben vett emocionális-konstatáló kérdő mondattal van-e dolgunk. Kétségtelenül a mondatvégi írásjelek ezt sugallják, ezek viszont nem adhatnak elégséges bizonyítékot, amit csak a bővebb szövegkörnyezet ismerete biztosít /a restani értelemben vett emocionális-konstatáló kérdés nem tartalmazhat feltételezést, már pedig ennek nyilvánvalóan ellentmond a "Коля" használata/.

Egy másik kérdéstípus, amely RESTAN szerint nem tartalmazza a kérdő partikulát, az alábbi: "Имеются в виду такие предложения, вопросительность которых модифицирована вводными словами типа значит, может быть, никак и др. Вставить частицу ЛИ в данные предложения невозможно. По видимому, мы здесь имеем дело с особым типом информативного вопроса, находящимся в промежуточном модальном пространстве между чисто-информативной вопросительностью и утверждением." (Рестан 1972:175-176).

Az ún. презумptív kérdések leírásánál RESTAN egy újabb elkülönítő kritériumot vezet be: a potenciális diszjunktív transzformáció képességét: "Презумптивный вопрос никогда не имеет разделительной формы, и никогда не содержит частицы ли." (Там же, с.215).

RESTAN az orosz kérdő partikula jelenlétét a választó kérdő mondat előfeltételének tekinti: "Невозможно также употребление частицы ЛИ ..., поскольку наличие этой частицы означает, что вопрос по своей функции является потенциально чисто-информативным и, следовательно разделительным." (Там же, с. 506).

RESTAN itt egy apró pontatlanságot követ el, ami viszont kihatással van egész eldöntendő és választó kérdő mondati, презумptív és tisztán-informatív kérdő mondati koncepciójára.

RESTAN gyakran hivatkozik hatalmas monográfiájában I. P. RASZPOPOV cikkeire, többek között az alább idézendőre is, mégis a restani презумптивitás - diszjunktivitás korreláció RASZPOPOV egy korai írásában cáfolatot kap.

RASZPOPOV kérdő mondatokról szóló írásainak a középpontjában az eldöntendő kérdő mondat specifikumainak a vizsgálata áll: az állitmány logi-

kai terheltsége, kiemelés és logikai hangsúly, az intonáció szerepe. Ezen sajátosságok kutatása során mond ellent RASZPOPOV RESTAN későbbi elméletének: "Формально-грамматические различия между предложениями, ставящими вопрос о реальности, возможности или необходимости действия, и предложениями, в которых речь идет о намерениях или действиях какого-нибудь лица вообще, состоит прежде всего в интонационном своеобразии тех и других. В первом случае мы имеем отчетливо выделенное логическое ударение на глаголе-сказуемом (под вопросом – только глагол-сказуемое):

Вы пишете письмо? (или не пишете?)

Во втором случае логическое ударение отсутствует, и под вопрос ставится (за счет особого интонационного объединения) глагол с уточняющим его содержание дополнением:

Вы пишете письмо? (или занимаетесь чем-нибудь другим?)." (Распопов 1958:36).

Ez utóbbi példamondat kizárólag prezumpatív lehet. Ilyen mondat csak akkor hangozhat el, ha a kérdező valamilyen külső körülményből az adott cselekvésre következtet /prezumpció birtokába jut/, majd ezt a következtetést ellenőrizni akarja. Ennek következtében pedig azt kell megállapítani, hogy a prezumpatív kérdés is lehet választó. Ezen körülmény téves értelmezése vezeti el a kérdő mondatok szintakszisének szerzőjét ahhoz a téves következtetéshez, mely szerint a kérdő partikula alkalmazása és a potenciális diszjunktivitás elválaszthatatlanok.

Mind az orosz, mind a magyar kérdő partikula alkalmazhatóságának a kérdésére nem az adott mondat potenciális választó volta adja meg a kulcsot. Az alternatív kérdéssé alakíthatóság előfeltétele az, hogy az eldöntendő kérdésben foglaltak megengedjenek más lehetőségeket is.

Az itt tárgyalandó két kérdő partikula alkalmazását egy rendkívül bonyolult, az alternativitással összefüggő tényező irányítja, amit *p r e s z u p p o z i c i ó* n a k nevezünk.^x

Preszuppozíción egyrészről azt értjük, hogy a beszélő az eldöntendő kérdő mondatban foglaltakat feltételezi, lehetőségükkel számol. Ebben a megközelítésben tehát az emocionális-konstatáló kérdések azért nem tartalmazhatják az adott partikulákat, mert a kérdező semmilyen előzetes feltételezéssel nem rendelkezett a mondatban foglaltakat illetően. Ezen álkérdő mondatok inkább a beszélő meglepettségét, csodálkozását stb. hivatottak kifejezni, mintsem válaszáadásra szólítanak fel. Hasonlítsuk össze a következő két mondatot:

1. Megjött a csomag?!
2. Megjött-e a csomag?

Az első mondatba semmiképpen nem illeszthetjük be az -e partikulát, ha ez a mondat azt fejezi ki, hogy a kérdező nem számított arra, meglepődött azon, hogy a csomag megjött. Ezzel szemben a második mondat azt fejezi ki, hogy a kérdező számított a csomag megérkezésére. Ezen túlmenően van a két mondat között egy nagyon fontos eltérés: az első azt mutatja, hogy a szóban forgó tárgy /vagy amit a beszélő annak hisz/ megérkezett, míg a másodikból ez nem derül ki.^{xx}

^x A szakirodalomban a preszuppozíció értelmezése ma már a modalitásában fellelhető nagyfokú nézeteltéréseket mutatja /Ld. "Speech act theory", amerikai nyelvlogikusok stb./, ezért egy egyszerű, a célnak megfelelő definícióhoz folyamodunk.

^{xx} A kérdés megvilágítása eklatánsabb lehetne a névelőhasználat taglalásával, amitől a rövidség kedvéért eltekintünk.

Mindkét nyelvben ezek a partikulák meglehetősen gyakran fordulnak elő. A velük foglalkozó nyelvészek azonban nemigen keresték a választ arra a kérdésre, miért nem szerepelnek gyakrabban.

GVOZGYEV utal ugyan arra /ld. 70.o./, hogy a beszélt nyelvben udvarias kínáláskor, felszólításkor elmaradhat az orosz partikula. Néhány más esetben is magyarázhatjuk ezen partikulák elmaradását a nyelv ökonómiájával. Az is igaz, hogy a fentebb ismertetett emocionális-konstatáló és prezumpatív kérdésekben ezen partikulák nem használatosak. Az előző típusban azért nem, mert a kérdező nem preszupponálta a mondandókat, az utóbbiban pedig az elhagyás oka ennek az ellenkezője: a beszélő nem preszupponálja, hanem tényként kezeli a közlendőket.

A fennmaradó esetekben a mondat szemantikája szabja meg a két partikula alkalmazhatóságát. Például a két következő mondatpár esetén az utóbbi önmagában meglehetősen szokatlan a mondat szemantikája miatt:

- Betörted az ablakot?
- Betörted-e az ablakot? /pl.: megbeszélésünk értelmében..., vagy: mondd meg végre.../

Ezen partikulák, akárcsak az összes ezután tárgyalandó, szubjektív modális viszonyulást fejeznek ki. Csakhogy míg a többiek ezt sokkal könnyebben interpretálható módon teszik, e két partikula esetében a jelentés és funkció feltárása lényegesen körülményesebb; a szubjektív modális tartalom itt a legelvontabb és a legnehezebben körülírható.

Mindkét partikulát elhagyjuk abban az esetben, ha - valódi eldöntendő kérdő mondatról lévén szó - a szubjektum beleszólása a mondat tartalmá-

ba nem helyénvaló, nem felel meg a mondat kommunikativ irányultságának.

Ennek értelmében hogyha egy olyan delega, cselekvésre stb. kérdezőnk, amellyel kapcsolatban annak valós vagy nem valós volta kizárólag t é n y k é n t érdekel bennünket, a partikulákat nem használjuk, mivel azok "felesleges" szubjektív mozzanatuk révén torzitanak kérdésünk jellegét.

Igy például a következő két mondat közül csak azok első variánsait használhatjuk a pusztán tényre történő kérdezéskor, a másodikokban a partikulák már több árnyalatot visznek a mondat értelmébe, mindenekelőtt a kételkedését, fokozott kíváncsiságát, érdeklődését:

1. Ты сходил в магазин?
2. Сходил ли ты в магазин?

1. Voltál a boltban?
2. Voltál-e a boltban?

Mindezek a megkötések utalnak arra, hogy a két partikula szereplése az informativ kérdésekben sem általános, még csak nem is fakultatív, hanem messzemenően a mondatkörnyezet által, a mondat kommunikativ célja által meghatározott.

Összefoglalva: Mindkét partikula alapjában véve azonos hatást gyakorol a kérdés intonációs színezettségére. Ezen szavak azért kívántak részletesebb intonációs és szórendi elemzést, mert ezen sajátágaik mintegy előrevezetik használat- és jelentésbeli hasonlóságukat.

A funkcionális és szemantikai hasonlóságok e két partikula vonatkozásában olyan nagy mértékűek, hogy a két partikulát apróbb, a nyelvhasználat során rögzült eltérésektől eltekintve azonos

szerepü és jelentésü partikuláknak kell tekintenünk. Amint azt a következőkben látni fogjuk, ez a két partikula egyben az egyetlen olyan párt alkotó szubjektív modális alkotóelem, amely a két nyelvben a kérdő partikulák csoportjában a legnagyobb fokú egyezést mutatja.

3.3.2. разве /24, 14%/ - vajon, vaj/h/ /2, 1, 4%/
разн /népny./ hát /48, 33, 6%/
рази /népny./ talán, tán /12, 8, 4%/
нешто /tájny./

Az előzőekben tárgyalt két partikula vizsgálati módszere a továbbiakban némileg módosul a leírandó lexémák természetének megfelelően.

Az intenziós és szórendi sajátosságok nem játszanak olyan markáns szerepet, mint az előző két partikula esetében, ellenben a továbbiakban előtérbe kerül a jelentés és a belőle adódó funkció jelentősége. A tárgyalandó kérdő partikulák határozottabb jelentéssel bírnak, s többnyire polyszémikusak is, ezért központi helyet kap a jelentés leírása. Mivel a vizsgálat az orosz partikuláktól indul ki, lehetőség nyílik az egyes partikulák és magyar megfelelőik jelentéstani rendszerezésére.

A разве partikula a mondatban minden helyzetben előfordulhat, legáltalánosabb pozíciója a kérdő mondat abszolút eleje. A magyar vajon partikulától eltérően kizárólag eldöntendő kérdésekben fordul elő.

Jelentése és funkciója alapján, alkalmazási területét három csoportra bontottuk.

1. A разве partikulával szerkesztett kérdő mondatok többségében ez a szó a k é t e l k e - d é s , a szóban forgó dolog /állítás/ ellenkezőjéről való meggyőződés kiváltotta visszautasítás, csodálkozás és a vele vegyes felháborodás különféle intenzitású árnyalatait fejezi ki.

A magyar nyelvi megfelelőikben itt túlnyomórészt a leggyakoribb magyar partikulát /hát/ találjuk:

láljuk. Ez a partikula gyakran szerepel együtt a talán, tán partikulával az ellenvetés fekozá-sára /a hát és a talán, tán partikulák eredendően nem kérdő partikulák, retorikus kérdésekben játszott szerepük és gyakoriságuk, valamint az orosz partikula ezen jelentésénél tapasztalt tökéletes egyenértékűségük miatt kerültek a magyar ekvivalens kérdő partikulák közé; a talán, tán egyébként csak ezen használatában partikula, máskülönben modális szóként használatos/.

A разве partikulával alkotott eldöntendő kérdő mondatok javarészt az informatív és a retorikus kérdések közötti átmenetet jelölik: válaszdadásra ugyan felszólítják a hallgatót, egy-szersmind azonban sugallják is a kérdező véle-ményét, tehát negatív beleegyezést /azaz az állí-tott-kérdezett mondandóval ellenkező előjeli/értelmű beleegyezést/ sürgetve. Erről írja RESTAN a kö-vetkezőket: "Как показывают материалы, вопросы с частицей РАЗВЕ в большинстве случаев задаются не в информативных целях, не для того, чтобы выяс-нить что-нибудь неизвестное, а наоборот для того, чтобы передать адресату мнение самого "спраши-вающего"." (Рестан 1972:441).

A retorikus álkérdő mondatokat két alapvető tulajdonság jellemzi: a mondat közléses jellege miatt válaszdadást nem igényel, illetve a monda-tot követő beszédbeli reakció nem válasz, hanem reagálás; másrésről a retorikus kérdés mindig az állító vagy tagadó alakkal ellentétes jelentést kap. Ez utóbbi tulajdonság a kiegészítendő kérdé-seknél kétféleképpen értelmezendő a kérdőszó je-lentésének megfelelően. Az egyszerűbb eset az, amikor a kérdés jelentése az eldöntendőhöz hason-lóan transzponálódik, pl. "Ki lenne erre képes?", - "Senki!", vagy "Mit tehettem volna?" - "Semmit.". Ellenkező esetben: "Ki ne lenne erre képes?" -

"Mindenki.", és így tovább. A bonyolultabb eset, amit szintén csak megemlítünk a teljesség kedvéért, az, amikor transzpozíció illetve transzpozíció és neutralizáció együtt lépnek fel, pl.: "Hányszor el nem magyarázta már?!" - "Sokszor!" "Hányszor elmagyarázta már?!" - "Sokszor!".

Egyébként a RESTAN és mások által megfogalmazott retorikus eldöntendő kérdő mondati ismérvek a fenti esethez hasonlóan kiegészítésre szorulnak, amennyiben itt is találunk kivételeket: "Megmondtam, hogy figyelj az órán?!" - "Igen!" és "Nem mondtam, hogy..." - "De igen!"

Erre a rövid kitérőre azért volt szükség, mert a разве partikula tárgyalása kapcsán a kevésbé tipikus esetek nem jönnek számba, hiszen az ezen partikulával alkotott mondatok kivétel nélkül jelentésükben transzponálódnak. Általában egy kérdés, kiváltképpen pedig egy разве partikulát tartalmazó kérdő mondat retorikus voltának a megítélésében kizárólag a szövegkörnyezet ismerete dönt.

A mondat szemantikája lényeges szerepet játszik, de még ez sem lehet perdöntő, bármilyen abszurd feltevés elvetéséről legyen is szó, v.ö.

- Разве я дурак? Еще бы!

- Разве я дурак? Как я мог так поступить?

Hogyha a tendenciaszerűséget, a gyakoriságot vesszük alapul, jogos Per RESTAN részéről az a konklúzió, mely szerint a kérdő mondatok közötti rangsorolás és tipikusság alapján a разве kérdő partikulát tekinti az elsődlegesen retorikusnak: "Первично риторическими являются вопросы (положительные или отрицательные) с частицей РАЗВЕ: 'Разве война кончилась?! / Разве война не кончилась?!' (Рестан 1972:517).

Önmagában véve a RESTAN által példaként említett mondatpár is lehet többé-kevésbé informatív, mely esetben a kérdező a szóban forgó dolog iránti meghökkenését, csodálkozását, kétkedését stb. érzékelteti.

Az informatív és a retorikus kérdések leírt jelentésárnyalatait illusztrálják a következő példák:

- А! Так <u>разве</u> ... я-то,	- Mi? <u>Hát</u> én <u>talán</u> ...
я - чужой ему?	idegen vagyok neki?
/М. Горький/	/М. Gorkij/
- Тише, тише, <u>разве</u>	- Lassabban, lassabban,
нельзя тише?	<u>hát</u> nem lehet lassab-
/Л. Толстой/	ban?
	/Л. Tolsztoj/
- Что ж, ты <u>разве</u> не	- Mi az, nem hallod?
слышишь?	/Л. Tolsztoj/
/Л. Толстой/	
- Винить меня в таком... - <u>Hát</u> lehet engem okol-	
винить за Таню...	ni ezért?... lehet
<u>разве</u> можно? Тут <u>разве</u>	okolni Tánya miatt?
я виновна?	<u>Hát</u> tehetek én róla?
/М. Горький/	/М. Gorkij/

2. A разве partikula esetenként használatos önálló tagolatlan mondatként is. Ilyenkor a partikula, amint azt a példák tanúsítják, csupán egyetlen jelentéssel bírhat, amelyet tekinthetünk a partikula alapjelentésének. Ez a jelentés a k é t e l k e d é s .

A magyar fordítások modális szavai szintén

kétkedésre utalnak:

- Как ты много говоришь лишнего, Сергей! - Milyen sok fölöslegeset beszélsz te, Szergej!
- Разве? Ну, ничего, - Valóban? Na, nem tesz semmit, hisz kettesben vagyunk...
/М. Горький/ /М. Gorkij/

- Он не похож на Онегина. - Nem is hasonlít Anyeginhez.
- Разве? А такой же надутый... - Igazán nem? Pedig éppolyan gőgös...
/М. Горький/ /М. Gorkij/

3. Használatos a разве partikula a beszélő részéről felmerülő lehetőséggel kapcsolatos találgatás, t a l á l g a t á s kifejezésére. Az alábbi fordításokban a hát illetve a hát + vajon partikula-kapcsolatot /ez utóbbi a magyar eredetiben/ találjuk. A vajon kérdő partikula főként a beszélő töprengését, találgatását, táncstalanságát, kíváncsiságát fejezi ki, ami nagy mértékű eltávoledást jelent etimónjától /v.ö. Klemm 1942:18, Berrár 1957:179/. A találgatásra példák a következő mondatok:

- Разве я проживу столь-- Нат élek vajon még anny-
ко, сколько уже прожил? nyit, amennyit éltem?
/И. Мештерхази/ /Mesterházi I./
- Разве они когда вер- - Нат visszajönnek ők valaha?
нутся? /К. Fegyin/
/К. Федин/

Mindezen jelentésárnyalatok az orosz nyelvben megközelítőleg azonos módon fejezhetők ki egy másik partikula, a неужели segítségével.

A két partikula közötti különbség feltárása lehetővé teszi a разве jobb megértését is.

3.3.3. неужели /12, 7%/ - csakugyan /7, 5%/
неужто /népn., csak nem /11, 7,7%/
régies/
неуж /tájny./
уже /régies/

Szemmel láthatóan az általunk kapott gyakorisági mutatók jól korrelálnak a разве és a неужели egymáshoz viszonyított adatáról közölt más megfigyelésekkel, RESTAN esetében 324:171, STEJN-FELDT szótárában 126:60 a két partikula egymáshoz viszonyított előfordulása sorrendiségükben, ami kb. 2-szer gyakoribb előfordulást jelent a разве javára /v.ö. Restan 1972:453/. Ez az adat az általunk statisztikai vizsgálatra kiválasztott mintegy 200 oldalnyi terjedelmű párbeszédes irodalmi alkotás alapján 24:12, a partikulák sorrendiségében.

Akárcsak a ли és az -e partikulák esetében az alkalmazhatóság kérdése, a разве és a неужели kapcsán a kettő közötti különbség vizsgálata csak az utóbbi évtizedben kezdődött el. Ezt megelőzően a nyelvészeti köztudatban a két szó között, csupán intenzitásbeli eltérést tartottak számon.

Az újabb kutatások rámutattak arra /és itt ismét RESTAN az, aki elsőként eredményeket mutat fel e téren/, hogy a két partikula között nem csupán jelentés-intenzitás tekintetében áll fenn eltérés, hanem ezek a szavak alapvetően különböznek önnön jelentésükben is.

Per RESTAN nem hivatkozik N. A. LOBANOVA tanulmányára, amelyben a szerző a később RESTAN által módszeresen leírt szemantikai és funkcionális különbségtételhez fontos jelentéstani adalékot szolgáltat.

A разве és a неужели partikula közötti különbséget LOBANOVA a következőkben látja: "С помощью частицы разве выражается удивление как результат того, что действительность противоречит ожидаемому, иногда удивление с оттенком сомнения. С помощью частицы неужели выражается неприятное удивление, удивление с оттенком сожаления, радостное удивление или удивление, основанное на более значительном противоречии между ожидаемым и реальностью." (Лобанова 1971:31).

N. A. LOBANOVA tehát korántsem tekinti a két erősz partikulát egyenértékűnek, jelentésbeli különbségük kiderül az alábbi példamondatokból:

Кажется, лекция уже началась. Неужели я опоздал?
Разве он опоздал? Я этого не заметил.

Почему все выходят? Разве мы уже приехали?
Неужели мы приехали? Наконец-то!

Как же он меня узнает? Разве он меня помнит?
Неужели он меня помнит? Видимо, у него очень хорошая зрительная память.

(Ср.: Лобанова 1971:32)

Ezek a példák világosan érzékeltetik, hogy a hasonló mondatkörnyezetben fellépő két partikula egymással nem cserélhető fel. Per RESTAN felosztásában a két partikula közötti különbséget azzal érzékelteti, hogy a разве partikulát az elsődlegesen retorikus kérdés kérdő partikulájának tekinti, míg a неужели az emocionális konstatáló kérdés prototípusát jelöli.

RESTAN pontos megfigyelései helytállóak, mindkét partikula esetében rátapintott a szerző az elkülönítésre legalkalmasabb specifikus jegyekre. Ez azonban azt is jelenti, hogy az esetek jelentős ré-

szében fennálló hasonlóságok vizsgálata háttérbe szorult.

A különbségek és hasonlóságok számbavétele, előtt vegyük szemügyre a неужели funkcionálását. Használati körét célszerűnek látszott négy csoportra bontani.

1. A разве partikulától eltérően a неужели használatos a közlendőben foglalt feltételezés nem kívánatos voltának a kifejezésére. Az alapvető szubjektív modális viszonyulás ezen esetben az óvakodás, féltés érzelmének közvetítése. Erre a sajátos használatra utal egy új magyar kérdő partikula, a csak nem felbukkanása. A csak nem, akárcsak a неужели, féltést fejez ki, esetenként utal a feltételezett dolog valóságosságának képtelen voltára.

- <u>Неужели</u> французы? Не-	- <u>Csak nem</u> a franciák?
<u>ужели</u> и меня возьмут?	<u>Csak nem</u> ejtenek engem
<u>Неужели</u> ко мне? Не-	is fogságba? <u>Csak nem</u>
<u>ужели</u> ко мне они бе-	énhozzám? <u>Csak nem</u> én-
гут?	hozzám szálladnak?
/Л. Толстой/	/L. Tolsztoj/

Az ilyen típusú kérdéseket nevezi Per RESTAN emocionális-konstatáló kérdéseknek. Voltaképpen ezek a kérdések nem információszerzés céljából használatosak, általuk a beszélő meglepettségét, bizonytalanságát, s főként a feltételezéshez kapcsolódó félelmét juttatja kifejezésre.

2. Gyakran szerepel a неужели partikula olyan mondatokban, amelyekben a beszélő a szóban forgó dolog valóságatlanságára utal, hangsúlyozva hitetlenkedését, c s o d á l k o z á s á t . A magyar fordításokban feltűnik a csakugyan partikula, amely funkciója egy feltételezés helytálló voltának a meg-

kérdőjelezése:

- Нет, без шуток - ска-
зал князь Андрей, -
неужели вы думаете,
что кампания кончена?

/Л. Толстой/

- De tréfán kívül - mond-
ta Andrej herceg -, csak-
ugyan azt hiszi, hogy vé-
ge a hadjáratnak?

/L. Tolsztoj/

- Но, Наташа, неужели
то все кончено?

/Л. Толстой/

- De Natasa, hát annak már
csakugyan vége?

/L. Tolsztoj/

Ezen használati körön belül jelölhetjük ki a
разве és a неужели partikulák legnagyobb hasonlósá-
gának esetét.

Az alábbi példamondatokban a két partikula felcse-
rélhető anélkül, hogy a mondat szubjektív modális ter-
heltsége számottevően megváltozna. Ebben szerepe van
a mondatok felépítésének: mindkét mondat hasonló modá-
lis színezetű, állítmányuk egyaránt tagadó alakú és
érzékelést kifejező igével szerkesztettek:

- Неужели не понимаете?
/Л. Мештерхази/

- Hát nem értik?
/Mesterházi L./

- Разве вы не помните,
как дурно я пользовался
вашими уроками?
/Л. Толстой/

- Hát nem emlékszik rá,
milyen rosszul haszno-
sítottam a leckéit?
/L. Tolsztoj/

Általánosságban megállapítható, hogy a két orosz
partikula jelentésében és funkciójában akkor mutat
nagyfokú hasonlóságot, hogyha csodálkezással vegyes

kétkedést fejez ki. A két partikulának ilyen mértékű jelentés- és funkcióbeli hasonlósága - amint helyesen utal rá N. A. LOBANOVA és P. RESTAN - korántsem szolgáltat elegendő bizonyítékot ahhoz, hogy ezt a két szót teljes mértékben azonosítsuk. Ellenkezőleg, a beszélt nyelvben nagyon ritkák és egyediek az olyan beszédshituációk, amelyekben a két partikula, bármelyike a másikkal megegyezően megállná a helyét.

Ugy tűnik, a felcserélhetőség kérdése leginkább akkor merülhet fel, amikor a mondat önálló /partikula nélküli/ értelme révén is megközelítően azonos módális színezetű, a két partikula tehát inkább pontosító értelmű, semmint az egész módális tartalom fő hordozója.

Fentebb továbbá pontosítani a разве és a неужели partikula közötti különbséget. Az utóbbi partikula magyar megfelelői /csak nem, csakugyan/ nem használatosak retorikus kérdésekben. Míg a csak nem a beszélő félelmét, meglepettségét /ami öröm forrása is lehet/ közvetíti, a csakugyan alkalmazásával a beszélő egy előzetesen ismert tényről próbál ellenőrizni, kutatja annak igaz voltát. A fentieknek megfelelően tehát a csakugyan a разве és a неужели szinonimaszerűségére utal, a csak nem pedig a közöttük levő különbségre.

3. Önálló mondatként is előfordulhat a неужели. A разве önálló használatát tárgyalva a kétkedést emeltük ki alapjelentésként. Ez esetben alapjelentésnek a csodálkozással teli h i t e t l e n k e - d é s t tekintjük, amit az értelemeszerű magyar fordítások is tükröznek:

- Вот, видите, Пора.

- Неужели?

/И. Тургенев/

- No, ugye. Legfőbb ideje.

- Maga csak tréfál.

/I. Turgenyev/

- Ну и несешь, а в шту- - Mit van mit tenni, elküld-
ке-то будет без мала жүк. Ötven rőf jó vász-
аршин пятьдесят. nat!
- Неужели? Ах, какой - Ne beszélj! Ilyen gazem-
же он мошенник! bert!
/Н. Гоголь/ /Ny. Gogol/

Mindezen példamondatok egy előzőleg hallott dologra való reagálást mutatnak.

A разве és a неужели partikula közötti különbség valahol a hallott, érzékelt, tapasztalt stb. tényre való reagálás milyenségében bújik meg.

A разве partikula egy adott tényt, szóban forgó dolgot kérdőjelez meg. Annak megállapítására, hogy az adott mondatban retorikus értelemben szerepel-e ez a partikula, tágabb mondatkörnyezet, kiragadott példák esetén pedig a mondatban foglalt feltételezés mi-
nél kevésbé valószínű vagy szokványos volta szükséges.

Jelen esetben segítségünkre siet a magyar fordítás:

- Разве я виноват, что вы - Tehetek én arról, hogy
восхитительны? ennyire elragadó?
/Л. Толстой/ /L. Tolsztoj/
- Да разве вам грозит - Ugy tesz, mintha vala-
какая-нибудь неприят- mi... kellemetlenség fe-
ность? nyegetné.
/И. Тургенев/ /I. Turgenyev/

Ezek a mondatok nyilvánvalóan a feltételezés elutasítását, képtelen voltának hangsúlyozását, negatív feltételezést takarnak.

Ezzel szemben a következő mondatok azt jelölik,

hogy a beszélő a mondatban foglalt feltevést kész tényként kezeli. Ezen példákban a beszélő nem kérdőjelezi meg a mondandókat, hanem elsősorban a tényként kezelt feltevés iránti csodálkozását, meglepettségét, ráeszmélését, hitetlenkedését közvetíti:

- Неужели ж вы меня до того презираете? - Hát ennyire megvet engem...

/И. Тургенев/

/I. Turgenyev/

- Да неужели же ты разлюбил меня? - Már megúntál?

/Н. Островский/

/Ny. Osztrovszkij/

Mivel az utolsó használati kör a разве és a неужели használat- és jelentésbeli közeledését mutatja, célszerűnek látszik az alapvető különbséget egy mondatban összegezni: a разве partikulával szerkesztett mondatok tanúsága szerint a beszélő mindig a mondatban állított dolog ellenkezőjéből indul ki, azt tartja lehetségesnek; a неужели esetében viszont a beszélő arra utal, hogy a szóban forgó dolog a valóságot mutatja, éppen csak a beszélő nem számított arra, hogy a valóság ilyen lehet. Az utóbbi esetben nincs előzetes feltételezés, ennélfogva ezek a mondatok egyben tényközlők.

4. Rendkívül ritkán /ezernél több kiírásunkban mindössze egyszer/ használatos a неужели a разве partikulához hasonlóan т а л á л г а т á с, tanácstalanság, határozatlanság kifejezésére:

- Куда можно ехать теперь? - Hát hová lehetne most?
Неужели в клуб или в гости? Talán a klubba vagy vendégségbe?

/Л. Толстой/

/L. Tolsztoj/

3.3.4. a /14, 8%; 7/ - mi /12, 8,4%; 16, 10%/
hm /2, 1,4%; 1, 0,6%/
ugye /12, 8,4%/

Az orosz a partikula tipikusan beszélt nyelvi, eldöntendő és kiegészítendő kérdéseket egyaránt követhet. Leggyakrabban a mondat abszolút végén helyezkedik el, írásban a mondat többi részétől vessző választja el, ami utal a partikulának a mondat többi, megelőző részétől eltérő élesen emelkedő hangmenetére.

Meglehetősen magas gyakorisági mutatója érzékelteti beszédbeni fontosságát, amiről N. A. LOBANOVA a következő szavakkal nyilatkozik: "Большое количество ошибок возникает в речи иностранцев в результате неумения употреблять частицы, которые играют существенную роль в оформлении вопросительных предложений. В частности, они не употребляют частицу a, хотя эта частица является одним из элементов построения диалога. Частица a употребляется в ответных репликах для присоединения вопросов, с помощью которых выясняются какие-либо детали, оставшиеся неясными после предыдущей реплики." (Лобанова, 1971:5).

Használatát, jelentésbeli variánsait A. N. VASZILJEVA a partikula "kettős" származására vezeti vissza: "In some cases the particle a comes from the interjection a "ah" and in others from the conjunction a "but", "and", as a result of which shades of either emotive-exhortative or juxtapositive meaning will predominate." /Vasilyeva 1962:149/.

Használatát néhány jelentéstípus alapján taglaljuk.

1. Az a partikula egyik elterjedt használata, amikor egy állítás végén szerepel, általa a beszélő b e l e e g y e z é s t sürget az állítás helyességét

illetően. A beszélő a mondatban foglaltak iránti viszonyulását /példáinkban az elragadtatást/ igyekszik beszédpartnerével megosztani. Az a használata az oroszban kevésbé hat bizalmaskodónak, mint magyar ekvivalense, a mi partikula.

- Хорош денек, <u>a</u> ? И гонь-	- Szép idő van, <u>mi</u> ? Vadász-
ба и скачка, <u>a</u> ?	ni is, lovagolni is, <u>mi</u> ?
/Л. Толстой/	/L. Tolsztoj/

- Хорошо ездит, <u>a</u> ? А на	- Jól lovagol, <u>mi</u> ? Hogy ül
конё-то каков, <u>a</u> ?	a lovon, <u>mi</u> ?
/Л. Толстой/	/L. Tolsztoj/

2. Az a partikula egy másik fontos funkciója a v á l a s z s ü r g e t é s e. Ilyenkor rendszerint kérdő mondatot követ, amely lehet eldöntendő vagy kiegészítendő. A magyarban ugyanezt a célt szolgálják a hm és a mi kérdő partikulák:

- Еще не ложились? <u>A</u> ?	- Még nem feküdtek le? <u>Hm</u> ?
/Л. Толстой/	/L. Tolsztoj/
- Слезы текут... я ей говорю: милая, ты чего это, <u>a</u> ?	- A könnyei folynak... mondom neki: kedves, te miért sírsz, <u>mi</u> ?
/М. Горький/	/М. Горький/

Alkalmanként a beleegyezés és a válaszadás sürgetése egybefonódhat. Az alábbi példamondat egyben mutatja azt a meglehetősen ritka esetet, amikor az a nem a mondat abszolút végére kerül. A fordításban az a harmadik magyar partikula-ekvivalensét, az ugye partikulát találjuk:

- Кажется, умер. А,
Макеев?

/Л. Толстой/

- Azt hiszem, meghalt. Ugye,
Makejev?

/L. Tolsztoj/

3. Az a partikula az "l." ponthez hasonlóan beleegyezést sürget, az előtte lévő mondatban viszont udvarias javaslat, k é r, é s van. Az angol nyelvben erre a szerepkörre az ún. "question tag" módosított változatát használjuk /nincs ellentétes alakú kérdő tagmondat: Let's take a walk, shall we?; a magyarban a kéréshez kapcsolódó beleegyezést a jó partikulaszerű használatával sürgetjük:

- Дядя, давай возьмем и
папу, а?

/Д. Айтматов/

- Bácsi, vigyük el az apukát is, jó?

/Dzs. Ajtmatov/

- Съедем, Нина, а?
/К. Федин/

- Együk meg, Nyina, jó?
/K. Fegyin/

4. Az eddigi jelentésektől eltér, s indulatszói eredetéhez közelebb áll az a használata, amikor önálló tagolatlan mondatot alkot. Ilyenkor a párbeszéd során /vagy annak megindításakor/ a beszélő k é s z e n - l é t é t jelöli a beszédpartner mondandójának a m e g h a l l g a t á s á r a.

- Настенка!

- А?

- Чего Василиса на Алешку бросилась?

/М. Горький/

- Nasztenyka! /sic!/

- А?

- Miért volt olyan dühös Vasziliszka Aljoskára?

/М. Gorkij/

Az ilyen típusú reagálásnak, amint az a későbbiekben más partikuláknál látható lesz, a magyarban többféle, kérdőnévmást tartalmazó mondat felel meg, pl. mi?, mi az?, micsoda?, mit akarsz?, mi van? stb.

3.3.5. да /4, 2%/ - ugye /12, 8, 4%/
igen /2, 1, 4%/

Három használati köre közül kettőben megegyezik az a partikula használatával, a kettő közötti különbség jobbra csak stiláris: a да nem annyira beszélt nyelvi, színezetű, mint az a partikula.

1. A да partikula az a-val megegyezően alkalmas beleegezés sűrgetésére, kérést viszont csak akkor törekedhet jóváhagyni, ha a kérés kérdő mondat formájában jelenik meg:

- Тогда отвезешь нас завтра домой? Да?
/И. Шаркади/

- Akkor holnap hazaviszel minket, ugye?
/Sarkadi I./

- А вы жалеете, что не будет? Да?
/М. Горький/

- És maga sajnálja, hogy nem úgy lesz? Igen?
/M. Gorkij/

2. Az a partikulával megegyezően kifejezheti a beszélő készenléte a közlendő meghallgatására:

- Рашель!
- Да?
- Живи с нами.
/М. Горький/

- Rachel!
- Mit akarsz?
- Maradj nálunk!
/M. Gorkij/

3. Előfordulhat a да partikula önmagában az elhangzottakra való reagálásként a beszélő meglepettsége, ké-

telkedése, c s e d á l k e z á s a jeléül. Ezen használatában különbözik a да partikula az a partikulától, közel áll viszont a разве és a неужели önálló mondatként történő használatánál leírt jelentéséhez. A magyar megfelelők az igen partikula hasonló használatát mutatják:

- Уйди! Немедленно...

уйди!

- Да? Вот как! Значит, это я... действительно я посторонняя здесь!

/М. Горький/

- Menj ki! Azonnal... menj ki!

- Igen? Így vagyunk? Tehát én... csakugyan én vagyok az idegen?

/М. Горький/

- Я со всеми гуляю. Все мы - товарищи.

- Да? Я думаю - вы лжете!

/М. Горький/

- Mindegyikkel sétálok. Mindegyikén jó barátok vagyunk.

- Igen? Hát pedig, azt hiszem, maga hazudik!

/М. Горький/

3.3.6. да ну /1, 0,5%/ - csakugyan /7, 5%/

Ez a ritkán előforduló orosz kérdő partikula csak egy jelentésben szerepel. Itt egy önálló mondatot alkotó partikula-kapcsolatról van szó, amely mindig valamilyen beszédelőzményre épül, s alapjában véve az ehhez kapcsolódó orosz kételey kifejezésére szolgál.

A да ну partikulát a meglepettség, hitetlenség, elképedés mozzanata rekonitja a неужели partikulával, másrésztől kapcsolható a разве partikulához is, amelyben itt is szerepet kap az ellenkező értelmű előzetes feltételezés. A fordításokban a már tárgyalt csakugyan partikulát, s az egyre inkább partikula-kapcsolat jellegű "Ne mondd!" replikát találjuk:

- А дела у дяди Якова -
швах...

- Jakov bácsi szénája
igen rosszul áll...

- Да ну? Это, должно
/М. Горький/

- Csakugyan?
/М. Gorkij/

- А вчера был слух, что ты
арестован.

- Tegnap az hírlett, hogy
letartóztatnak.

- Да ну? Это, должно быть,
неверно.

- Ne mondd? Ugy látszik,
mégsem igaz.

/М. Горький/

/М. Gorkij/

3.3.7. acъ /2, 1%/ - mi az /7, 4,2%/

Ez az orosz partikula kizárólag a beszélő k é -
s z e n l é t é t mutatja a mondandók m e g h a l l á
g a t á s á r a . Természetesen a magyar szókapcsolat
csak mint egyivalens, nem pedig mint partikula-kapcsolat
szerepel. Ez a készenlét társul a rosszul értéshez,
tehát a partikula használata szövegösszefüggésből derül
ki:

- Старик! Зачем ты все
врешь?	- Öreg, miért hazudsz össze-
vissza?
- <u>Acъ</u> ?	- Micsoda?
- Оглох! Зачем врешь,
говору.	- Siket vagy? Azt kérde-
miért hazudsz.
/М. Горький/	/М. Горький/
- Кто это...кто на печи?	- Ki az, ki van a kemencén?
- <u>Acъ</u> ?	- <u>Mi az</u> ?
- Ты?!	- Te vagy az?
/М. Горький/	/М. Горький/

3.3.8. ой ли /1, 0,5%/ - ∅

Mondatszóként használatos állandósult szókapcsolat, amelynek a magyarban többféle fordítását találjuk, pontos megfelelője lehet a palóc nyelvjárás hojjaj /vagy az orosszal megegyező lágy "l" érzékeltetésére: hollyaj/ szava, amivel írott nyelvben nem találkozunk.

Jelentése és használata azonos a да ну vagy a разве partikuláéval a különbség elsősorban stiláris. Az alapjelentés tehát az e r ő s k é t e l y . A да ну partikula-kapcsolathoz hasonlóan familiáris-népnyelvi színezetű, s ugyanúgy alkalmas gúny kifejezésére:

- Учредительное собрание раздавит их...	- Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés széttiporja őket...
- <u>Ой ли?</u>
/М. Горький/	- <u>Vajon?</u>
/М. Горький/
- Притворяется он сумасшедшим. Притворяется...	- Csak játssza, a bolondot. Csak játssza.
- <u>Ой ли?</u> Где уж ему...
/М. Горький/	- <u>Ugyan!</u> Van is kedve hozzá.
/М. Горький/
- Это он вам страшен-то, а я с ним разговаривать умею.	- Csak nektek félelmetes, én értek a nyelvén.
- <u>Ой ли!</u>	- <u>Ugy?</u>
- Что тут: <u>ой ли!</u>
/Н. Островский/	- Mi az, hogy úgy?
/Н. Островский/

3.3.9. что ли /23, 13,5%/ - talán, tán /12, 8,4%/
(что ль) ugye /12, 8,4%/
что лича /népny./ vagy mi /12, 8,4%/

A. N. VASZILJEVA a что ли partikula alapvető jelentését eredetéből vezeti le: "Some set particle phrases, which crystallize in speech as one word, become polysemantic. Here belongs among others the phrase что ли, which comes from a pronoun and a conjunction and which originally had the meaning 'or something else'. The principal meaning of this phrase is the assumption of different possibilities." /Vasiljeva 1962:177/.

A különféle lehetőségek latolgatása többféle módalis értelmezést nyerhet a kontextus, az intonáció, a konkrét beszédhelyzet függvényében.

1. Jellemző használata, amikor latolgatást, azaz találgatást fejez ki. Alkalmazása révén az egész mondat hangulata közvetlenné válik, a beszélő mintegy "odaveti" a kérdést: "When the speaker does not attach much importance to his utterance or is not very sure about his supposition." /.../ "When the speaker expresses his idea inexactly or when he suggests something hesitantly, indifferently or casually." /Vasiljeva 1962:177/.

- Эй ты, как тебя, Дани-
яр, <u>что ли</u> ?
/Д. Айтматов/	- Ej, hogy is hívnak, Da-
nyijar, <u>ugye</u> ?
/Dzs. Ajtmatov/
- Да как же, к ней, <u>что</u>
<u>ли</u> его свести?
/Л. Толстой/	- Hát hogy? Odakisérjük
hozzá?
/L. Tolsztoj/

- Дома, что-лича, Лазарь? - Itthon, van Lazar?
/Н. Островский/ /Ny. Osztrevszkij/

- Музыка у меня есть, да - Zenészeim vannak, de
цыган, что ли, позвать? talán jó volna, ha ci-
/Л. Толстой/ gányokat is hívnánk. ^x
/L. Tolsztoj/

2. А что ли partikula másik igen elterjedt használati köre az e g y e t n e m é r t é s különféle fokozatait, árnyalatait tükrözi. A. N. VASZILJEVA szerint az adott partikula használható: "In questions in the nature of a negation, when the speaker makes an assumption of something grotesque or absurd." /Vasilyeva 1962:177/.

A bosszankodás, elkeseredettség, felháborodás, szidás stb. árnyalatait adják vissza a magyar talán, tán, vagy mi, vagy mi a szösz partikulák, partikula-kapcsolatok:

- Да что с тобой сегодня? - Mi van veled ma? Tán
Руки у тебя деревянные, fából van a kezéd?
что ли? /Д. Айтматов/ /Dzs. Ajtmatov/

- С него, что ль, пример - Talán róla vegyünk példát?
братъ? /Н. Островский/ /Ny. Osztrevszkij/

- Ты чего шипишь? Колдую- - Mit motyogsz? Varázsigét, vagy mi a szösz?
ешь, что ли? /М. Горький/ /M. Gorkij/

^x А talán a példamondatban modális szóként szerepel.

- Ты (он особенно упи-
рал на "ты") - на-
чальник, что ли?

/Л. Толстой/

- Parancsnok vagy te, vagy
mi?! /Különösen megnyom-
ta a "te" szót./

/L. Tolsztoj/

A что ли partikulára vonatkozó meglehetősen gyér szakirodalomban nem találunk utalást egy fontos funkciójával kapcsolatosan: feltehetőleg eredetéből adódóan, valamint megfelelő szabad mozgása következtében gyakran szerepet játszik a logikailag hangsúlyos mondatrész k i e m e l é s é b e n. A ли partikulához hasonlóan viselkedve a mondat végén jelentése az egész mondat tartalmát befolyásolja. Amikor viszont beékelődik a mondatba, kiemelő szerepe szembeötlőbbé válik.

Az első mondatpár két különböző mondatrész kiemelését mutatja, a másodikban a что ли partikula áthelyezése a mondat végére ugyanazon mondatrész kiemelését nagy mértékben megnehezíti, intonációsan bonyolulttá teszi:

1. Ты начальник, что ли?
2. Ты, что ли, начальник?

1. С него, что ли, пример брать?
2. С него пример брать, что ли?

3.3.10. ny /9, 4,5%/ - ne és /6, 3,6%/
nos /7, 4,2%/

1. Egyik jelentésében a ny partikula használata a beszélő fokozott kíváncsisága mellett a hallgató mondandójának a s ü r g e t é s é r e, akár csak a nos, ne és:

- А мимо я иду... шум,	- Ahogy ideértem, lármát hal-
слышу...думала, пожар..	lottam, gondoltam, tűz van...
- <u>Ну?</u>	- <u>Ne és?</u>
- И зашла...	- És bejöttem...
/М. Горький/	/М. Gorkij/

2. Másik jellegzetes használata révén a beszélő megbotránkozását, felháborodással vegyes csodálkozását, hitetlenkedését fejezi ki, emlékeztetve a неужели partikula önálló mondatként történő használatára.

A h i t e t l e n k e d é s árnyalata a magyar fordításokban modális szóval vagy nem-kérdő partikulával fejeződik ki:

- А вот и сказал.	- Épp most mondtál!
- <u>Н-ну?</u> Врешь? Что такое?	- Igazán! Mi volt az?
- Сказал брат! Верно...	- Igazán! Mondtál hát!
/М. Горький/	/М. Gorkij/

- Когда Палагею с Нилом	- Mikor házasított össze
венчать будешь?	Palageját Nyillel?
- Что-о? С Нилом... <u>Ну-у?</u>	- Mi? Nyillel? Nahát!
/М. Горький/	/М. Gorkij/

3.3.11. Ø - ugyan /17, 10,5%/; vajen / - /

Jóllehet, összevetési alapul az orosz nyelv kérdő partikuláinak az állományát tartottuk szem előtt, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a két magyar partikulát, amelynek orosz megfelelői nincsenek, lévén, hogy az orosz kiegészítendő kérdések nem tartalmazhatnak kérdő partikulát.

Az ugyan és a vajen partikulák előfordulnak eldöntendő és kiegészítendő kérdésekben egyaránt, a mi cédulaanyagunkban azonban az ugyan nem fordul elő eldöntendő kérdésben, míg a vajen partikulával kiegészítendő kérdésben nem találkoztunk.

Összetett jelentésükben közös vonás, hogy mindkét partikula a kérdés kérdőnévmására vonatkozva a beszélő kíváncsiságát mutatja.

A nagyfokú hasonlóság ellenére a két partikula között különbségeket is fedezhetünk fel. Az ugyan képes bizonyos ellenszegülés nyomósítására, kifejezi a beszélő azon készenlétét, hogy a hallgató válaszát megcáfolja:

- Неужели Подколесин хочет?...	- Csak nem akar Podkoljeszin is?...
- А что ж? Бог благодать послал.	- <u>Ugyan</u> miért ne? Isten áldása rajta.
/Н. Гоголь/	/Ny. Gogol/
- Куда же это я пойду?	- Hova menjek aludni?
- Домой. А то куда же!	- Hát haza! Hova mennél máshová?
- А коли я не хочу домой-то?	- De ha nem akarok hazamenni?
- От чего же это, позволь тебя спросить?	- <u>Ugyan</u> miért nem, ha szabad kérdezni?
/Н. Островский/	/Ny. Osztrevszkij/

Az ugyan jelentésfejlődése bonyolult folyamat eredménye volt: "Az ugyan jelentéseinek kialakulása az úgy jelentésfejlődésével lehet párhuzamos; megengedő kötőszói használata nyomatékosító határozószói használatából, ráhagyó felszólító és megszerítő jelentéstartalmú ellentétes mondatok kapcsolatában fejlődött." /TETsz. 1976:1026/.

Valószínűleg ez a környezet, alakította ki az ellenszegülés jelentésárnyalatát. Ezzel szemben a vajon "... inkább a magában töprengő embernek a kíváncsiságát fejezi ki..." /Ferenczy 1964:246-247/.

Az e l l e n s z e g ü l é s árnyalatát viszi tovább az ugyan kérdő partikula retorikus kérdések alkalmával. Az ehhez társuló jelentések közül kiemelhető a meghökkenés, felháborodás, értetlenkedés, gúny közvetítése. Ezzel szemben a vajon sokkal kisebb intenzitású jelentéssel rendelkezik, főleg a beszélő hezitálására utal, ezért kevésbé alkalmas arra, hogy retorikus kérdésekben szerepeljen.

Az oroszban az ugyan jelentéseit a kérdőnévmást nyomatékosító же partikula fejezi ki:

- Где же ему больше
находиться?
/К. Федин/

- Ugyan hol másutt lehetne
az öreg?
/K. Fegyin/

- Кто же его ночью
венчать станет?
/К. Федин/

- Ugyan ki esket éjnek ide-
jén?
/K. Fegyin/

3.4. А что, чего kérdőszók

Közismerten a szovjet leíró nyelvészet ezen kérdőszókat használatuk bizonyos eseteiben /ld. alább/ a kérdő partikulák közé sorolja. Véleményünk szerint azonban még nem váltak partikulákká, amit a következőkben megkísérlünk alátámasztani.^x

Áttekintve az egyes szerzők - elsősorban A. N. VASZILJEVA - álláspontját, a két kérdőszó használatát külön-külön elemezzük, állandóan szem előtt tartva sok tekintetben fennálló egyezéseiket.

Kezdjük A. N. VASZILJEVA általános jellemzésével: "Основное значение частицы "что" - вопросительное. В зависимости от контекста это значение трансформируется и приобретает новые оттенки. Частица "что" может обозначать: акцентирование (особенно акцентирование собственно вопросительного значения), удивление, несогласие, вопрос с целью выявить побудительные причины необычного действия, недоумение, негодование, возмущение, оценку чего-то как несущественного, не заслуживающего серьезного внимания, что может быть легко преодолимо или отстранено и т. д." (Васильева 1964:II6).

^x А что, чего kérdőszókat partikuláknak tekintő nyelvészek többségükben ugyanígy vélekednek a как kérdőszóról, amikor a kérdőszót intonációs pauza után eldöntendő kérdő mondat követ, v.ö. például:

"С помощью частицы как в отдельных случаях вопросительному предложению может сообщаться дополнительный экспрессивный оттенок удивления, недоумения." (Распопов 1955:31; ср. Киселев 1976:96).

Ez a tekintélyes jelentéshalmaz nagy mértékben csökkenthető, ha kiszűrjük mindazokat a jelenségeket, amelyek a что kérdőnévmási használatára is jellemzőek. Így a kérdőnévmás bir "kérdő jelenséggel", a beszédhelyzettől függően kifejezhet lexikai jelentése következtében olyan árnyalatokat, mint a csodálkozás, valamit nem értés, beszélt nyelvi alkalmazása esetén pedig cél- és okhatározói használata mellett elégedetlenséget, felháborodást stb.

A szerző egy korábbi művében ezt a feltételezett jelentéskomplexumot két részre bontja: "The particle что comes from the pronoun что 'what' and is frequently used in conjunction with other particles. When used on its own, it has the following meanings:

1. The particle что may emphasise a question.

/a/ In doing so, что sometimes stresses the fact that the objects or phenomena concerned are familiar to both the interlocutors." /Vasilyeva 1962:167/.

Erre a jelentésre a szerző a következő példákat hozza, azonos jelentésűnek találva a mellettük álló mondatokkal:

Что, отец не приходил еще? = Отец-то не приходил еще?
Что, болят ноги? = Болит нога-то?

Amennyiben a két mondatpárt valóban egyenértékűnek tekintjük, arra a hamis következtetésre jutunk, hogy a kérdőszó nyomatékosító-kiemelő funkciót tölt be.

Továbbmenve:

/b/ In other cases the particle что, while helping to form a question, lends the utterance various emotive-expressive shades: surprise, bewilderment, disapproval, indignation, irony, etc. In such cases the question often implies a

supposition of something extreme.

Что, она обо мне говорила?

Что ты, с ума сошла?" /Vasilyeva 1962:167/.

Eltekintve attól, hogy az utóbbi mondatban az ismert kérdőnévmás + személyes névmás frazeologizálódott kapcsolata nem azonos a что önmagában történő használatával /bár a frazeologizmus kialakulása, jelentésének magyarázata könnyűszerrel kivitelezhető ilyesfajta kiegészítésekkel, mint: что ты говоришь, что думаешь stb./, kérdéses, hogy a mondat önmagában nem fejezi-e ki a что kérdőszó alkalmazásának tulajdonított árnyalatokat.

Per RESTAN tagadja a что lexikai jelentését: "В общевопросительных предложениях частица ЧТО, - точно так же, как частица ЛИ, но в отличие от частиц РАЗВЕ, НЕУЖЕЛИ, - не имеет никакого лексического значения. Она выполняет чисто грамматическую функцию, способствуя выражению категории вопросительности. (...) ...частица ЧТО - это своего рода разговорное ЛИ, так как функция обеих частиц совершенно одинакова: они служат знаками, сигнализирующими вопросительную модальность." (Рестан 1972:476).

RESTAN ли-vel kapcsolatos véleményét már bemutatottuk, elegendő annyit hozzáfűzni, hogy a ли és a что - még ha az utóbbit is partikulának tekinti RESTAN - semmiképpen nem jelentenek azonos értékű reagálást, nem tekinthetők egymás ekvivalenseinek. Ez kiviláglik az alábbi primitív példamondatokból:

1. Приехал ли отец?
2. Что, отец приехал?

Az első mondatban a beszélő a szóban forgó dolog felől semmilyen előzetes ismerettel nem rendelkezik annak valós vagy hamis voltát illetően. Ezzel

szemben a második mondat nem hangozhat el úgy, hogy a beszélő nem talál valamilyen utalást a szóban forgó dolog valós vagy lehetséges voltára vonatkozóan. Ha az első mondat tisztán informatív, akkor a második konstatáló-ellenőrző, azaz általa a beszélő egy bizonyos jelből, változásból stb. következtetve kifejezésre juttatja feltételezését, egy-szersmind ellenőrizni kívánja annak helytálló voltát.

A. N. VASZILJEVA a ЧТО kérdőszó további használatát felkiáltó mondatokban vizsgálja, ebből a körből egy példát ragadunk ki: "The particle ЧТО is used to express an emphatic negation or a statement of the opposite:"

Что я тебе, нянька? (= Я тебе не нянька.)"

/Vasilyeva 1962:168/.

Nézetünk szerint ebben a mondatban teljesen világos a kérdőszó teljes értékű kérdőnévmási használata.

Összegezve az elmondottakat megállapítható, hogy a ЧТО /s ez jórészt vonatkozik a чего-ra is/ kérdőszó sajátos működését nem partikula mivoltában kell keresnünk, hanem két kérdő mondat sajátos logikai kapcsolódásában. A beszélő először kiegészítendő kérdéssel keres felvilágosítást a számára ismeretlen dologról, körülményről stb. majd közvetlenül ezt követően hozzáfűzi a részéről legvalószínűbbnek ítélt alternatívát. Hogy itt két különálló kérdő mondatról van szó, bizonyítja az intonációs elkülönülés, a hosszabb-rövidebb pauza. A kiegészítendő és eldöntendő kérdés írásban nem csak vesszővel különülhet el egymástól /ld. az alábbi példamondatot/, a kérdőszó sohasem olvad egybe az eldöntendő mondat-
tal, s mindig megelőzi azt, ezáltal is utalva a kettő között meglévő logikai kapcsolatra, sorrendre:

- Что? Объявили уже, - Mi az? Kihirdették már,
что завод закрывается? hogy bezárjuk a gyárat?
/М. Горький/ /М. Gorkij/

A mondat kommunikatív töltése is azt sugallja, hogy itt kérdőnévmásról van szó, ugyanis a kérdező a válaszadót nem csupán igen vagy nem feleletre szólítja fel, körülírtabb, részletezettebb válaszadást sürget. Éppen ezzel magyarázható, hogy egy ilyen szerkezetű mondatot gyakran nem tekinthetünk eldöntendőnek, inkább sajátos, b u r k o l t k i e - g é s z i t e n d ő kérdésként kell kezelnünk. Az alábbi mondat inkább magyarázatadásra szólít fel, a beszélő az okokat kutatja:

- Что, Ефимыч, убили че- - Mi az, Jefimics, megöl-
ловека, а теперь вот tök egy embert, s most
стали ласковые, смир- egyszerre csak kedves-
ные, а? kedtek, megbékéltek, igen?
/М. Горький/ /М. Gorkij/

Ugyancsak nem tekintjük a что kérdőszót, s beszélt nyelvi, familiáris-népnyelvi színezetű variánsát, a чего kérdőszót ok- és célhatározói kérdőnévmási használatukban. Míg az előző példákban a magyar "mi az?" szerkezet utalt a что kérdőnévmási jellegére, alábbi példáinkban a "mit?" speciálisan beszélt nyelvi, bizalmas hangvételi kérdőszó nyújt fogódzót a что és a чего adekvát értelmezéséhez:

- Что зря говоришь? - Mit beszélpsz sületlenségeket?
/М. Горький/ /М. Gorkij/

- Ты чего морщишься да - Mit fancsalogsz, mit
вдыхаешь? sóhajtozol?

/М. Горький/

/М. Gorkij/

A чего kérdőszót szokás még partikulának tekinteni azon esetekben, amikor a beszélő visszakérdés gyanánt ezt a szót használja annak jeléül, hogy nem értette az elhangzottakat. Nézetünk szerint a чего azért nem sorolható ez esetben a partikulák közé, mert stilárisan kevésbé finom formában, de ugyanazt fejezi ki, mint a что, amely viszent ezen használata során már a nyelvészek egybehangzó véleménye szerint is kérdőnévmás:

- Скрипишь?

- Чего?

- Скрипишь, говорю?

/М. Горький/

- Csikoregsz?

- Mi az?

- Csikoregsz, mondom.

/М. Gorkij/

- Все новые?

- Чего?

- Все новые, мол.

/М. Горький/

- Egészen újak?

- Mi?

- Azt mondom, egészen újak?

/М. Gorkij/

4. A KÉRDŐ PARTIKULÁK CSOPORTOSÍTÁSA JELENTÉSÜK
ALAPJÁN

A kérdő partikulák jelentésének és funkciójának ezen ábrázolása újszerű, és pozitívan értékelendő az a törekvés, hogy a szerző egy átfogó képet kíván adni a kérdő partikulák állományáról.

K. E. STAJN sikeres kísérletet tett egy bonyolult jelentésszerkezet elemeinek a szétválasztására, az elemek közötti hierarchikus rend megállapítására. Ennek ellenére az ábrázolásban felfedezhetők némi hiányosságok, melyek röviden eképpen summázhatók:

1. Az ábrázolás csak akkor releváns, ha a kérdő partikulákat tisztán informatív kérdő mondatokban használjuk, ennél fogva az ábra egyoldalú képet ad.
2. Még tisztán informatív kérdések esetén sem jogos a ли partikulát a beszélő előfeltevést mutató partikulákon kívül helyezni, legálábbis a mi előfeltevés-koncepciónk szerint.
3. Ha a reális valóságot /azaz nem a beszélő előzetes feltevését/ vesszük figyelembe, a неужели partikulának a что ли mellé kellett volna kerülnie.
4. A felosztás minden partikulának csak az alapjelentését tartja szem előtt.
5. A kérdő partikuláknak csak egy része szerepel a felosztásban.

A fentieket figyelembe véve a jelentéselemek alapján úgy csoportosítjuk a partikulákat, hogy gazdag jelentésváltozataiknak megfelelően újabb és újabb kritériumokat vezetünk be.

Az intellektuális-érzelmi értékelés minden szubjektív modális, így tehát a kérdő is alapjelentése.

Az információ szerzése eredendően minden partikula - mivelhogy kérdő partikulákról van szó - funkciója, maga a kommunikatív irányultság szabja meg, adott esetben a mondat, s ezen belül a partikula használata valóban információ megszerzését céllozza-e.

Ezért mindazokat a partikulákat, amelyek retorikus vagy egyéb válaszadást nem igénylő álkérdő mondatokban is előfordulhatnak, ezen használatukban információ, nem igénylő partikuláknak nevezhetjük. Ezeket az adott mondat milyensége alapján két csoportra bontjuk.

1. A retorikus kérdő mondat nem a partikula jelenlététől válik retorikussá. Mindössze arról van szó, hogy a partikula jelentése hozzájárul a kérdés retorikus voltának kiemeléséhez, nyilvánvalóvá tételéhez.

Az álkiegészítendő retorikus kérdő mondatnak csak a magyarban van speciális kérdő partikulája, az ugyan, amely intenzív elutasítást fejez ki /a vajon elvben ide tartozhatna, a gyakorlatban nem szerepel álkiegészítendő kérdésben/.

Áleldöntendő kérdések létrehozásában számos partikula vehet részt: ой ли, amely gúnyt fejez ki; что ли ill. vagy mi /vagy mi a szösz/a csoda/a fene/, melyek gyakran abszurd feltevéshez társulnak; разве ill. talán, tán, melyek intenzív elutasítást közvetítenek a beszélő felháborodását mutatva; ли ill. /de + nem +/ -e, melyek a feltételezés iránti kétely elvetését sugallják.

2. Az információ szükségletességétől az információ szükségességéhez a felszólítás címszó alá egybegyűjtött partikulák vezetnek el. Míg a figyelemkeltést célzó két partikula /ли ill. -e/ nem kíván beszédbeli reakciót, az udvarias kérés orosz partikulái már válaszadást is igényelhetnek /a, не + ли/.

A felszólítás lehet domináló elem a sürgetés egyes eseteiben. Amikor a kérdező jelzi készenlétét a mondandó meghallgatására, voltaképpen a folytatást sürgeti, amit kifejezhet az a, ась, да ill. az igen.

A sürgetés másik esete, amikor a beszélő a hall-

gató beleegyezését kéri. Ez a kérdéstípus már kimondottan információszerzés céljából használatos, viszont a beszélő nem valaminek az "el döntésére" szólít fel, hanem egyetértésre apellál. A beleegyezés sürgetése történhet az a, да, ill. az ugye /nemde/, mi, hm partikulák segítségével.

3. Az információszerzést célzó kérdő mondatok és a hozzájuk tartozó partikulák igen heterogén képet mutatnak. Az egyes csoportok közötti választóvonalat a várható válaszra vonatkozó f e l t é t e l e z é s megléte és annak milyensége alapján húztuk meg. Ezen kritérium segítségével három csoportot különíthetünk el.

3.1. Ebbe a csoportba soroljuk azokat a partikulákat, amelyek a feltételezés meglétére utalnak. A feltételezés kétféle lehet: vagy a valóságnak megfelelő /неужели, разве, что ли; csak nem/, amit tartalmi és formai egyezés mutat, valamint a valóságnak nem megfelelő feltételezés /разве, что ли; talán, tán, vagy mi/, amely a valós jelentéssel mindig ellentétes megformáltságú. Valójában ez a sajátos oppozíció képezi Per RESTAN mondatfelosztási koncepciójának egyik kulcspontját, aki az előző variánst "prezumpatív", az utóbbit "dubitativ" kérdésnek nevezte el. A két mondatípus között funkcionális egyezést lát: "... д у б и т а т и в н ы й в о п р о с ф у н к ц и о н а л ь н о р а в н о - с и л е н п р е з у м п т и в н о м у в о п р о - с у , н о с п р о т и в о п о л о ж н ы м з н а к о м ." (Рестан 1972:312-313).

3.2. Az ebbe a csoportba tartozó partikulák is kifejeznek némi feltételezést a kérdésre adandó válasz milyenségét illetően, domináló szubjektív modális viszonyulásnak ez esetben a bizonytalanság árnyalatát tekintjük.

Ezen kérdések tekintélyes része önmagához a beszélőhöz szól, ritkábban a beszélő a döntést a

hallgatóra bizza. Tanácsatlanság, töprengés, határozatlanság érezhető a НЕ + ЛИ, разве, неужели, illetve az -e, vajon, ugyan partikulák használatában. Hogyha a beszélő jelentéktelen dolgot latolgat, a válasz iránti érdektelenségét az oroszban a ЧТО ЛИ, a magyarban a vagy mi partikulával fejezi ki.

3.3. A feltételezés hiánya újabb kérdő mondat-típusokat feltételez. A feltételezés /de nem a pre-szuppozíció, az előfeltevés/ hiányának kifejezésére különösebb módális árnyalatok nélkül használatosak a tisztán informatív kérdő mondatok partikulái, a ЛИ és az -e.

Egy másik mondat-típus az emocionális-konstatáló kérdő mondat. A feltételezés hiánya kiválthatja a beszélő meglepődését, esetenként féltését /неужели és csakugyan, csak nem/, alkalmanként a beszélő ezen túlmenően kifejezheti elutasítást, mutató kétkedését /да, ну, да ну és csakugyan/.

Végezetül ugyancsak ebbe a csoportba soroltuk azt a két magyar partikulát, amelyek kiegészítendő kérdő mondatban szerepelnek. Míg a vajon a beszélő töprengését helyezi előtérbe, az ugyan kérdő partikula intenzívebb jelentése következtében fokozott kíváncsiságra utal.

Mindezek alapján a kérdő partikulák jelentéséről, s az ezzel összefüggő funkcionálásáról a következő szematikus összegző ábrát készítettük:

Érzelmi-gondolati-akarat értékelés

Információszerzés

Feltételezés

hiánya

Bizonytalan
feltevés

megléte

érdektelen-
ség
что ли;
вagy mi

tanács-
talanság
не + ли,
разве,
неужели;
-е, vajon,
у́гьан
/csak-
у́гьан/

való-
ságnak
meg-
felel
разве,
что ли;
talán/tán,
вagy mi

való-
ságnak
nem fe-
lel meg
разве,
что ли;
talán/tán,
вagy mi

kieg. k.

eld. k.

töp-
ren-
gés
ва-
лон

ki-
ván-
csi-
ság
у́гьан

tisz-
tán inf.
ли; -е

emocionális-
konstatáló kérdések

meglepődés
/+ féltés/
неужели;
csak nem

kétely
elutasítással
да, ну, да ну;
csakugyan

Felszólítás

bele-
egye-
zés
а, да;
у́гье,
неме,
ми, һм

figyelem-
keltés
ли;
-е

foly-
tatás
а, ась,
да;
igen

udva-
rias
kérés
а,
не + ли

Felkiáltás

gúny
ой ли

abszurd
feltevés
что ли;
вagy mi

felhábo-
ródás
разве;
talán,
тán

kétely
elvetése
не + ли;
/де +
нем +/
-е

kiegé-
szítés
felesleges
у́гьан

Végezetül utalni szeretnénk arra a körülményre, amely a két vizsgált nyelvben egy sajátos partikulacsoport, a kérdő partikulák csoportja kialakulását elősegítette.

A kérdő mondat nem csak a legbonyolultabb lelki indíttatású mondatfajta, hanem emellett messzemenően alkalmas más mondatfajták szerepének a betöltésére. A transzpozícióra való képesség eredendően magában hordozza a beszélőnek a szubjektív modális síkon történő "beleszólását", minősítését, kommentálását.

Akár megmarad a kérdő mondat kérdő mondatnak, akár valamely más mondatfajta funkcióját tölti be, mind az orosz, mind a magyar nyelvben számos kérdő partikula áll rendelkezésre a legkülönbözőbb szubjektív modális viszonyulások kifejezésére.

A kérdő mondat mint az egyetlen olyan mondatfajta, amely "saját" partikulákkal rendelkezik, ezen partikulákra éppen szubjektív modális terheltségének nagysága, mértéke következtében tehetett szert. Hogy ez egy fejlődési folyamat eredménye, bizonyítja az a tény, hogy a "klasszikus" kérdő partikulák kivételével /ми, -е/ az összes többi vagy e két partikula segítségével jött létre, vagy pedig bonyolult etimológiai folyamat eredményeként nyerte el mai formáját, jelentéseit és funkciót.

Idézett szakirodalom:

1. Н. Н. Раевская: Контрастивная грамматика и преподавание иностранного языка. — В кн.: Исследования по романской и германской филологии. Киев, 1977. с. 8-12.
2. Р. Зимек: Сопоставительное изучение языков и его использование в преподавании русского языка нерусским. (Теоретические проблемы конфронтации) — В кн.: Вопросы лингвистического описания русского языка в целях обучения. Ruština v teorii a v praxi. Č. 3-4. Praha, 1972. pp. 9-20.
3. В. Г. Так — Е. Б. Ройзенблит: Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языков. М., 1965.
4. А. Добиаш: Опыт синтаксисологии частей речи и их форм на почве греческого языка. Прага, 1897.
5. М. В. Ломоносов: Российская грамматика. — В кн.: Полное собрание сочинений. т. 7. Труды по филологии. 1739-1758. М.-Л., 1952.
6. А. И. Соболевский: Русский исторический синтаксис. Литография лекции, 1892-1893.
7. В. А. Богородицкий: Общий курс русской грамматики. М.-Л., 1935.
8. А. А. Шахматов: Синтаксис русского языка. Л., 1941.
9. Bencédy József — Fábrián Pál — Rácz Endre — Velcsőv Mártonné: A mai magyar nyelv. Bp., 1968.
10. MMNyR = A mai magyar nyelv rendszere. I. kötet. Bp., 1970.
11. Simenyi Zsigmond: A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. 2. kötet. Bp., 1882.

12. Zolnai Gyula: Mondattani búvárlatok. NyK, XXIII. Bp., 1893.
13. Simenyi Zsigmond: A magyar határozók. 2. kötet. Bp., 1895.
14. Herczeg Gyula: Olasz leíró nyelvtan. Bp., 1970.
15. Sobieski Artúr - Várady László: Rendszeres spanyol leíró nyelvtan. Bp., 1964.
16. Eckhardt Sándor: Mai francia nyelvtan. Bp., 1965.
17. Randolph Quirk - Sidney Greenbaum: A University Grammar of English. London, 1973.
18. Pavao Tekavčić: Grammatika storica dell'italiano. Volume II. Morfosintassi. Bologna, 1972.
19. Die Deutsche Sprache /Zweiter Band/. Leipzig, 1970.
20. B. B. Виноградов: Русский язык. М.-Л., 1947.
21. Н. А. Баскаков: Каракалпакский язык. т. 2. Фонетика, морфология и синтаксис. ч. I. (Части речи и словообразование) М., 1952.
22. Л. А. Покровская: Грамматика тагаузского языка. Фонетика и морфология. М., 1964.
23. Статля = Современный татарский литературный язык. М., 1969.
24. СРЯ = Современный русский язык. ч. I. Лексика, фонетика, словообразование, морфология. (Под ред. Д. Э. Розенталя) М., 1976.
25. ГСРЛЯ = Грамматика современного русского литературного языка. (Под ред. Н. Ю. Шведовой) М., 1970.
26. К. Болла - Э.Палл - Ф. Папп: Курс современного русского языка. (Под ред. Ф. Паппа) Бп., 1977.
27. Dr. Tóvölgyi Henrik: Az orosz nyelv gyakorlati nyelvtana. I. rész, III. kötet. Bp., 1972.

28. А. М. Пешковский: Школьная и научная грамматика. Опыт применения научно-грамматических принципов к школьной грамматике. М.-Пг., 1923.
29. Н. Е. Петров: Частицы в якутском языке. Якутск, 1978.
30. И. А. Киселев: Частицы в современных восточнославянских языках. Минск, 1976.
31. В. М. Колодезнев: Лексико-грамматические свойства глагольных частиц в современном русском языке. - "Ученые записки Моск. пед. ин-та им. В. И. Ленина." №332. Современный русский язык. М., 1970.
32. В. Лабутис: Частицы современного литовского языка. АКД. Вильнюс, 1965.
33. Е. Т. Черкасова: Переход полнозначных слов в предлоги. М., 1967.
34. Fejér Dénesné Szalamin Edit: A módosító szók mint a kiegészítő nyelvi modalitás kifejezőeszközei a mai orosz nyelvben. Szeged, 1967.
35. H. Molnár Ilona: Módosítószók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. Bp., 1968
36. Rudolf Zimek: Модальность высказывания и ее глубинная структура. Обзор взглядов генеративных грамматистов по проблематике модальности. - Lejeb Otázky slovanské syntaxe. Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích".
37. Jaroslav Popela: К вопросу выяснения сущности и границ модальности в языке. - Otázky slovanské syntaxe. Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích". Brno, 1973. pp. 159-162.
/Zimek: pp. 111-119./
38. В. Н. Бондаренко: Виды модальных значений и их выражение в языке. АКД. М., 1977.

39. Walter Arndt: "Modal Particles", in Russian and German. In: Word, № 3, 1960, pp. 323-336.
40. К. Э. Штайн: Семантика и синтаксические функции субъективно-модальных частиц. АКД. М., 1977.
41. К. Э. Штайн: О статическом и динамическом аспектах функционирования субъективно-модальных частиц. В кн.: Неполнозначные слова. Вып. II, Ставрополь, 1977, с. 55-64.
42. Д. С. Светлышев: Состав и функции эмоционально-экспрессивных частиц в современном русском литературном языке. АКД. М., 1955.
43. Ю. Марков - Т. Вишнякова: Русская разговорная речь: 1200 наиболее употребительных слов. - РЯНШ, 1965, № 6, с. 27-34.
44. Э. А. Штейнфельдт: Частотный словарь современного русского литературного языка. Таллин, 1963.
45. Károly Sándor: A mondatfajták vizsgálata a funkció és a forma szempontjából. - NyK. LXVI. Bp., 1964, pp. 67-88.
46. S. Károly: Kinds of sentences examined from the point of view of function and form. - Acta linguistica Academiae scientiarum Hungaricae, Tomus 13, Fasciculus 3-4. Bp., 1963, pp. 225-255.
47. Ladányi Péter: A kérdőmondatok logikai analíziséhez /Egy interrogatív logika vázlata/. NyK. LXIV. Bp., 1962, pp. 187-207.
48. Е. А. Брызгунова: Практическая фонетика и интонация русского языка. М., 1963.
49. Е. А. Брызгунова: Звуки и интонация русской речи. М., 1977.
50. Klemm Antal: Magyar történeti mondattan. Bp., 1942.

51. Fónagy Iván - Magdics Klára: A kérdő mondatok dallamáról. - "Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből." NyÉrt. 40. sz. Bp., 1963, pp. 89-106.
52. ÉrtSz: = A magyar nyelv értelmező szótára. II. k. Bp., 1960.
53. Dwight L. Bolinger: Interrogative Structures of American English. Alabama, 1957.
54. ССРЛЯ: Словарь современного русского литературного языка. т. 6. М.-Л., 1957.
55. И. П. Распопов: К вопросу о частицах в современном русском языке (Частица ли). РЯШ, 1955, № 6, с. 17-19.
56. П. Рестан: Синтаксис вопросительного предложения. Scandinavian University Books. Oslo - Bergen - Tromsø, 1972.
57. И. П. Распопов: Вопросительные предложения. - РЯШ, 1958, № I, с. 34-37.
58. Berrár Jolán: Magyar történeti mondattan. Bp., 1957.
59. É. Kiss Katalin: A magyar mondatok egy szintaktikai modellje. - NyK. LXXX/2. Bp., 1978.
60. A. N. Vasilyeva: Particles in Colloquial Russian. М., 1962 /?/.
61. Otto Jespersen: The Philosophy of Grammar. London, 1955.
62. Ferenczy Géza: - Nyelvművelő levelek. Bp., 1964, pp. 245-247.
63. Н. Ю. Шведова: Очерки по синтаксису русской разговорной речи. М., 1960.
64. EtSz: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. k. Bp. 1976.
65. А. Н. Гвоздев: Современный русский литературный

- язык. 2. М., 1958.
66. Н. А. Лобанова: Вопросительные и отрицательные предложения в русском языке. М., 1971.
67. А. Н. Васильева: Частицы разговорной речи. М., 1964.

TARTALOM

1. Bevezetés.....	1
2. A partikulák mint önálló szófaj.....	4
2.1. A partikulák kutatásának kezdetei.....	4
2.2. A partikulák definíciója, állománya.....	10
2.3. A modális partikulák.....	20
3. Az orosz és a magyar nyelv kérdő partiku- lái.....	31
3.1. Modális partikula és kérdő partikula....	31
3.2. Kérdő mondat és kérdő partikula.....	36
3.3. Az egyes kérdő partikulák.....	41
3.3.1. <u>ли</u> ; <u>-e</u>	41
3.3.2. <u>разве</u> ; <u>vajon</u> , <u>hát</u> , <u>talán</u> , <u>tán</u>	82
3.3.3. <u>неужели</u> ; <u>csakugyan</u> , <u>csak nem</u>	88
3.3.4. <u>а</u> ; <u>mi</u> , <u>hm</u> , <u>ugye</u>	95
3.3.5. <u>да</u> ; <u>ugye</u> , <u>igen</u>	99
3.3.6. <u>да ну</u> ; <u>csakugyan</u>	101
3.3.7. <u>асъ</u> ; <u>mi az</u>	102
3.3.8. <u>ой ли</u>	103
3.3.9. <u>что ли</u> ; <u>talán</u> , <u>tán</u> , <u>ugye</u> , <u>vagy mi</u>	104
3.3.10. <u>ну</u> ; <u>no és</u> , <u>nos</u>	107
3.3.11. <u>ugyan</u> , <u>vajon</u>	108
3.4. A <u>что</u> , <u>чего</u> kérdőszók.....	110
4. A kérdő partikulák csoportosítása jelen- tésük alapján.....	116
Idézett szakirodalom.....	123

